

VARSTVO 1955-57
SPOMENIKOV

VI

SLIKA NA OVITKU:

*Hrastovlje — notranjščina
po odkritju stenskih
slikarij.*

Foto: M. Zadnikar

VARSTVO
SPOMENIKOV

VI.

LJUBLJANA
1959

UREDNIŠTVO
EDO TURNHER, FRANJO BAŠ, DR. MARIJAN ZADNIKAR

ODGOVORNI UREDNIK
EDO TURNHER

SEKRETAR REDAKCIJE
DR. MARIJAN ZADNIKAR

JEZIKOVNE KOREKTURE ROKOPISOV JE OPRAVIL
PROF. A. GSPAN
POVZETKE JE V FRANCOŠČINO PREVEDLA S. JERAS

Vsebina

	Stran
A. Piskernik: Triglavski narodni park	5
F. Šarf: Iz varstva ljudske arhitekture	12
M. Jagodic: Obnova Aškerčeve domačije na Senožetih nad Rimskimi Toplicami	17
M. Zadnikar: Proučevanje romanske arhitekture	23
M. Vidmar: Križni hodnik v Bistri	28
M. Železnik: Ob restavriranju muljavskega oltarja	36
A. Gspan: O organizaciji službe za konserviranje in restavriranje bibliotečno- arhivskega gradiva v FLRJ in LRS	45
Konservatorska poročila za leta 1955—1957	55
a) Umetnostni spomeniki (J. Curk, I. Koželj, M. Šubic, S. Vrišer, M. Vidmar, M. Zadnikar, M. Železnik)	55
b) Arheološki spomeniki (V. Šribar)	135
c) Tehniški spomeniki (F. Baš)	138
d) Varstvo prirode (A. Piskernik)	139
e) Spomeniki NOB (E. Turnher)	146
Resumes	153

Triglavski narodni park

D. ANGELA PISKERNIK

Mednarodna definicija narodnih parkov pravi, da so to večje, po možnosti prvobitne, strogo omejene, lepe in privlačne zemeljske površine, v katerih je poskrbljeno za varstvo in razvoj rastlinstva in živalstva ter za ohranitev naravnih prikazov in pojavov, ki so iz estetskega, prirodopisnega, zgodovinskega, narodopisnega ali kakega drugega vidika za znanost pomembni. Narodni park mora služiti tudi ljudstvu za vzgojo, razvedrilo in oddih.

Definicija zahteva, da mora biti narodni park dostopen ljudem. S tem pa se odpirajo vrata na stečaj celi vrsti naravi sovražnih ali vsaj motečih jo vplivov, ki so tem večji, čim večje je število obiskovalcev in čim manjša je površina parka. Že iz tega sledi, da naj je narodni park dosti obsežen: tako je za Triglavski narodni park predlagana površina okrog 22.000 ha. Park bi segal od Nomenja na vzhodu do Planine za skalo oz. Bogatina na zahodu, od Aljaževega doma v Vratih oz. Stenarja na severu do Matajurja oz. Črne prsti na jugu. V njem bosta dve pokrajini še strože zavarovani, in sicer Dolina sedmerih jezer nad Komarčo in Bohinjsko jezero z najbližjo okolico in s spodnjim delom Mostnice in Suhe.

Lahko je ustvariti narodni park tam, kjer je narava še popolnoma prvobitna, kjer je še prava divjina, kamor civilizacija še ni prodrla s svojimi potrebami in željami. Pri nas v Evropi takih obširnih deviških ozemelj že davno več ni. Nedotaknjena narava je samo še v gorskih nedostopnih soteskah z navpičnimi stenami, v močvirjih in barjih, ki se zločesto vdajajo pod korakom, in v bolj ali manj nerodovitnem, nad zgornjo drevesno mejo ležečem planinskem pasu. Če hočemo pri nas v Sloveniji ustvariti narodni park, moramo poleg površin, ki se odlikujejo z mnogimi prirodnimi spomeniki, prevzeti vanj tudi kulturna območja, obljudene doline, cele vasi.

Predlagano ozemlje za Triglavski narodni park nudi v resnici preobilico tega, kar opravičuje njegovo ime in ustanovitev.

Vode, udari, potresi, premiki v zemeljski skorji, nekdanji ledeniki in hudo-urniške ledeniške vode so ustvarili naravne lepote, veličastne prizore, ki jih dela tehnikov in umetnikov ne morejo doseči, kaj šele prekositi, in ki moremo ob njih samo strmeti in jih občudovati. Tu so naši gorski velikani s čudovitimi razgledi v morju barvnih prizorov, ki jih riše sonce na njihova siva slemena, tu je očak Triglav, najvišji vrh v Jugoslaviji. V znani, mnogokrat opisani dolini pod njim, v Dolini sedmerih jezer se vrstijo majhna, nebogljena ledeniška jezercer prav dol do vrtoglave Komarče. Vse povsod na tem ozemlju naleti turist pod navpičnimi stenami na majhne, značilne okrešlje in krnice in ponekod na razsežne doline, ki jih je vse izgledil in izlizal triglavski ledenik. Najširša in najlepša izmed teh ledeniških dolin je Zgornja bohinjska dolina, ki je kakor

velikansko zeleno korito, položeno med Studorjem na severu in Rudnico na jugu. V Ukancu in od Bohinjske Bistrice navzgor proti jezeru in marsikje drugod te spremljajo ledeniške groblje, porasle danes z bukovjem, gabri in smreko, med njimi pa spominjajo na davno ledeno dobo ledeniški balvani, mogočne skale in pečine, ki jih je triglavski ledenik na svojem hrbtu prinesel v dolino. In tu so slapovi, ki grmeče padajo čez apnenčaste pragove navpičnih skal. Mogočen je slap Savice v steni Komarče, najlepši v dopoldanskih urah, ko se upre sonce v ta ozki skalni kot in zaigrata v razpenjeni vodi kar dve migetajoči mavrici, spodnja jasna, razločnih spektralnih barv, zgornja bežna, kakor bi venomer razpadala in se sproti gradila.

Na koncu doline Voje, kjer se razprostira ena najlepših bohinjskih planin, te začudi izredno mikavni slap potoka Mostnice. — Mostnica je v teku tisočletij izstružila dve tesni s 50 in več metri visokimi stenami, ki se prva začinja tik nad vasjo Stara Fužina; kamnati Hudičev most se vrtoglavo spenja čez strahotno globoko strugo. Druga, še bolj divja tesen se začinja više gori pri tako imenovanih Tolmunih in sega do planine v Vojah. Strugi Mostnice in njenega desnega pritoka Suhe hranita redke geološke prikaze, rečne mline, to je manjše in večje, loncem podobne tvorbe v živi skali, ki so jih sto- in tisočletja stružili v krogu se vrteči kamni, gnani od besnečega ledeniškega hudourniškega vodovja.

Na vzhodni strani Bohinjskega jezera presenečajo okoli 3 m visoke jezerske terase, vidne priče jezera, ki je stoletja pljusalo ob breg in ga spodkopavalo, a se v presledkih manjšalo. — Visoko gori na Črni prsti, na Bogatinu in Komni, na Tičarici in posebno v Dolini sedmerih jezer pa vabijo mehke alpske trate, posejane s cvetjem vseh barv in barvnih odtenkov. Med njimi so pri nas posebno redke jaščarice (*Paucedanum ostruthium*), rapontika (*Rhaponticum lyratum*) in planinska možina (*Eryngium alpinum*). A tudi živalstvo narodnega parka spada deloma med redkosti: planinski orel, planinski zajec, divja mačka, planinska kavka, krokar, velika uharica in spretni lepotec skalni plezavec.

Toda na tem ozemlju so tudi kulturni spomeniki, arheološki, paleontološki, umetnostni in etnografski. Tu je n. pr. hrib Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici, kjer so našli selišča Ilirov, Rimljanov in Starih Slovencev, a so arheološki tereni še tudi drugod v parku. Važni umetnostni spomeniki so nekatere stare cerkve s svojo značilno arhitekturo in freskami, med njimi srednjeveška cerkev sv. Janeza na prijazni vzpetini tik nad jezerom. Najvažnejši etnografski spomeniki v območju Triglavskega narodnega parka so — če že ne omenjamo cele stare vasi Studor — zidana kašča v Srednji vasi z letnico 1604 in pastirski stanovi vrhhlavnega tipa, stanovi na koleh, kakršni so še danes na Velem polju in drugod. Tu so tudi doma stari folklorni običaji, bohinjska ohcet in kravji bal, vedra elementa v težkem življenju ljudstva, ki živi na ozemlju Triglavskega narodnega parka.

Ze pred 50 leti, leta 1908, je dal prof. Belar prvo pobudo za ustanovitev takega naravnega parka v Dolini sedmerih jezer. Leta 1924 se je po prizadevanju Odseka za varstvo prirode pri Muzejskem društvu ta zamisel uresničila, ko je bila Dolina sedmerih jezer pogodbeno za dobo 20 let proglašena za naravni planinski park. Pogodba je bila podpisana dne 1. julija 1924.

Ministrstvo za šume in rudnike v Beogradu je že pred podpisom pogodbe s posebnim odlokom (števil. 22012 z dne 2. junija 1924) ukinilo vso pašo in premikanje govedi v varstvenem parku, to je v dolini nad Komarčo, na planini Lopučnici in na planinah okoli jezer... V zameno za rezervirane pašnike v

Bistrici ni mogla zadostiti pogojem pogodbe glede planine Lopučnice, je ta planina ostala faktično izven parka.

Leta 1934 ustanovljeno Prirodoslovno društvo, ki je od Muzejskega društva prevzelo Odsek za varstvo prirode, je pod vplivom prepovedi bana Dušana Serneca, da bi v Bohinju gradili tjavdan, vložilo 25. oktobra 1940 na bivšo bansko upravo (šumarski oddelek) prošnjo, naj se alpski park tako razširi, da bo obsegal tudi zadnji kot Bohinja z jezerom. S tem se je prvič pojavila težnja po skupni zaščiti obeh pomembnih predelov v osrčju Julijskih Alp, Doline sedmerih jezer in Bohinjskega jezera z najbližjo okolico.

Slap Savica.

(Foto: Turistična zveza Slovenije)

Ker se v času pred drugo svetovno vojno in med njo glede alpskega parka ni nič premaknilo, so predstavniki prirodoslovnih ved na ljubljanski univerzi (prof. Hadži, Melik, Rakovec, Reya, Tomažič, Lazar) sporazumno s Prirodoslovnim društvom, Odsekom za varstvo prirode, da bi rešili za znanost vsaj del v zaščito predlaganega ozemlja, in so, sklicujoč se na 16. člen zakona o agrarni reformi, naslovili dne 12. januarja 1946 na Kmetijsko ministrstvo v Ljubljani prošnjo, naj izloči Dolino sedmerih jezer do vznožja Komarče iz zemljiškega sklada in jo dodeli univerzi v Ljubljani. Profesorji pojasnjujejo, da je navidezno velik obseg parka potreben zato, da so v njem zajete vse višinske stopnje od gozda pa do skalnih goličav z vsemi njihovimi značilnostmi, kar je redko najti na tako majhnem prostoru.

Ko je bil leta 1946 sprejet splošni zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti (Uradni list FLRJ 1946, št. 8) in je LR Slovenija dobila svoj Zavod za spomeniško varstvo, je prišlo v njegovo pristojnost tudi varstvo prirodnih znamenitosti. Dne 9. julija 1947 je Zavod vložil na takratno Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo podobno prošnjo kakor leto prej predstavniki prirodoslovnih ved, naj kot upravni organ Doline sedmerih jezer, ki je postala

splošno ljudsko premoženje, dá svoj pristanek na obnovo zaščite po novem zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti. Na to prošnjo je 4. avgusta 1947 odgovorilo Ministrstvo po svojem Gozdarskem inštitutu, da se v splošnem strinja z nameravano zaščito, želi pa, da se — kakor so že predlagali predstavniki prirodoslovnih ved — privzame v zaščito še stena Komarče z izviro in gornjim tokom Savice do mostu pri Domu pri Savici ter del pobočja na obeh straneh Savice. Tako bi bilo vključeno v park toplotno zavetišče nekaterih termofilnih rastlin. Nato je Zavod za spomeniško varstvo izdelal prvi osnutek odločbe za zaščito Triglavskega naravnega parka. Da bi dosegel soglasnost vseh, ki so na zaščiti Triglavskega parka zainteresirani, je v letih 1947 do 1950 skliceval seje in sestanke, kjer pa ni prišlo do zadovoljivih zaključkov, ker pašni interesenti iz Bohinja niso hoteli popustiti, sklicujoč se na stare pašne pravice na planinah v Dolini triglavskih jezer. Vendar pa je iz planinske in druge literature posneti, da vsaj za pašo na planini Pri Utah, to je pri petem in šestem jezeru, niso imeli Bohinjci nikoli pašnih pravic. Tako pravi na primer dr. H. Tuma v Planinskem vestniku (1921, str. 162), da so svet okoli petega in šestega jezera imeli baroni Cojzi. Boronom Cojzom so Bohinjci tlačanili in za pašo plačevali zakupnino. Bohinjci so zgradili okoli kočice botanika Karla Cojza pri petem jezeru več planinskih stanov. Od Cojzov je kupila ta svet Kranjska industrijska družba, ki Bohinjcem ni hotela dati paše v najem. Zaradi tega so začeli Bohinjci proti družbi pravdo, ki pa so jo zgubili. Vendar se pa iz stanov niso hoteli umakniti. Orožniki in biriči so stanove razdejali (ostanki so bili še dolgo vidni), Bohinjce pa pregnali. — Ta svet je 1895 od Kranjske industrijske družbe kupila država za Kranjski verski sklad (KVS), ki ga je 1924 z zakupno pogodbo dal na razpolago Muzejskemu društvu, Odseku za varstvo prirode, za dobo 20 let. — Iz podanega je razvidno, da so se Bohinjci neupravičeno borili proti pritegnitvi planine Pri Utah v meje Triglavskega naravnega parka.

Bohinjsko jezero z ledeniško dolino med Studorjem in Rudnico (po razglednici)

Vprašanje obnovitve in ureditve tega parka se je kot predmet slovenske kulturnoznanstvene javnosti obravnavalo 1950 tudi na seji Republiške komisije za agrarne operacije. Imenovana je bila posebna strokovna komisija sedmih članov z nalogo, da prouči vse dosegljivo gradivo v tem parku ter ga presodi s prirodoslovnega in gozdarskega vidika glede na možnost obnove in ureditve parka. Strokovno komisijo so sestavljali: inž. Mirko Šušteršič od gozdarstva,

Bohinjsko jezero z Rudnice — (po razglednici)

inž. Maks Ilešič in inž. Oton Muck od kmetijstva (živinoreja), Valentin Benedičič od kmetijstva (planinsko gospodarjenje), inž. Marija Kodrič kot pedologinja, dr. Maks Wraber kot fitosociolog ter Alojzij Arh in Jože Sodja kot zastopnika bohinjskih pašnih interesentov. V dneh od 14. do 19. avgusta 1950 je komisija pregledala ozemlje parka in sosednjih površin, da bi mogla presoditi možnost omejitve pašnega obrata na področju parka. S predlogi strokovne komisije je Republiška komisija za urejanje zemljišč 5. januarja 1951 seznanila Zavod za spomeniško varstvo. Strokovna komisija meni, da je za namene prirodnega parka potrebno, da se paša na planini Pri Utah ukine in se omeji na planino Lopučnico. To planino in planini Lepo Komno in Spodnjo Komno pa je treba

z ustreznimi ukrepi meliorirati. Vendar — pravi poročilo strokovne komisije dalje — se mora predlagana ureditev paše v celoti izvršiti, preden se ukine paša pri Pri Utah, ker bi sicer nastale motnje v živinorejskem obratu pašnih interesentov.

Kljub vsem zaprekam pa Referat za varstvo prirode misli na ustanovitev Triglavskega parka ni opustil. Za vlogo Prirodoslovnega društva 25. oktobra 1940 na bivšo bansko upravo zaradi privzema Bohinja v Triglavski park, je 1947 tudi Odbor za planinstvo in alpinistiko Fizkulture zveze Slovenije (Planinska zveza) predlagal Zavodu za spomeniško varstvo, da se naj na podlagi splošnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih redkosti zavaruje tudi Bohinjsko jezero z neposredno okolico in Ukancem tako, da se na označenem prostoru prepovedo vsa gradbena dela, ki niso predhodno odobrena po pristojni oblasti.

Do leta 1953 se je Bohinjska kotlina kot zaščite potrebno ozemlje obravnavala — z majhnimi izjemami — ločeno od stremljenj za zavarovanje Doline sedmerih jezer. Od tega leta naprej pa gre dejavnost Zavoda za spomeniško varstvo za skupno zaščito obeh ozemelj, Doline sedmerih jezer in Bohinjskega jezera z najbližjo okolico, dokler se po zahtevah znanstvenih zavodov leta 1957 ne odloči za močno razširjen Triglavski narodni park, v katerem predstavljata prej imenovani ozemlji področja za posebne, strožje režime.

Na podlagi osnutkov, ki jih je Zavod za spomeniško varstvo izdelal za zaščito Doline sedmerih jezer na eni strani in Bohinjske kotline na drugi ter na osnovi zavodovega osnutka za skupno zaščito obeh ozemelj, je Spomeniška komisija okraja Radovljica, ne oziraje se še nadalje na neupravičene zahteve bohinjskih pašnih interesentov, pripravila 1954 osnutek skupne zaščitne odločbe za Bohinjsko kotlino in Dolino sedmerih jezer, ki pa je bil preobširen in ga je bilo treba skrajšati. Toda tudi skrajšani ni popolnoma ustrezal. Ad hoc imenovana komisija je na podlagi obeh osnutkov izdelala 1955 nov osnutek. V tej komisiji so bili: zastopnik Sveta za prosveto in kulturo, Planinske zveze Slovenije, Spomeniške komisije v Radovljici in Zavoda za spomeniško varstvo. Ta zadnji osnutek je tvoril podlago za nadaljnja razpravljanja. Svet za prosveto in kulturo je z odločbo z dne 9. aprila 1956 imenoval posebno komisijo za pripravo odloka o zavarovanju Bohinjske in Doline Triglavskih jezer. Komisija se je sestala 5. decembra 1956 v Bohinjski Bistrici. Na tem sestanku je bila sklenjena ustanovitev Triglavskega narodnega parka.

Literatura: M. Hafner, Alpski varstveni park v Dolini sedmerih jezer, Geografski vestnik 1925;

Anton Šivic, O prirodnem alpskem parku pri triglavskih jezerih, Proteus 1950/51;

arhiv Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

Iz varstva ljudske arhitekture

FANČI SARF

O problematiki varstva etnografskih spomenikov nas je že pred leti dobra seznanila razprava Borisa Orla v Slovenskem etnografu VI—VII (1953—1954), ki nam pojasnjuje raznovrstne težave z zaščito nepremičnih etnografskih spomenikov na terenu. Pri tej vrsti zaščite gre namreč za ohranitev starih kmečkih hiš in drugih sestavnih delov domov, spomenikov ljudskega stavbarstva, ki jih danes marsikje še imamo, ne vemo pa, kako bo z njimi v bodočnosti. Vzporedno z gospodarskim, socialnim in kulturnim razvojem našega podeželja teže tudi lastniki takih starih ljudskih stavb po izboljšanju svojega življenjskega okolja, se pravi, po obnovitvi stavbe ali konkretnije po strehi iz opeke, ki naj zamenja slamnato ali leseno, po kuhinji s štedilnikom namesto ognjišča, po večjih oknih in raznih drugih elementih, ki jih stara hiša nima, ima pa jih stanovanjski nivo zadnjih desetletij. Prav redke so izjeme, ko gospodar stare hiše zaradi privzgojene zaostalosti ali bolje zaradi slabih socialnih razmer za zdaj še nima takih načrtov, z gotovostjo pa lahko trdimo, da jih bo imel njegov naslednik. Jasno je, da se spomeniškovarstveni interesi na celi črti križajo z interesi lastnika stavbe, ki prihaja v poštev za zaščito, in da se bo v bodoče to križanje še zostrilo. Spričo razvoja življenja na vasi ostanejo vse odločbe o zaščiti, napisane nekje v mestu, brez moči, ker le-te v največ primerih zavirajo naraven razvoj ljudskega stavbarstva. Naj torej vidi etnograf v nekem objektu še tako lep in za določeno območje tipičen primer ljudske stavbe, naj vidi v njem kulturno dediščino in čuti potrebo, da se spomenik ohrani bodočim rodovom, vendar ne more od lastnika zahtevati, da bi živel v slabših stanovanjskih pogojih, kakor bi si jih

Kranjska gora — hiša z letnico 1797 ter stara rateška hiša. (Foto: F. Sarf)

le-ta s popravilom stavbe mogel ustvariti. S tem hočemo podčrtati le dvoje načelnih nasprotnih si stališč. Nasprotja se sicer ne pojavljajo v vseh primerih zaščitenih etnografskih spomenikov v enaki obliki, po izkustvih pa vemo, da moramo z njimi resno računati in da nam bodo slej ko prej povzročala težave.

To težko vprašanje, kako rešiti probleme, ki se v tolikšni meri pojavljajo pri etnografskospomeniškem varstvu, so slovenski etnografski in drugi muzejski delavci obravnavali na posvetovanju, ki ga je v juniju 1956 priredila etnografska sekcija pri Društvu muzejcev in konservatorjev v Ljubljani. Po krajšem referatu Borisa Orla »K vprašanju etnografskospomeniškega varstva v Sloveniji« so bili sprejeti naslednji sklepi: 1. Ohranjene nepremične etnografskospomeniške objekte in njihove sestavne dele sistematično raziskovati, popisati, fotografirati in zrisati. Z drugimi besedami: v čimkrajšem razdobju zbrati gradivo za nekakšno topografijo nepremičnih etnografskih spomenikov. To delo bi opravil etnografskospomeniški referat pri Zavodu s sodelovanjem Etnografskega muzeja v Ljubljani in etnografskih oddelkov naših krajevnih muzejev oziroma s sodelovanjem okrajnih spomeniških referatov. 2. Kjer so dani ugodni pogoji, zavarovati spomeniški objekt v sporazumu z njegovim lastnikom. 3. Muzeji naj hkrati razmislijo o možnosti, kako bi določen spomeniški nepremični objekt, recimo najbolj tipično kmečko hišo, v njegovem območju prenesli v neposredno bližino muzeja kot njegov sestavni del.

Medtem ko varstvo etnografskih nepremičnih spomenikov ostaja v praksi še nadalje nerešeno, pa je referat za etnografijo pri Zavodu za spomeniško varstvo s sodelovanjem Etnografskega muzeja lani začel s sistematičnim pregledovanjem in dokumentiranjem najbolj tipičnih ljudskih stavb, se pravi, z izpolnjevanjem prvega sklepa, sprejetega na posvetovanju etnografov. V ta namen smo pregledali vse stare lesene in zidane hiše v vaseh od Planice do Mojstrane, v Planini pod Golico (Sv. Križ nad Jesenicami), Javorniškem rovtu, Koroški Beli, v okolici Bleda in v Bohinju. Na navedenem terenu smo izbrali nekaj najbolj tipičnih primerov ljudskega stavbarstva ter jih dokumentirali, to je, stavbo smo, kolikor mogoče natanko popisali, fotografirali in tehnično posneli. V največ primerih smo izdelali celoten načrt stavbe; narisali in izmerili smo fasade in tlorise, po potrebi pa tudi podolžni ali prečni prerez. Poleg tega smo upoštevali vse konstrukcijske in druge značilnosti ter napravili številne posnetke detajlov. Skoraj vsi izbrani spomeniki se odlikujejo po tipičnosti ljudskega stavbarstva na določenem območju, po starosti, ki je dokumentirana z letnico na tramu v »hiši« ali nad vhodnimi vrati, ter po ohranjenosti prvotnega stanja.

Vse dokumentirane hiše na raziskanem območju moremo v širšem okviru uvrstiti v alpski tip hiše, vendar nam talni načrti pokažejo, da imamo na navedenem terenu opraviti z dvema različnima skupinama hiš: rateško-kranjsko-gorske hiše in bohinjske. Med seboj se ločijo predvsem po tem, da ima kranjsko-gorska hiša navadno ločeno kuhinjo od veže, pri bohinjski hiši pa je ta ločitev samo nakazana z značilnim obokom »šipovnikom«. Hišo s kamro na eni strani ter pri večjih hišah čumnato ali hram na drugi strani najdemo pri obeh hišah. Značilnosti ljudskega stavbarstva pa nam kaže tudi zunanja podoba hiše. Bohinjski hiši daje svojevrstno obliko tipična povezanost hiše z gospodarskim poslopjem: na skedenj, ki je skoraj dosledno nad štalo, vodi »most«, začenši že pred glavnim vhodom v hišo. Nadaljnjo opredelitev hiš na tem območju nam narekuje gradbeni material, povezan s socialno-gospodarskimi momenti. Tako v okolici Kranjske gore kakor tudi v Bohinju najdemo stare lesene, pollesene in zidane hiše. Socialno-gospodarski položaj prvotnega lastnika hiše pa je odločal

tudi pri talnem načrtu hiše. Hiša stare, mogočne samotne kmetije v Planini pod Golico ali hiša premožnega kmeta v Kranjski gori z velikim številom ovac, katerih mleko so domači nekoč sami predelovali v sir v posebnem za to določenem prostoru v hiši, se bistveno loči od hiše kajžarja, ki je svoji dvo- ali trocelični hiši dodal še prostor za nekaj koz ali kravo. O razmerju hiše do gospodarskih prostorov in drugih sestavnih delov dóma so često odločali faktorji geografskega ali drugačnega značaja. To naj bi bilo le nekaj najvažnejših kriterijev, katere smo morali pri raziskovanju ljudskega stavbarstva ter pri določitvi hiš, ki naj bi jih dokumentirali, vsekakor upoštevati. Tako smo na navedenem terenu glede na gradbeni material izbrali za dokumentacijo 4 lesene, 5 polleseni in 5 zidanih starih hiš. Od teh je 5 premožnejših kmečkih hiš, 7 srednje premožnih in 2 kajžarski hiši. Glede na razmerje hiše do gospodarskih prostorov imamo med posnetimi hišami 7 primerov, kjer so stanovanjski in gospodarski prostori pod isto streho; v teh primerih smo posneli tudi gospodarske prostore. Poleg navedenih samostojnih hiš ter hiš z gospodarskimi prostori pod isto streho pa smo na navedenem območju začeli tudi z dokumentacijo samostojnih gospodarskih stavb. Le-te so za študij razvoja ljudskega stavbarstva lahko zelo pomembne in so zato prav tako predmet etnografskospomeniškega varstva. Lahko pa je gospodarska stavba po svoji konstrukciji tudi sama na sebi spomenik ljudskega stavbarstva in kot tak prihaja v poštev za zaščito. Doslej smo dokumentirali en senik v Planini pod Golico ter dve kašči: veliko kaščo nekdanjega premožnega kmeta, po ljudskem izročilu malega graščaka, v Podkorenu in kaščo z letnico 1604 v Srednji vasi v Bohinju. V evidenci pa imamo še nekaj najznačilnejših planinskih stavb.

Poučna in vsega upoštevanja vredna je ugotovitev, da bo od 14 hiš, ki smo jih na tem terenu tako dokumentirali, v bližnji bodočnosti 5 hiš docela ali delno spremenilo svojo podobo. Tako bodo še v letošnji pomladi podrli staro mežnarijo v Ribčevem laz (Sv. duh v Bohinju), lep primer bohinjske hiše s šipovnikom v veži in odprtih ognjiščem, dalje bo enaka usoda doletela Ivancovo hišo v Kranjski gori, eden redkih primerov lesene hiše z levo v zidani steni, ki loči

Ribčev laz v Bohinju — veža s šipovnikom in odprtim ognjiščem. (Foto: F. Šarf)

Zagorica pri Kamniku — Vodnikova hiša. (Foto: F. Šarf)

vežo od »hiše« ter z letnico 1797 na tramu, lastniki treh drugih hiš pa bodo le-te predelali: napravili bodo kuhinjo s štedilnikom ter povečali okna. Tudi obe omenjeni kašči sta v nevarnosti. Kašča v Podkorenu je v neposredni bližini hotela Vitranca in bi rabil ta prostor za ureditev vrta, kašča v Srednji vasi pa je kamen spotike urbanistom pri reguliranju glavne ceste skozi vas.

Poleg sistematičnega raziskovanja ljudskega stavbarstva na določenem območju pa je referat za etnografijo pri Zavodu za spomeniško varstvo sprejel v svoj delovni načrt tudi dokumentacijo vseh že preventivno zaščiteneh spomenikov ljudskega stavbarstva v raznih krajih Slovenije. Tako smo prva dva taka primera vzeli v okolici Kamnika, kjer smo tehnično posneli leseno Butaličevo hišo z letnico 1703 v Mekinjah in Vodnikovo hišo v Zagorici pri Stranjah.

Planina pod Golico
Mentnova kmetija
(Foto: F. Šarf)

V tretjo skupino etnografskih nepremičnih spomenikov, ki jim referat posveča določeno skrb, pa moremo uvrstiti vse druge ljudske stavbe na našem podeželju, ki so za proučevanje ljudskega stavbarstva pomembne ali so po svojih značilnostih ljudskoarhitekturni spomeniki, pa je iz kakršnihkoli vzrokov ogrožen njihov obstoj. Tak primer smo v zadnjem času imeli v Koprivi na Krasu, kjer zaradi nevdzdrževanja propada lep primer zaprtega kraškega doma. Hišo z vsemi njenimi sestavnimi deli smo popisali, fotografirali in tehnično posneli.

S tem, da smo posegli tudi izven terena našega sistematičnega dokumentiranja ljudskih stavb, smo po naključju vsaj v tej obliki ohranili za znanost enega najlepših spomenikov ljudskega stavbarstva na območju Kamnika. Omenjeno Vodnikovo staro hišo je namreč lastnik nedavno — potem ko si je poleg stare postavil novo — podrl kljub zaščiti s preventivno odločbo Zavoda za varstvo spomenikov. Hiša je bila lep primer osrednje slovenske hiše z nekaterimi elementi alpske hiše iz začetka 18. ali celo iz konca 17. stoletja; nad njo se je navduševal ter se zanjo zavzemal že pokojni arhitekt Plečnik.

Bohinjska hiša z »mostom« na skedenj. (Po razglednici)

Gornji primer nam zgovorno priča o skrajno težkem stanju etnografsko spomeniškega varstva v praksi; celo izpraznjene stare hiše danes ni mogoče več ohraniti. To nam dokazuje tudi primer v Podhому pri Bledu, kjer si že nekaj let prizadevamo, ohraniti izpraznjeno in že odkupljeno Zimovčevo kajžo, ki iz raznih vzrokov na sedanjem mestu ne more več ostati, in jo premestiti na Bled, kjer naj bi opremljena s starim pristnim hišnim inventarjem predstavljala poleg etnografsko-zgodovinske pomembnosti tudi turistično privlačnost, pa ni na razpolago potrebnih denarnih sredstev.

Navedeni primeri nam narekujejo, da pospešimo z dokumentacijo spomenikov ljudskega stavbarstva na našem podeželju. To je zdaj edini zanesljivi način ohranjanja tovrstnih spomenikov za znanost. S tem pa seveda, žal, še nikakor ni rešeno vprašanje dejanskega varstva naših starih domov in njihovih sestavnih delov na terenu.

Obnova Aškerčeve domačije na Senožetih nad Rimskimi toplicami

MARIJA JAGODIČ

Svet za prosveto in kulturo celjskega okraja je dne 9. septembra 1954 sklenil obnoviti in urediti Aškerčev dom na Senožetih¹ nad Rimskimi Toplicami. Teden dni pozneje je imenoval šestčlanski obnovitveni odbor pod predsedstvom prof. Gustava Grobelnika. Že 4. novembra se je ta odbor sestal na Aškerčevi domačiji na Senožetih in skupaj z zastopnikom Zavoda za spomeniško varstvo LRS pregledal stanje celotne Aškerčeve domačije ter sprejel program za njeno obnovo. Obnovitveni načrt, ki ga je izdelal inž. Živimir Milovanović do konca 1954. leta, je obravnaval obnovitveni odbor 4. januarja 1955, nakar sta ga odobrila SPK OZD Celje in Zavod za spomeniško varstvo LRS.

Obnovitveni načrt je obsegel obnovo celotne Aškerčeve domačije, torej tudi vseh pripadajočih gospodarskih poslopij: razpadajoče sušilnice in kozolca, hleva s podom in novejšo kaščo, preurejeno sedaj v stanovanje.

Meseca maja 1955 so bili iz vrst domačinov izbrani zidarji, tesarji in mizarji, sprejet je bil dokončni vrstni red obnovitvenih del, član obnovitvenega odbora in šolski upravitelj v Rimskih Toplicah Alojz Kozelj pa določen za njih izvajalca.

Skrb za ureditev pesnikove spominske sobe je prevzel republiški (pripravljalni) odbor za proslavo stoletnice Aškerčevega rojstva, ki je izpolnil svojo obljubo v aprilu in maju 1956. leta. Predvsem pa se je zavzel za to, da je dobila obnovljena Aškerčeva domačija tudi pristno in slogu ustrezajočo notranjo opremo, kar je oskrbela podpisnica. To nalogo je opravila po nalogu republiškega odbora in Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov podpisana, ki je v ta namen pregledala staro notranjo ureditev kmečkih hiš v bližnjih vaseh: Senožeti, Veliko in Malo Širje, Lukovica, Doleje, Šmarjeta, Sevce in Globoko.

Stroški obnove, ki jih je nosil OLO Celje, so znašali okoli 1,100.000 dinarjev. Stroške za notranjo ureditev in opremo pa je plačal Zavod za varstvo kulturnih spomenikov v Ljubljani.²

II

Aškerčeva domačija (Hrušovarjevo) leži na skrajnem spodnjem koncu velike senožeti, pod vasjo istega imena, dvajset minut hoda jugovzhodno od Zdravilišča Rimske toplice. Senožeti so majhen zaselek, ki zavzema srednji del

¹ Na sedanjo domačijo je pesnik Aškerc prišel šele v drugem letu svoje starosti. Rodil pa se je, kot je znano, na Globokem, v zaselku, ki leži na levem bregu Savinje, jugovzhodno od železniške postaje. Na tem mestu pa je ohranjenih danes le še nekaj temeljnih kamnov.

² Podatki so povzeti po poročilu Gustava Grobelnika: Obnova Aškerčeve domačije na Senožetih, Aškerčev zbornik, Celje 1957, 186—190.

Senožeti — Aškerčeva domačija. (Foto: M. Jagodic)

severnega pobočja koničastega Stražnika. Od Rimskih Toplic, ki so na vznožju, jih loči pas lepega, večinoma listnatega gozda.

Hrušovarjevo je mlajša kmetija z izrazito gručasto razporeditvijo posameznih poslopij, ki jo je narekovalo neravno zemljišče. V velikih loških urbarjih iz XVI. stoletja je še ne najdemo. Tudi v terezijanskem katastru iz leta 1751 je ni, pač pa je že vključena v popis hiš, ki so ga izvedli 1771. leta. Med leti 1751 in 1771 se je Hrušovarjevo torej odcepilo od sosednje Derganove kmetije na Senožetih, kar dokazujeta urbarialni številki obeh kmetij: Derganova ima št. 346, a Hrušovarjeva izpeljanko 346 a.³

Hrušovarjeva domačija je bila torej postavljena v drugi polovici 18. stoletja. Iz tega časa nedvomno izvira hiša (stanovanjsko poslopje), starejša kašča nasproti hiše (a h k a r) in najbrž tudi hlev s podom in listnjakom p ó d e n c i m p r). Kasnejšega nastanka pa so druga kašča (k á š t a), sušilnica za sadje in lan (f r j á č a) in ovojni kozolec (k ó z u c). Na omenjenih starejših poslopijih so bile že v prvi polovici 19. stoletja izvršene manjše dozidave in prezidave. Prvotno je bila hiša trocelična stavba z vežo (l ó p o) in črno kuhinjo (t a č r n o k u h n o), od koder so vodila vrata v hišo in manjšo sobo (š t í b e l c).⁴ Že leta 1822 so nastale večje spremembe, o čemer priča tudi letnica na tramu nad vrati, ki vodijo v črno kuhinjo. Floris hiše je postal glede na razvrstitev prostorov simetričen. Takrat je bila dograjena še druga hiša (t a m a l a h i š a) z manjšo sobo (k a m r o). Večjo in starejšo hišo na nasprotni strani pa označujejo sedaj

³ Janko Orožen, Aškerčev dom in rod, Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 31.

⁴ Takšen floris ugotovimo še danes v starejših revnejših kmečkih hišah v bližnjih vaseh.

za razliko od manjše z imenom ta velka hiša, ki ima še vedno funkcijo nekakšne družinske sobe. Tu so domači opravljali vsa notranja hišna dela, v hiši s pečjo je družina jedla in deloma spala, kolikor ni prevzel vlogo spalnice štibelc in manjša hiša s kamro, ki pa je rabila obenem tudi za shrambo (š p a j s , v é l b i č). V prvi polovici našega stoletja je dal šmarješki župnik, ki je imel do osvoboditve v posesti Hrušovarjevo, postaviti v malo hišo štedilnik namesto peči, ki so jo oddelili od veže verjetno že v sredini preteklega stoletja, in je postala prostor, kjer so predvsem kuhali hrano za živali in od koder so kurili peč v hiši, veža pa predsoba, kakor je še sedaj.

Edini prostor v podzemlju, pod veliko hišo, je bila klet (k é v d e r) z vhodom od jugovzhodne strani, namenjena shranjevanju poljskih pridelkov: krompirja, svinjske rodne, t. j. korenja, repe, pese, ter kiseline — skisanega zelja in repe.

Lesene stopnice (š t é n g e) so vodile v podstrešje (n a d í l e) z obokom nad črno kuhinjo.

Jugovzhodna in severozapadna fasada sta imeli do obnove enako število oken s starinskimi železnimi križi (g á t r i) v razporeditvi po tri zgoraj in tri spodaj.

Dvokapna streha, narejena spredaj in zadaj na čop (š ó p a l n i), je bila pokrita z novejšo strešno opeko (falcom) in deloma z bobrovci.

Slabo ohranjena vrata pri vhodu v vežo so bila dvokrilna in rezljana. Črna kuhinjo in klet ter vse ostale prostore v hiši pa so zapirala prav tako slabo ohranjena, enokrilna vrata.

Notranja oprema posameznih prostorov je bila v glavnem naslednja: v hiši je za vrati stala peč iz pečnic, obdana z lesenimi klopmi, njej nasproti postelja, v kotu diagonalno od peči pa miza s klopjo in stoloma. Iz hiše so vodila vrata v štibelc, kjer je bila postelja in nekaj čevljarskega inventarja.

Inventar v črni kuhinji je bil precej isti kakor po obnovi, le nekoliko skromnejši.

Oprema manjše hiše in shrambe za obnovo ni prihajala v poštev, ker so to prostori pesnikovega nečaka, sedanjega gospodarja.

Dvocelično, enonadstropno gospodarsko poslopje — kašča ali a h k a r^{*} — je bilo postavljeno verjetno istočasno kot hiša. Spodnji, kletni del (k é v d e r) je zidan iz kamna. V njem so shranjevali pijačo in presno sadje na primernih policah. Leseni zgornji del (tudi á h k a r imenovan) pa je rabil za shranjevanje m e s n í n e, to je prekajenega mesa, slanine, masti in tudi posušenega sadja. Pred postavitvijo druge kašče so v njej shranjevali najbrž tudi žito. Vhod v klet je na spodnji, severni strani, na ahkar pa po lesenih stopnicah z zgornje strani, ker je celotna stavba postavljena v breg. Dvokapna streha s čopoma je bila krita s slamo. Pred obnovo je bil objekt skoraj popolnoma uničen, ker se je celotna strešna konstrukcija sesedla. Iz podrtin pa se je dal dobro rekonstruirati nekdanji način gradnje in obdelave lesa.

V isti čas bomo datirali tudi hlev s podom, pojato in listnjakom (p ó d a n c i m p r), katerega spodnji del je zidan iz kamna, zgornji pa prav tako kot pri ahkarju narejen iz bukovih plohov. Nad hlevom (š t a l o) so p a n t i, kamor spravljajo slamo, pripravljeno za prekrivanje strehe (š k o p).

* Ahkar označuje premožnejšo kmetijo, beseda pa je starejša oznaka za kaščo. Danes so te vrste kašče že skoraj popolnoma izginile.

1

2

3

4

5

6

Senožeti — Aškerčeva domačija. — 1. Hiša, severozahodna fasada, 2. Jugovzhodna fasada (obnovljena), 3. Kašča-ahkar, spredaj, 4. Ahkar, zadaj, 5. Sušilnica za sadje, 6. Kozolec. — (Foto: M. Jagodic)

Severozahodno od stanovanjskega poslopja stoji tretje večje gospodarsko poslopje, druga kašča (k a š t a),^o o kateri sta omenila pesnikova nečaka Ignacij in Avgust, da jo je postavil pesnikov oče Anton nekako v zadnjih desetletjih prve polovice 19. stoletja, torej nedvomno v času, ko je Aškerčevina dosegla največjo gospodarsko moč, ki se je primerno odražala na gradnji novih gospodarskih stavb. Kašča je zidana, večcelična enonadstropna gospodarska zgradba (sedaj prebivajo v njej najemniki). V zgornji prostor vodijo kamnite stopnice, ki se nadaljujejo v lesen hodnik (g a n k). Tu je bila nekdanj kašča, namenjena shranjevanju žita v velikih lesenih skrinjah (š k r í n a h). V spodnjih prostorih pa je bil svinjak, kovačija ter prostor za mizarjenje in tkanje. (Pesnikov oče je namreč sam tkal in koval.) Dvokapna streha, krita z bobrovci, je bila nekdanj narejena na čop, ki ga je odstranil prvi najemnik, ko si je v podstrešju uredil stanovanje.

Približno istočasno (okoli leta 1840) je pesnikov oče postavil tudi sušilnico za sadje, f r j a č o. Do obnove se je ohranil samo spodnji del, zidan iz kamna, in še ta le deloma. V sušilnici so sušili sadje in tudi lan. Postavitev frjače je nedvomno zvezana z dejstvom, da je bilo na Hrušovarjevem nekdanj veliko sadnega grevja (sliv, hrušk in jabolk), ki je dobro rodilo. Z izročitvijo posestva tete Ajtke šmarješkemu župniku pa se je sadno drevje skoraj popolnoma zanemarilo in vse, kolikor ga je nekdanj uspevalo na obronku senožeti, je propadlo.

V prvo polovico devetnajstega stoletja sodi dvojni kozolec (k ó z u c, redkeje t ó p l a r imenovan) z letnico 1838, razmeroma dobro ohranjen in nedvomno najlepši in etnografsko najpomembnejši objekt. Dvokapna streha je na obeh straneh narejena na čope, pod ostrešjem in med križi pa je prostor, kamor shranjujejo krmo in fižol, (na š t ó l b a h).

III

Po nadrobnejšem pregledu stanovanjskih in drugih gospodarskih poslopij je bilo ugotovljeno, da imamo opravka s kmečko domačijo, ki se je že precej dokončno izoblikovala med drugo polovico 18. in prvo polovico 19. stoletja. Kakor že omenjeno, smo starejše datume povzeli po katastrskih podatkih, mlajše pa po izgledu domačije same in na osnovi primerjanja kmečkih domačij v sosednjih vaseh, ki so bile v ta namen pregledane. Domače nazive za posamezne objekte in njih dele pa je povedal sedanji gospodar. Veliko sugestij pri obnovi so dali tudi domači obrtniki, ki so nekatere detajle, na primer vrata, ki vodijo v hišo ali v klet ter rezljan hodnik na kašči, prav mojstrsko izdelali po starem.

Sklenjeno je bilo torej, da se gospodarska poslopja domačije obnovijo v starem stanju, na stanovanjskem poslopju pa se izvedejo v skladu z gradbenimi predpisi in spomeniškimimi načeli neizbežne spremembe, ker je hiša po preureditvi še vedno ostala stanovanje rodbine Ignacija Aškerca. Po obnovitvenem načrtu je ostala družina pesnikovega nečaka brez dveh stanovanjskih prostorov: štibecel je bil preurejen v pesnikovo spominsko sobo, hiša pa urejena po starem v značilno kmečko hišo, ker morajo obiskovalci spominske sobe vedno skozi njo in zato v njej ni bilo več mogoče normalno stanovanjsko življenje.

^o Na pregledanem območju nisem pri nobeni domačiji ugotovila dveh kašč, t. j. ahkarja in kašče, ter je to na Aškerčevini vsekakor posebnost.

V nadomestilo za odvzeti hišni prostor se je zgradila lastniku na jugovzhodni strani podstrešja primerna sobica. V ta namen pa je bilo treba spremeniti oziroma drugače razvrstiti okna na stranski fasadi, ki je bila pred prezidavo popolnoma enaka severozahodni in je torej imela tri okna v podstrešju in tri okna v pritličju. Pri prezidavi je srednje okno moralo odpasti, na sredino pa sta prišli sedaj ostali dve, ki dajeta sobi primerno svetlobo. Namesto tretjega okna je bila vzdana na vsaki strani v kotu po ena trikotna lina. Stene v sobi so bile postavljene iz lažjega materiala.

Hiša in štibelec sta se nato primerno uredila. V hišo je bila na novo postavljena peč, razen kamnitega dela, to je stola in klopi okoli peči. Tudi slabo ohranjene rante in železni navoji nad pečjo so bili na novo narejeni po starem. Namesto prejšnje, močno poškodovane mize je bila postavljena prav tako stara, toda še dobro ohranjena miza z ornamentalno intarzijo. V kot nad mizo je bil obešen povečan portret pesnikovega nečaka, ki je padel kot partizan v pretekli vojni. Original pesnikovega portreta, izdelan v rdeči kredii, ki ga je poklonil akademski slikar prof. B. Jakac, pa visi v sredini zadnje stene. Pri vratih, ki vodijo v štibelec, stoji star kolovrat, zidna omarica v hiši, namenjena shranjevanju listin in drobnejšega inventarja, pa je bila vzdana na novo. Iz bližnje okolice je bila tudi prinesena stenska ura in stropna svetilka.

Štibelec je bil preurejen v pesnikovo spominsko sobo. Gradivo, ki so ga darovale razne kulturne ustanove in posamezniki, je zbral in razvrstil profesor A. Gspan. V horizontalni vitrini pod oknom na jugovzhodni strani so razvrščeni pesnikovi dokumenti, razglednice, ki jih je pisal domačim, in pesnikova ura. V polici nad vitrino na levi strani so vsa pesnikova dela v prvih izdajah in Zbrano delo, ki je izšlo v uredništvu dr. Marje Boršnikove. Na desni strani zgoraj visi Aškerčev rodovnik po očetovi strani, ki sega nazaj do leta 1682 in ga je sestavil prof. J. Orožen. Levo od vhodnih vrat stoji plitka stenska vitrina z raznimi slikami, reprodukcijami dokumentov, pisem in pesmi. Pod njo je pesnikov pisalnik. Nasproti vitrine je pritrjen obešalnik s pesnikovo obleko.

Na vseh štirih fasadah so bila dalje obnovljena vsa okna, okviri, polknice in železni križi. Prav tako so bili okoli oken povsod, kjer je bilo to potrebno, popravljeni ali pa na novo narejeni zidani okenski okviri.

Vsa vrata zunaj in v notranjosti hiše so bila zamenjana z novimi, izdelana pa točno tako, kakor so bila prejšnja. Ker so bila vrata v klet očitno le zasilno narejena, je bilo odločeno, da se na jugovzhodni strani pri vhodu v klet obnove po vzoru vrat na ahkarju.

V črni kuhinji je bil na novo pozidan kamniti del pred ognjiščem (s t o u). Dosedanji obrabljeni betonski tlak v veži in črni kuhinji pa je bil le deloma zamazan z cementom. Po obnovitvenem načrtu bi ga morali zamenjati z opečnim (stari format opeke), kakor je bil še za časa pesnikovega življenja. Notranja oprema črne kuhinje je bila izpopolnjena z manjšo klopjo, glinastimi lonci in svetilko. Popravljen je bil tudi vhod za obiskovalce na severni strani in dimnik nad črno kuhinjo. Dimnik nad gospodarjevo kuhinjo pa je bil nadzidan na novo po vzoru starega.

Stari strešni žlebovi so bili nadomeščeni z novimi, borovimi. Prav tako je bila zamenjana vsa novejša strešna opeka z bobrovci.

Fasade so bile dvakrat prebeljene z apnenim mlekom. Okenski križi so bili s premazom zaščiteni zoper rjavenje in vsi leseni deli na hiši znotraj in zunaj (okna, vrata, klopi, zidne omarice) dvakrat prepojeni s firnežem. Prav tako je bila prebeljena notranjost hiše, razen v črni kuhinji.

Pri vhodu na južni levi strani je bila vzdana spominska plošča Mariborskega zgodovinskega društva iz leta 1932, na severni strani pa plošča o obnovitvi Aškerčeve domačije.

Na polodprtem ahkarju so zamenjali dve tretjini lesenih delov, ker so prejšnji popolnoma zgnili in strohnili. Prav tako je bila v celoti obnovljena strešna konstrukcija ter streha do vrha na novo prekrita s pšenično slamo, vrh sam in peruti pa z rženo po starem načinu kritja. Spodnji, zidani del je bil na novo ometan, tla v kleti pa samo zravnana, čeprav je načrt predvideval tla iz opeke starega formata. Vrata pri vhodu v klet so bila na novo izdelana po starem iz smrekovih, diagonalno položenih deščic.

V hlevu s podom bi bilo po obnovitvenem načrtu treba nadomestiti okoli 15 odstotkov lesnega ostrešja z novim in na novo prekriti streho. Za zdaj se to še ni izvršilo.

Obnovitveni načrt je predvideval tudi delno obnovitev kašče na severozahodni strani hiše. Predvsem naj bi bil popravljen že skoraj popolnoma razpadli leseni balkon na severni strani in odprta zazidana vrata, ki vodijo nanj. Dimnik naj bi bil prezidan v istem slogu kot na hiši, manjši del slabih bobrovcev na strehi pa zamenjan z dobrimi. Zaradi pomanjkanja denarnih sredstev se do danes to še ni izvršilo, čeprav bi bilo potrebno, ker dela slab vtis na obiskovalce.

Sušilnica za sadje je dobila popolnoma novo, po starem izdelano strešno ogrodje in z bobrovci prekrito streho. Popravljen in ometan je bil spodnji kamniti del stavbe.

Pri kozolcu za zdaj še niso bila izvršena nobena popravila, čeprav je predvideval obnovitveni načrt zamenjavo trhljih lat in desk z novimi in utrditev hrastovih stebrov z obroči. Tudi streha naj bi bila obnovljena v celoti. Izvedena je bila edino delna nivelacija tal z odvodnimi jarki.

Tako obnovljena Aškerčeva domačija je sprejela do danes okoli tri tisoč obiskovalcev iz najrazličnejših krajev, ki so prihiteli pogledat dom, kjer je veliki slovenski pesnik-epik prebil svoja detinska leta.

Proučevanje romanske arhitekture

Dr. MARIJAN ZADNIKAR

Tudi v obdobju 1955—1957 se je nadaljevalo sistematično proučevanje spomenikov romanske arhitekture na Slovenskem. S terenskim delom je bilo evidentiranih nekaj novih objektov, nekateri že znani pa so bili temeljiteje preiskani in so bili na njih izvršeni manjši restavracijski ali rekonstrukcijski posegi. Na Gradišču nad Želimljami je bilo v južni ladijski steni vašeke podružnice ugotovljeno in odprto zazidano romansko okence za svoj čas tipične oblike, ki je potrdilo, da je ladja v svojih okvirnih stenah še ostanek romanske cerkve, kakor jo opisuje vizitacijski zapisnik iz 17. stol. — V še v celotnem obsegu ohranjeni romanski cerkvi na Planinci pod Krimom, ki se vedno bolj spreminja v razvalino, je bilo v celoti odkrito zazidano romansko okence v severni ladijski steni, ki je zelo značilno konstruirano iz velikih žaganih blokov lehnjaka, tako da je njegov polkrožni vrh izsekan po prastarem načinu iz enega kosa. V svetlobni odprtini je bil ohranjen še del prvotnega lesenega okvira. Podrobnejša preiskava je nadalje pokazala, da so bile z močno peščenim apnenim

ometom zglajene stene apsida znotraj prvotno samo pobeljene in da so ta prvotni omet pozneje, verjetno v 17. stoletju, ko so cerkev obnavljali, močno naključevali, da so nanj nanесли novo plast ometa, ko so vso apsidno poslikali na belež s figuralno slikarijo, ki pa je le še zelo fragmentarno ohranjena. Pozna se komaj še sled moške glave, verjetno apostola; nad vodoravnim rdečim pasom, ki je ločil poslikane vertikalne stene od polkupole, pa je ostanek rdečerumenega kroga. Tako se je torej dokončno pojasnilo, da slikarija ni romanska, kakor so nekateri spričo njene delne ohranitve mislili, temveč je zelo verjetno nastala istočasno z večjo restavracijo objekta v 17. stoletju. — Na Koprskem sta bili v naseljih Boršt in Glem nad Šmarjem na novo evidentirani romanski podružnici za ohranjenjo polkrožno obokano apsidno, medtem ko sta njuni ladji ravno kriti. V Borštu ima apsida v vhodnem loku na vsaki strani navzdol poševno posnet zidec. — V zvezi z odkrivanjem stenskih slikarij in z ureditvijo celotne notranjščine cerkve sv. Marka v Vrbi se je razodel stavbni razvoj objekta. Ladja je ostanek romanske cerkve, ki je imela na vzhodu polkrožno apsidno, katero so pozneje nadomestili s sedanjim poznogotskim prezbitერიem, ki je višji od ladje. Ohranjene stenske slikarije furlanske smeri so pokazale, da se je romanska apsida pri tej prezidavi ohranila le še deloma v debelini ladijske stene v obsegu svojega vhodnega loka, ki so ga porabili za slavolok tudi še po pozidavi novega prezbitერიja, ne da bi ga bili kakorkoli spremenili. Na temenu tega slavoloka je namreč ohranjen zgornji del mandorle s Kristusom in simboli evangelistov, ki so bili okrog njega naslikani na polkupolastem oboku v apsidi. Pa tudi naslikani apostol v južnem ostenju slavoloka, ki je mlajši od furlanskih plasti slikarije, je poleg svojega soseda, od katerega se je ohranil samo še del noge, edini ostanek vrste apostolov, ki so bili razvrščeni po stenah romanske apsida, in tudi s svoje strani potrjuje pravilnost rekonstrukcije romanske stavbe v nakazani obliki. Konservatorska dela v Vrbi so torej pokazala pot, ki bo nedvomno vodila do pravilnejše podobe o gostoti romanskih arhitekturnih spomenikov na Gorenjskem, ki je doslej bila tako nerazumljivo revna na poznanih spomenikih stavbarstva tega časa. — Na podoben način je odkritje stenskih slikarij v Tupaličah pokazalo, da je tudi tu ladja še romanska. Slikana bordura ob sedanjem baročnem slavoloku se namreč boči v loku, ki je nižji, a enako širok kakor sedanji slavolok (2.75 m), in kaže na ostanek dekoracije, ki je obrobjala prvotni vhodni lok v polkrožno apsidno. Potrdilo za tako rekonstrukcijo je tudi v celoti ohranjeno romansko okence v južni steni ladje, v katerem se je ohranil še prvotni lesen svetlobni okvir, ki je po robu obojestransko poševno prirezan, izrezan iz ene deske in spodaj odprt. — V zvezi s podrobno analizo romanike v kompleksu cistercijskega samostana v Stični je bil ugotovljen in z ene strani ponovno delno odprt zazidani prvotni meniški vhod v cerkev, ki je vodil iz vzhodnega kraka križnega hodnika naravnost v južno stransko ladjo. Sedanji prehod v južni del transepta je bil prebit na tako nenavadnem mestu šele v baroku, ko so starega zazidali in na njegovo mesto postavili enega od baročnih oltarjev, ko je cerkev v 18. stoletju dobila sedanjo enotno baročno opremo. Svetlobna odprtina prvotnega prehoda je izredno velika (4.40 × 2.30 m), kar je v zvezi z njegovo prvotno funkcijo, saj so se skozenj pomikale procesije redovnikov, pa tudi razlika v nivoju tal je zahtevala tako izredno višino. S strani križnega hodnika so delno zazidani prehod v baroku uporabili za nišo, v katero so prenesli nagrobnik Pongraca Turjaškega, ki je tudi šele sedaj prišel na dan. O njem poroča Valvasor, da je bil v njegovem času še vzdian pred staro zakristijo ob stopnicah v cerkveni steni in da napisa ni

bilo mogoče vsega prebrati. Ob sedanjem odkritju tega zanimivega in dobro ohranjenega poznogotskega figuralnega nagrobnika iz sivega peščenca (198 × 97 centimetrov) je bil v celoti prebran napis, ki poteka po okviru okrog frontalno postavljene figure viteza s turjaškim grbom in se glasi: »Hir ligt vegraben der edl gestr [enge Rit] — ter herr Pancrat... von Auersperg Obrister Erb — Cämmerer zu Krain und In der windischen Mark... ieden —«, datum pa ni več izpisan, kar kaže na to, da je bil nagrobnik izdelan še za plemičevega življenja. Odkritje prvotnega meniškega vhoda in opisanega nagrobnika je znova obogatilo spomeniško pomembnost stiškega kompleksa. — Ob študiju našega najstarejšega srednjeveškega epigrafskega spomenika, ki govori o nekem Iringu kot ustanovitelju cerkve v Poljčanah, se je izkazalo, da je tu med gotskim zvonikom in novo cerkvijo iz leta 1895 ohranjen del barokizirane romanske ladje, ki jo dokumentira romansko okno v južni steni, v katerem je bil vzdian rimski Mitrov votivni žrtvenik z omenjenim srednjeveškim napisom (prim. M. Zadnikar: Iring in romanska arhitektura v Poljčanah, Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta IV). Okno je pokončno s polkrožnim vrhom, močno vrezano v steno in je bilo pred povišanjem stene postavljeno zelo visoko, komaj 40 cm pod njenim

Vojnik — pri sv. Tomažu najdeni poznoromanski kapitel. (Foto: M. Zadnikar)

vrhom, kar je tipično romansko. Ob vrhu je ohranjen ostanek prvotnega lesenega okvira, ki pa je v spodnjem delu ob nekem požaru zgorel. Mere okna: 140×73 centimetrov, svetlobna odprtina 96×15 cm. — Vrsto doslej znanih romanskih portalov pri nas je dopolnilo odkritje na Šedmu pri Senovem, kjer je ohranjen v zahodni fasadi barokizirane romanske ladje, h kateri so v baroku prizidali zvonik, prvotni portal, katerega polkrožni vrh je zakrit z baročnim obokom v zvonici. Ostenje portala je po tipično romanskem načinu enkrat stopničasto vrezano v steno, v tako nastalem kotu pa je na podstavku postavljen polsteber z visoko in strmo atično bazo z ogelnimi listi in s kockastim kapitelom, ki ga na obeh vidnih ploskvah pokrivata palmetna lista. Iznad kvadratične krovne plošče izhaja močna polkrožna palica, ki odgovarja v profilu trupu stebra in povezuje v polkrožnem loku obe strani, nad pravokotno vhodno odprtino pa je timpanon izpolnjen z zidom iz lomljenca, kar je verjetno posledica barokizacije, ko so obok v zvonici morali opreti v steno prav v višini timpanona. Po analogiji s podobnimi portali v Vetrinju in na Otoku ob Vrbskem jezeru je portal stilno opredeljiv še v 12. stoletje. — Pri romanski rotundi na Spodnji Muti je bil ugotovljen prvotni vhod vanjo z južne strani, ki so ga zazidali leta 1873, ko so prebili sedanjega v osi stavbe. Stari vhod je s svojo obliko potrdil romansko poreklo rotunde, ki so ji v 14. stoletju namesto prejšnjega oltarnega prostora prizidali gotski prezbiterij. — Pri Sv. Tomažu nad Vojnikom je bil ugotovljen romanski marmorni kapitel, ki je bil že pred

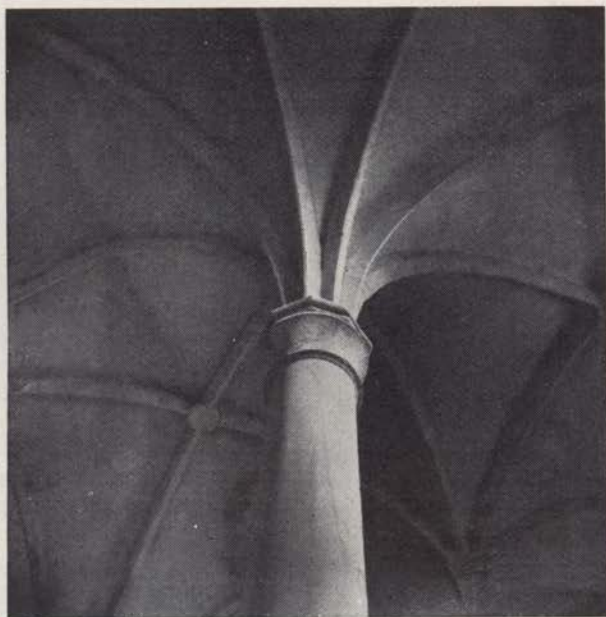

Stari trg pri Slovenjem Gradcu — Grad, baročno oblečeni kapitel osrednjega stebra. (Foto: M. Zadnikar)

Stari trg pri Slovenjem Gradcu — Grad, kapitel osrednjega stebra po odstranitvi baročne prevleke. (Foto: M. Zadnikar)

desetletji baje najden na platoju ob cerkvi. Kapitel je čašaste oblike in ga na vseh straneh obdajajo mesnati listi v obliki črke V od zgoraj navzdol in obratno, ki se končujejo v brstnih palmetnih zavojih. Ker je po tradiciji na ploščadi, kjer je sedaj cerkev, nekdanj stal grad, ki se posredno omenja v prvi polovici 13. stoletja, kar bi se skladalo tudi s stilno datacijo kapitela, bi lahko za naš kapitel domnevali izhodišče v gradu, kjer bi utegnil biti uporabljen v kaki bifori, ker je obdelan z vseh strani. — Leta 1956 je bila podrobno preiskana tudi izredna arhitektura cerkve sv. Pankracija na Gradu nad Starim trgom pri Slovenjem Gradcu. To je privedlo do odkritja zanimivega poznoromanskega portala in mnogih arhitekturnih detajlov, ki so predstavili ta arhitekturni

Stari trg pri Slovenjem Gradcu — Grad, obok z osrednjim stebrom. (Foto: M. Zadnikar)

spomenik v vsej njegovi zgodovinski pričevalnosti. Med najpomembnejše ugotovitve sodi nedvomno odkritje prvotnega kapitela na osrednjem stebri, ki je bil doslej baročno maskiran, kar je zavedlo nekatere do zelo tveganih zaključkov. Dobro dokumentirano odstranjevanje baročne prevleke, ki je bila okrog leta 1700 izvršena s pomočjo kovanega železnega ogrodja, lesa in štuka, je odkrilo popolnoma ohranjen monolitni čašasti kapitel, ki se stilno dobro sklada z ostalimi elementi te dragocene arhitekture prehodnega sloga. V vzhodni steni sta bili na vsaki strani slavoloka ugotovljeni izredno visoki in rahlo zašiljeni okni, ki sta služili vse do baroka, ko so na tej strani prizidali cerkvi prezbiterij, ki ga v srednjem veku sploh ni imela. Več različnih hipotez o njegovi prvotni funkciji je vzbudilo odkritje zazidanega portala za baročnim oltarjem visoko v severni steni, ki je s profilom in značilnim motivom lijakastega izliva sočasen z nastankom arhitekture in mu odgovarja na zunanjščini polkrožna odprtina, v katero je bil očitno pozneje vložen del kamnitega loka s paličasto profiliranim robom, ki je narezan v obliki vrvi. Posebno zanimivo pa je bilo odkritje zazidanega poznoromanskega portala v zahodni steni, ki je kljub

baročni razširitvi v bistvenih sestavinah še povsem ohranjen in bi ga zato kazalo rekonstruirati. Portal je izredno visok in njegov vrh že rahlo šilasto zalomljen. Po romanskem načinu je ostenje pravokotno stopničasto izrezano, sedaj manjkajoča vitka okrogla stebriča pa sta bila postavljena na visokih podstavkih. Ohranjeni kapitel na desni strani je skladno s časom nastanka tipično čašaste oblike z brstnimi listi. Vrh portala zapira nad pravokotno vhodno odprtino timpanon, ki je poslikan s figuralno fresko, na prekladi pa je vklesan sočasni napis: ECCLIA. SCI. PANGRATII, kar nesporno označuje že prvotno cerkveno funkcijo te arhitekture, katero je zaradi njene nenavadne zasnove starejša literatura poskušala tolmačiti kot ostanek nekdanjega gradu na tem mestu. Zato pa je podrobna preiskava sedanjega samostojno stoječega zvonika za njegov spodnji del potrdila tak izvor. Gre namreč za ostanek starega grajskega »bergfrida«, ki so ga uporabili za cerkveni zvonik in ki se je v 17. stoletju, kar je dobro dokumentirano s škofijskimi vizitacijskimi zapisniki, v zgornjem delu zrušil, da so ga morali na novo pozidati. To se še dobro pozna: spodnji del s 3 m debelimi zidovi, v katerem so šele v 17. stoletju napravili sedanji vhod, je ostal od prastarega stolpa gradu, po katerem je hrib dobil tudi svoje ime; zgornji, ožji del pa je bil na novo pozidan v 17. stoletju (prim. M. Zadnikar: Srednjeveška arhitektura na Gradu pri Slovenjem Gradcu etc., Kronika IV, 1956, 156—169).

Križni hodnik v Bistri

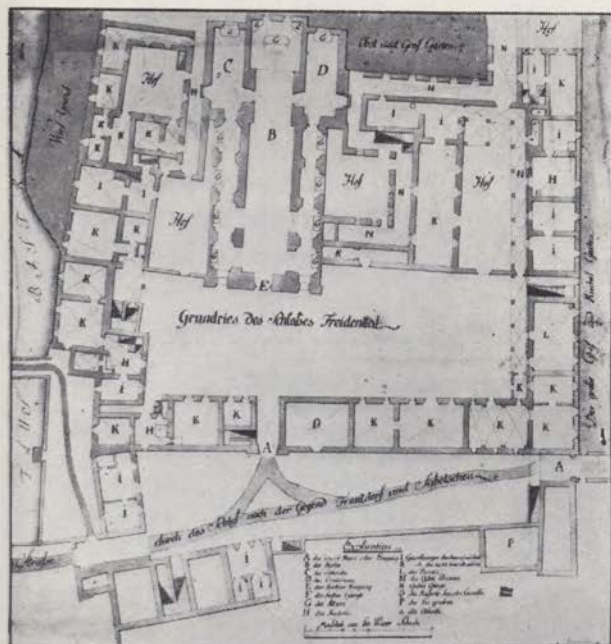
MARJAN VIDMAR

Po jožefinski cerkveni reformi l. 1782, ko je država prevzela vse cerkveno imetje tistih redov, ki se niso ukvarjali niti z zdravilstvom niti s šolstvom, je ta usoda doletela tudi kartuzijance v Bistri. Ta samostan leži na pol pota med Vrhniko in Borovnico in je tesno prislonjen na razmeroma strmo pobočje. Več močnih izvirov napaja dva rokava vode Bistre, ki sta — poleg obrambnih zidov — imenitno branila dostop na samostanska tla. Samostan nikoli ni bil posebno bogat, čeprav so njegova posestva segala daleč na Notranjsko in Primorsko, saj je bila zemlja revna in redko naseljena in imetnikom ni donášala tega, kar bi nudila pri isti površini kje drugje. Večkrat so bili bistrski kartuzijanci — prav zaradi svoje revščine — oproščeni plačevanja davkov, kar je veljalo tudi pri trgovanju; tako so si lahko zagotovili primerne zasluzke. Kljub temu pa so bile podpore cerkvenih in posvetnih veljakov prav pogoste, kar je ugotovljeno pri raznih prezidavah in dozidavah cerkvenih poslopij. Pri takšnem životarjenju je obstajal bistrski kartuzijanski samostan 521 let, 2 meseca in 29 dni, vse do leta 1782, ko se je začel njegov propad.

Od svoje ustanovitve leta 1255 oz. 1260 je samostan večkrat spremenil svojo podobo. Pogostni požari so ga upepelili in vsakokrat so ga obnovili, čeprav ne vedno v enaki podobi. Skoraj polovica stavbe danes ne stoji več. Današnje stanje je tako, kakor je bilo pred 150 leti, le vrt je sedaj drugače urejen. Pernhartova slika nam to razliko med prejšnjim stanjem dobro prikazuje.

Tehniški muzej Slovenije je stavbo prevzel pred dobrimi štirimi leti z namenom, da v njej nadalje razvija organizacijo gozdarskega muzeja, vendar ločeno za gozdarsko, lesnoindustrijsko, lovsko in ribiško zbirko. Zadnji dve sta sedaj v pripravi, prva pa v reorganizaciji. Poleg tega pa izkorišča nekaj prosto-

rov za svoje depoje in razvrstitev priložnostnih zbirk. Za potrebe muzeja so urejene tri delavnice, je pa tudi namestil ob levem izviru Bistre žago-samico, ki je sicer muzejski eksponat, toda uporabna je za pripravo lesa, potrebnega za vzdrževanje stavbe. Gozd nad gradom je prav tako v upravi muzeja in je ne samo vir surovin, ampak ima tudi določeno nalogo pri muzejskem prikazovanju tipičnega slovenskega gozda in vseh opravil v njem, vključno lova.

Bistra — tloris samostanskega kompleksa po načrtu iz leta 1793, reprodukcija

Bistra — križni hodnik pred restavracijo. (Foto: M. Vidmar)

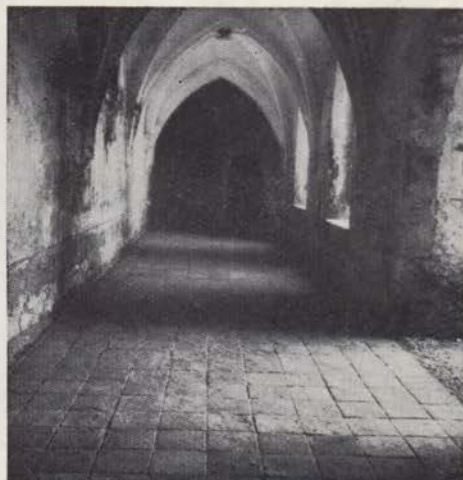
Bistra — križni hodnik, odpiranje zazidanih arkad. (Foto: M. Vidmar)

V vseh teh letih, ko je Bistra pod upravo Tehniškega muzeja Slovenije, ni bila edina skrb uprave vzdrževanje stavbe, urejanje prostorov za muzejske zbirke, obnova povsem zapuščenih vrtov in parka itd., ampak tudi načrtno raziskovanje umetnostnozgodovinskih pomembnosti, ki so bile še ohranjene v celoti ali pa vsaj deloma. Med ta dela štejejo: čiščenje in zavarovanje fresk iz 16. stoletja nad severnim podvozom, čiščenje in zavarovanje štukature iz druge polovice 18. stoletja na stropu v kapeli in nekdanji prelatovi kapeli v I. nadstropju stavbe, restavracija treh sončnih ur iz druge polovice 17. stoletja, ki so na fasadah na dvorišču, ter odkrivanje in restavriranje ostankov nekdanjega križnega hodnika ter njegove neposredne okolice. Zavod za spomeniško varstvo LRS je z gmotno pomočjo in s strokovnjaki svoje restavratorske delavnice omogočil izvedbo naštetih del.

Bistra — križni hodnik, delno odprte arkade. (Foto: M. Vidmar)

Bistra — križni hodnik po rekonstrukciji prvotne višine tlaka. (Foto: M. Vidmar)

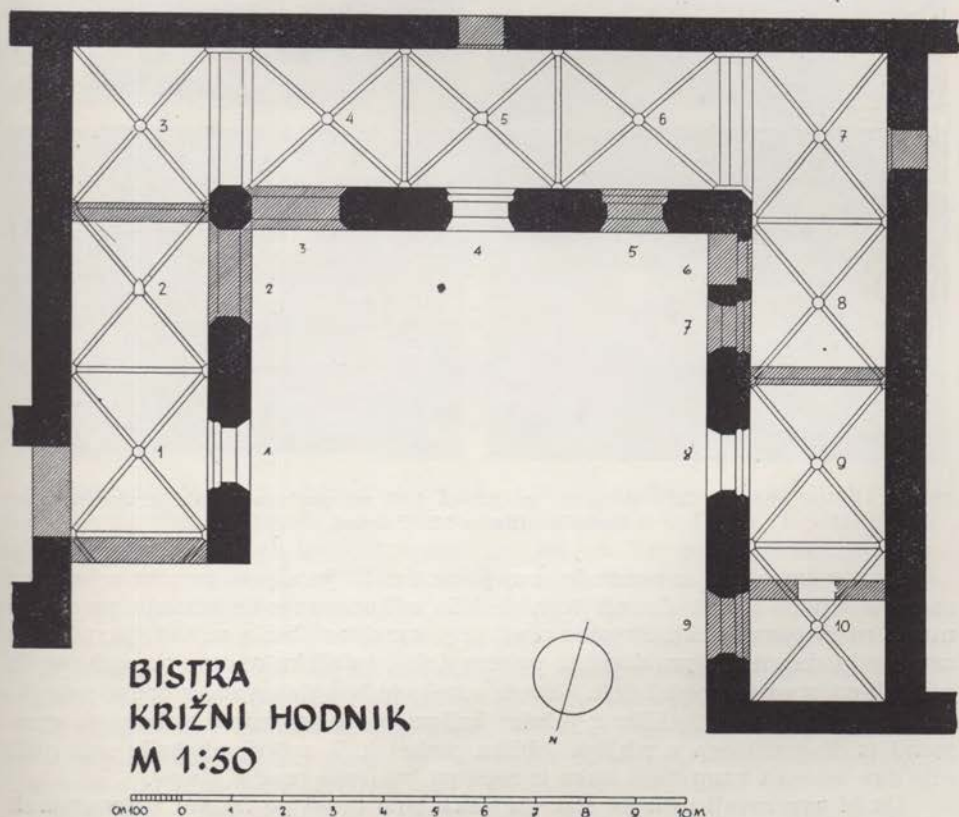
Po ohranjenem načrtu iz l. 1793, kjer je viden tloris cerkve, je kaj lahko sklepati na gradbene faze pri zidavi cerkve in s tem v zvezi na delno rušenje križnega hodnika. Naš sklep bi bil naslednji: prvotno je bil na določenem stavbnem kompleksu postavljen kvadratni križni hodnik, ob njem pa enoladijska cerkev. Razširitev samostana je nujno narekovala tudi povečanje cerkve in, ker je bila tedaj cerkev prislonjena na severno krilo križnega hodnika, so ga graditelji vključili v desno stransko ladjo cerkve, medtem ko so levo v celoti na novo pozidali. Prvotna cerkev je tako ostala le kot glavna ladja oz. prezbiterij razširjene cerkve, križni hodnik pa je bil s tem okrnjen za en krak. Pri rušenju cerkve so seveda porušili tudi ta priključni četrti krak, medtem ko so drugi trije ostali in se ohranili do danes.

Kakor že omenjeno je bil samostan opuščen konec 18. stoletja. Ker tako ni bilo več pravih potreb za uporabo cerkve, je ta začela propadati, dokler je niso dokončno porušili (l. 1808). Pri rušenju je ostalo ogromno gradbenega materiala, ki so ga porabili tako, da so neposredno okolico zasuli in tam dvignili nivo za

ca 60—70 cm. Pri sondiranju tal smo lahko na več mestih našli prvotni tlak cerkve in ostanke zidov. Lahko smo ugotovili, da je stari načrt povsem točen. Ker pa doslej ni bilo niti sredstev niti pravega interesa za nadaljnje raziskovanje ostankov cerkve, nismo nadaljevali s temi deli.

Stanje v križnem hodniku in njegovi neposredni okolici je bilo spomladi l. 1955 nekako takšno: o cerkvi in severnem krilu križnega hodnika ni bilo nikakega sledu. Ves ta prostor in dvorišče, ki ga oklepajo preostali trije kraki križnega hodnika, je bil nasut za več ko pol metra in zravnčan. Od devetih, danes vidnih doprtin križnega hodnika, so bile odprte le tri, in to tri okna (odprtine 1, 4, 8), ki so jih pa uporabljali za vrata, saj je bil ves prostor zunaj in znotraj dvignjen. Vse ostale odprtine so bile zazidane in so se obrisi le deloma poznali. Tri kasneje vzdane predelne stene so ločile hodnik na štiri dele. V teh prostorih so imeli stanovalci hleve, drvarnice in shrambe za poljske pridelke. Vsi ti prostori so bili zelo slabo zračeni in zato zelo vlažni.

Naš delovni program je bil nekako tale: najprej odpreti vse zazidane odprtine, nato pa iskati prvotne nivoje v hodniku in zunaj na dvorišču. Ko bi bil nasipni material v celoti odstranjen, bi šele lahko pričeli z restavrncijo. Istočasno bi pa še določili lego cerkve in ugotovili ostanke četrtega krila križnega hodnika. Zavod za spomeniško varstvo LRS je naš delovni program

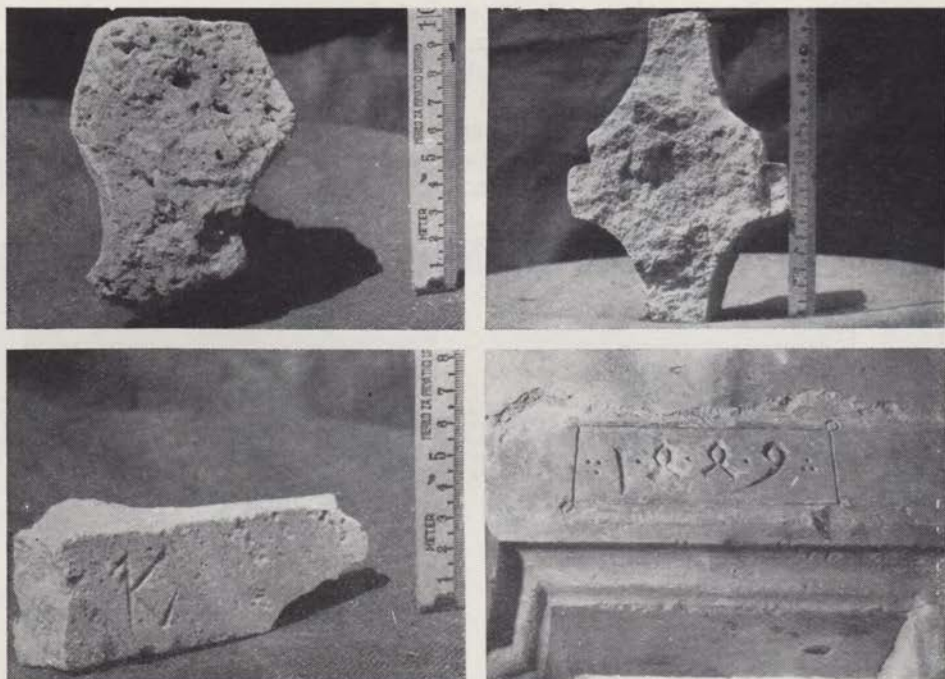

Bistra — tloris križnega hodnika. Šrafirani deli so bili porušeni (risala: G. Suklje)

sprejel, poleg tega pa še obljubil primerno pomoč, tako da smo sredi maja 1955 lahko začeli z delom.

Najprej smo začeli odpirati zazidane odprtine. Vsa okna in vrata, z izjemo že odprtih oken 1, 4 in 8 — so bila zazidana v vsej širini zidu, to je ca 80 cm. Zunanja in notranja plast je bila zidana iz opeke, vmesni prostor pa je bil zapolnjen s kamenjem, ki je bil kar nametan ali pa pomešan z malto. Le zadnje okno — številka 9 — je bilo zazidano po vsej širini enako, in to s kamenjem, vezanim z malto. Ta malta je bila izredno trda in odporna ter brez dvoma vezana z živim apnom. V kaj kratkem času so bila vsa okna in vrata odprta in sledilo je rušenje treh predelnih sten. Takoj za tem smo pa nadaljevali z izkopom v hodniku.

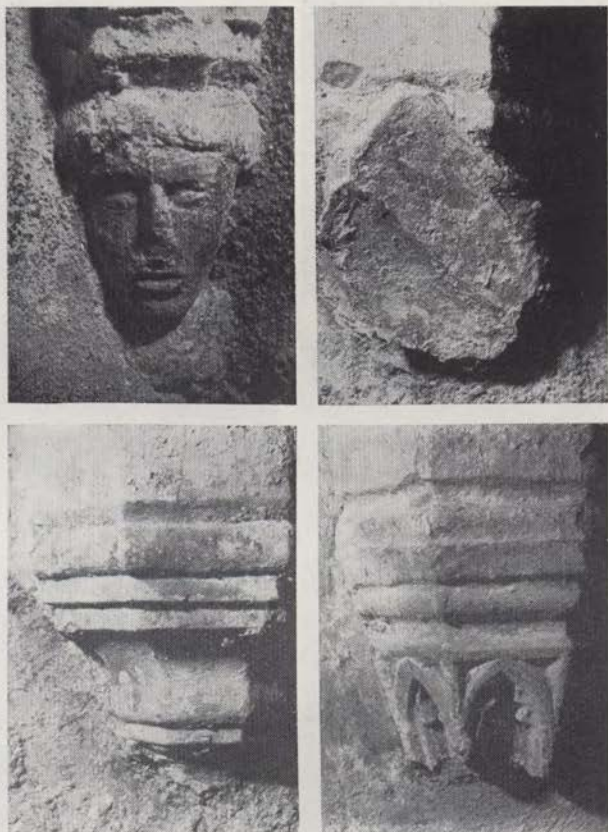

Bistra — deli kamnoseških izdelkov in letnica 1449 na portalu v zah. kraku križnega hodnika. (Foto: M. Vidmar)

Kakor omenjeno so sonde že prej pokazale, da je bil ves prostor v hodniku in na dvorišču nasut. Zaradi tega je bilo odkopavanje in iskanje prvotnega nivoja razmeroma lahko. Prvotna plast se je kar dobro ločila od nasutja; popolno zagotovilo, da smo na pravi višini, pa smo dobili tedaj, ko smo na mnogih mestih naleteli na prvoten opečni tlak. Vzhodno krilo je bilo tlakovano z opeko poševno oz. diagonalno, na stikališču z južnim krilom pa se je vzorec tlakovanja spremenil iz diagonalnega v ribjega (oblika parketa). V zahodnem krilu smo našli celo dva ostanka kamnitega tlaka iz rečnega kamnja (mačje glave).

Da bi zavarovali ostanke starega tlaka, smo takoj po izkopu rekonstruirali ves tlak, in sicer tako, da smo na mestih, kjer je bil že deloma ohranjen opečni tlak, nadaljevali s tlakovanjem v istem vzorcu in z opekami istega formata. To

je bilo predvsem v vzhodnem krilu. Južno in zahodno krilo smo tlakovali tudi z opeko, vendar v povsem drugem vzorcu in z opeko drugačnega formata, saj na tem delu nismo našli nikakih ostankov starega opečnega tlaka. Ohranjeni tlak je vezan z apneno malto in ga je kljub rekonstrukciji lahko ločiti od dodanega.

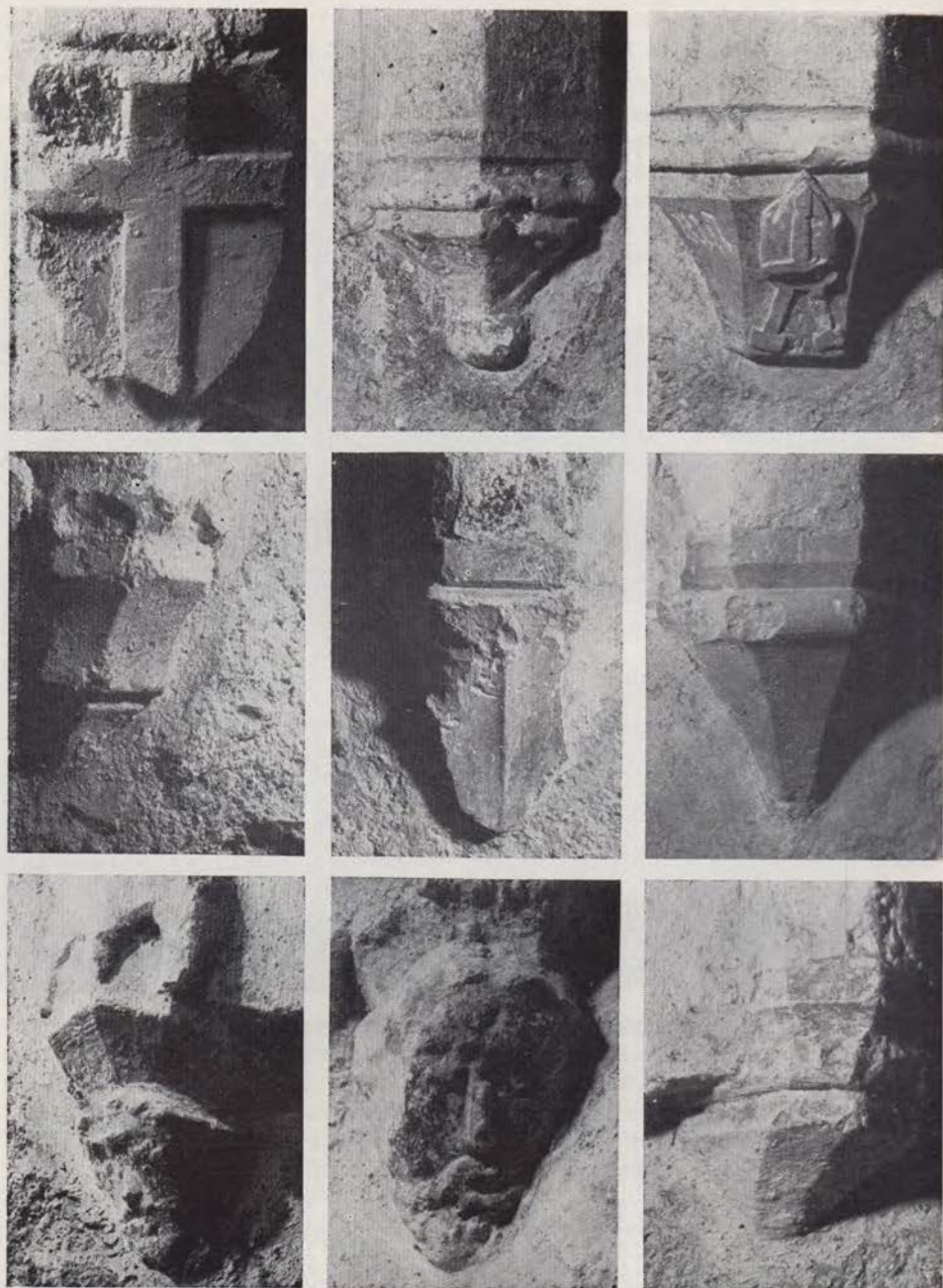
Bistra — križni hodnik,
obočne konzole.
(Foto: M. Vidmar)

Nekako istočasno z izkopom hodnika in rekonstrukcijo novega tlaka smo odstranjevali tudi prepereli omet na notranjih stenah hodnika. Pri tem smo našli na notranjih stenah tri vratne odprtine, od teh dve poznogotski. Le-ti sta služili povezavi s sosednjimi prostori, medtem ko je bila tretja pravzaprav odprt lok med križnim hodnikom in daljšim hodnikom, ki ga je vezal s celicami. V tem hodniku, ki je bil prav tako zasut, je stari tlak skoraj v celoti ohranjen.

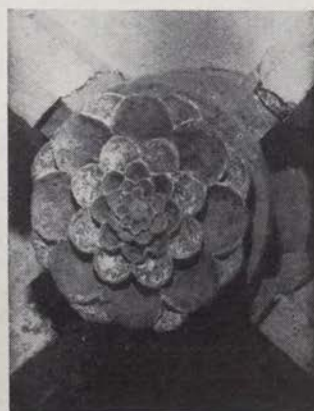
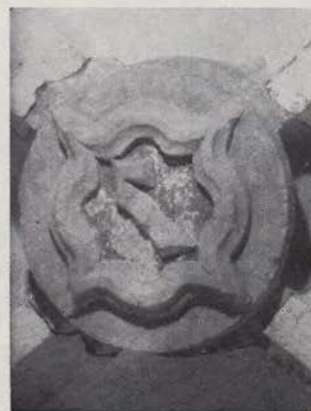
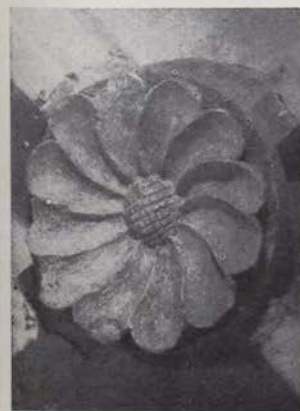
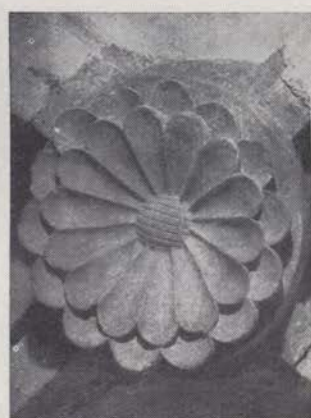
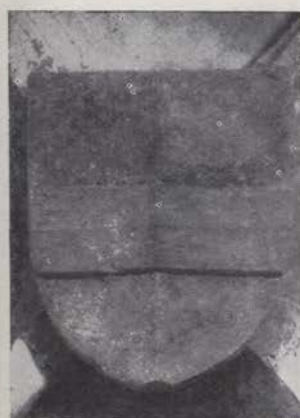
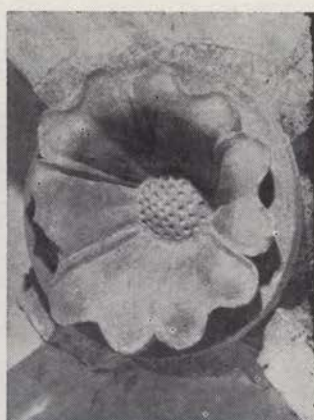
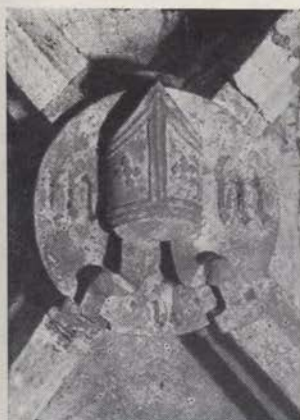
Pri rušenju in izkopavanju smo naleteli na različni odpadni material, ki bo za raziskovanje Bistre pomembno gradivo: od žgane lončevine, opeke, ometa itd., do prav zanimivih fragmentov, ki gotovo izvirajo iz nekdanje cerkve. Omembe vredni se nam zde ostanki reber, ki so drugih oblik kot v križnem hodniku, nadalje ostanki krogovičja ter fragment s kamnoseškim znakom.

Ko so bila ta groba dela v glavnem opravljena, smo začeli odkrivati stare omete na oknih, stropu in stenah. V letu 1956 je konservator Zavoda za spome-

Bistra — križni hodnik, vrsta obočnih konzol. (Foto: M. Vidmar)

Bistra — križni hodnik, vrsta sklepnikov. (Foto: M. Vidmar)

niško varstvo LRS M. Železnik snel beleže v prvi traveji in na oknu številka 1. Rezultat tega odkrivanja je pokazal, da je prav gotovo upravičeno nadaljevanje tega dela, saj se je moglo slutiti, da bodo ohranjeni ometi tudi drugje takšni, kakor so tukaj. Pokazal se je namreč odlično ohranjen omet obočnih pol, ki je bil rahlo okrasto toniran, vendar ne samo na površini, pač pa v vsej debelini. Ta omet pa žal na stenah ni v celoti ohranjen in je bil že prej nadomeščen z drugim ometom, ki se pa po sestavi in barvi loči od prvotnega. Tudi omet na oknih je razmeroma dobro ohranjen. Okenski profil je precej razgiban, tako da ima pravzaprav 7 ploskev, ki pa niso vse enako barvane. Že pri površnem pregledu ostalih okenskih odprtih smo lahko ugotovili, da so barve na oknih povsod različne. Zaradi te barvne raznolikosti si lahko predstavljamo izredno pestro sliko, ki se je nudila opazovalcu tega križnega hodnika.

Razen čiščenja prve traveje smo v tem času tudi očistili del vrat št. 6 in letnico na njih. Ta vrata po obliki in po letnici (1449) prav gotovo izstopajo od ostalih, kar govori za kasnejšo zidavo. Več o tem bo mogoče povedati tedaj, ko bodo odkriti beleži in bodo vidne vse plasti ometov.

Glavni vhod na hodnik so bila dvojna vogelna vrata z osmerokotnim nosilnim stebrom. Temelji stebra so bili slabo ohranjeni in jih je bilo zato treba popraviti.

Pri nadaljnjem ogledu hodnika ne moremo mimo izredno lepih sklepnikov in konzol, ki vežejo in nosijo rebraste loke. Ti so vseh mogočih oblik, saj so v vsaki traveji drugačni (škofovska mitra s tremi črkami, nemški križ s tremi M, grb, monogram, zvezda, razne cvetne oblike). Po skromnih sledovih je lahko ugotoviti, da so bili sklepniki barvani. Prav tako so tudi konzole v vsaki traveji drugačne. Poleg ščitov in raznih geometrijskih oblik imamo tukaj tri figuralne konzole. Sklepniki, posebno pa konzole, so na debelo premazani z beleži in zato skrivajo še marsikatero podrobnosti.

To je skromen opis opravljenih del v križnem hodniku v letih 1955—1957. Izognili smo se problematiki tega križnega hodnika, saj dela še niso dokončana in se lahko mnenja med tem časom bistveno menjajo. Vse to naj bi bilo vključeno v poročilo o zaključnih delih na križnem hodniku v Bistri, ki bodo opravljena v letu 1958. Program za ta dela je že do podrobnosti pripravljen in ga je Zavod za spomeniško varstvo LRS tudi potrdil.

Ob restavriranju muljavskega oltarja

MILAN ZELEZNIK

Prvič v restavratorski praksi po vojni je Zavod prevzel restavriranje t. im. »zlatega oltarja«. Ob njem se odpira načelno vprašanje, kakšen obseg lahko zavzame restavriranje spomenikov te vrste, saj predstavljajo ti važen del našega kulturnega patrimonija. Prav zlati oltarji so namreč glavni predstavniki domačega rezbarstva v 17. stol., rezbarstvo in podobarstvo pa ima v razvoju slovenske umetnosti ključni položaj na prehodu renesanse v zreli barok. Mesto, ki so ga v gotiki zavzemale freske, je v 17. stol. prevzelo rezbarstvo, dekorativni osvojitvi ploskve je sledila dekorativna osvojitve plastike.

Ohranjeno je večje število spomenikov te vrste, njihovo stanje pa je redoma izredno slabo. Dokler ni bilo uspešnejše spomeniške zaščite, so močno črvice

rezbarije enostavno zažgali in jih nadomestili z novimi izdelki. Zdaj se to v glavnem ne dogaja več, zob časa ali bolje rečeno: požrešnost črva — pa neusmiljeno mrcvari mehko lipovino. Rezbarije so večinoma obnavljali podeželski pleskarji in podobarji, ki so zlačene dele največkrat prepleskali z bronzo ali celo

Muljava — glavni oltar, celota pred restavracijo. (Foto: M. Zadnikar)

z oljnato barvo, le redko pa na novo pozlatili. Še takrat so navadno zlatili kar preko prejšnje plasti na novo podlogo. Tako »restavrirane« rezbarije so le navidezno v dobrem stanju, saj pod oljnato prevleko črv še naprej gospodari. Večkrat se zgodi, da podobe kar pod roko razpadajo, rezljana ornamentika se krusi, pozlata odpada, ostaja le črviva moka in prepereli ostanki lesa.

Tako smo postavljeni pred problem, ki mu še zdaleč nismo kos. Velika množina mnogokrat zelo kvalitetnih rezbarij namreč nezadržno propada. Z restavriranjem znamenitega muljavskega oltarja iz leta 1676, ki ga je izrezljal ljubljanski podobar Plumenberger, je dan poizkusni prijem, ki naj osvetli problem reševanja tovrstnih spomenikov s treh najvažnejših strani, ki nas predvsem zanimajo s stališča zaščite in spomeniškega varstva. To so:

I. Izbor spomenikov, ki pridejo v poštev za restavriranje glede na ogroženost in pomembnost.

II. Tehnični postopki konservacije.

III. Obseg restavracije.

IV. Osnova vsakega objektivnega izbora je vsekakor natančna, študijsko dokumentirana evidenca. Za rezbarstvo 17. stol. še nimamo pregleda, ki bi zajel

Muljava — glavni oltar, glava apostola iz osrednje niše. — Polihromacija se lušči s podlago vred. (Foto: J. Lapuh)

ozemlje vse Slovenije, razpolagamo pa z natančnim popisom teh spomenikov na Gorenjskem. Že doslej zbrani material nam nudi dovolj zaokroženo sliko, ki lahko pomaga pri določitvi kriterijev za izbor spomenikov. Samo v kranjskem, škofjeloškem in radovljiškem okolišu je ohranjenih preko 100 primerov, kar je dovolj za primerjavo in neposredne zaključke.

Prvi kriterij pri spomeniški politiki mora biti vsekakor stopnja ogroženosti pri posameznem spomeniku. Na Gorenjskem je nekako tretjina zlatih oltarjev v prav slabem stanju. Če bi aplicirali to stanje na ostalo Slovenijo, bi torej bilo verjetno celo nekaj sto primerov, ki zahtevajo čimprejšnjo intervencijo. To je pa ogromna naloga. Nujno je torej treba izbrati kriterije za izbor ogroženega materiala, nekaj prioriteten red. Pomaga nam lahko poznavanje gorenjskih spomenikov. Izlučiti je treba tiste momente, ki naj pokažejo pomembnost posameznih rezbarij.

1. Že s statistično metodo pridemo do prvega rezultata. Izkaže se, da je najmanj spomenikov ohranjenih iz prve polovice stoletja. To sicer še ne pomeni, da je bila produkcija rezbarij v prvi polovici stoletja tako majhna, kaže pa na močan vpliv spremenjenega okusa, ki je staro nadomeščal z novim že po nekaj desetletjih, temeljito pa pomedel s starinami, zlasti v drugi polovici 19. stoletja. Na Slovenskem so posamezni okoliši, kjer so bili spomeniki na ta način še posebej močno zdesetkovani. Eden izmed kriterijev je torej starost, spomeniki iz prve polovice stoletja naj bi imeli prioriteto.

Muljava — glavni oltar, detajl glave, ki je od črvov zelo poškodovana.
(Foto: M. Zeleznik)

2. Kriteriju ohranjenosti v času, sledi kriterij ohranjenosti v prostoru. Na ozemlju, kjer so rezbarije 17. stol. redke, zasluži posebno pozornost vsak ogrožen spomenik kot primer poudarjene prepričevalnosti. Pomembnost spomenikov namreč narašča glede na njihovo maloštevilnost.

3. Med najvažnejšimi vidiki za izbor je kvaliteta. Nedvomno zaslužijo posebno pozornost vsi visoko kvalitetni primeri. Kvalitete pa pri zlatih oltarjih ne izražajo le dobro rezljane plastike, ampak predvsem učinkovitost celote, ki je odvisna od umetniško močne zasnove. Kvalitete nam torej ne pokaže samo detajl, ampak zlasti celota, odločati pa je treba glede na posamezne stopnje v razvoju. Ker so zlati oltarji delo več rok: rezbarja, mizarja in pozlatarja oziroma slikarja, je treba razločevati tudi vlogo posameznega ustvarjalca. Celo pri navidezno isti zvrsti pri rezbarjenju sta navadno na delu dve osebi, kipar in rezbar ornamentike. Že na Gorenjskem je več primerov, ko so rezbarsko kvalitetni nastavki opremljeni s plastikami povprečne kakovosti. Spoznanje, da je zlati oltar predvsem dekorativen organizem in delo več rok, torej kolektivna umetnina, pa daje obenem osnovo za pravilno presojo kvalitete.

4. Poseben problem se odpre, če gledamo na rezbarstvo 17. stol. v luči ljudske umetnosti. Zlati oltarji zavzemajo namreč v črti ljudska umetnost — »višja umetnost«, posebno mesto nekako na meji, iz česar si lahko razložimo na eni strani njihovo popularnost, na drugi strani pa vrsto kvalitetnih primerov. Za tisti del spomenikov, ki se nagibljejo k ljudski umetnosti, je treba izbrati

Muljava — glavni oltar, plastike iz osrednje niše pred restavracijo, primer dekorativne namestitve.

(Foto: I. Mole)

poseben kriterij, po katerem bi se določala njihova pomembnost. Skrinja iz 17. stol. in rezbarija v kmečki hiši iz tega časa sta etnografu spomenik prve vrste, istodobna rezbarija zlatega oltarja pa se navadno ne ocenjuje tako. In vendar je prav tako delo morda celo istega ljudskega rezbarja, v njem se razodevajo vse značilnosti ljudske umetnosti. Izbor spomenikov bi nujno moral zajeti tudi nekaj takih primerov. Neodpušljivo bi namreč bilo, če bi spomeniška zaščita upoštevala le zrele primere »visoke umetnosti«, ki je mnogokrat importirana, likovnih izrazov preprostega domačega rezbarja pa ne. Prava ironija bi bila, ko bi z vso spomeniško zavzetostjo gledali na očuvanje gradu, veličastne

gotske cerkve ali baročnega dvorca, nedvomnih kulturnih spomenikov »višje umetnosti«, ki jo je finansiral fevdalec ali cerkvena gosposka, skromnejši likovni izrazi našega malega človeka, kmečkega ljudskega umetnika, rezbarja — podobarja pa bi bili zavrženi. Še posebej bi bila to velika napaka, ker se navadno prav v teh delih izraža lastni domači naglas, ki je doslej še vse premalo raziskan in katerega korenine leže v likovnih izrazih najširših plasti ljudstva v preteklih stoletjih, v likovnem nazoru našega kmeta, obrtnika, meščana. Naša zemlja ni bila umerjena na bahavo višino gotskih katedral, ampak na intimitna razmerja preprostih slovenskih domov. To, kar daje našim krajem pečat domačega, pečat slovenskega, pečat ljudstva, ki se je tod stoletja borilo za nacionalni in fizični obstoj, niso izdelki »visoke« importirane umetnosti, ampak ostanki preproste ljudske kulture, ostanki tiste kulture, ki se je razmahnila le med

Muljava — glavni oltar, deli plastik iz osrednje niše, preračunani na kulisno postavitv. (Foto: M. Železnik)

narodom, ki jo je le ljudstvo do dna razumelo, ki se je z ljudmi združila tako, da predstavlja danes pojem nečesa domačega, nečesa, česar v taki obliki ne najdemo na tujem.

5. Poseben vidik za izbor je polihromacija. Brez izjeme je treba ocvati vse primere z originalno polihromacijo, ker so tako redki, da bi z nestrokovnimi posegi lahko izgubili bistveni pričevalni del teh spomenikov. V prvotnem barvnem izrazu nedotaknjeni primeri so obenem vzor za obnavljanje ostalih, saj so dosednji prenavljalci staro polihromacijo največkrat sprali z rezbarij.

6. Prioriteto dalje zaslužijo dela posameznih lokalnih delavnic, kjer je ugotovljeno mojstrstvo, oziroma lokalizirano izhodišče dejavnosti. Na Gorenjskem so to n. pr. izdelki Jamškove delavnice v Škofji Loki in dela Kranjskega mojstra v okolici Kranja ter skupina spomenikov iz prve polovice stoletja pri sv. Janezu v Bohinju, v Nemškem Rovtu, Vrbi in Žirovnici.

7. Pri presoji pomembnosti ne smemo pozabiti tudi na primere, ki predstavljajo močno napredno ali pa zelo retardirano stopnjo v razvoju. Napredni primeri imajo večkrat ključni položaj, vplivajo na ostale in predstavljajo izhodišče novih pobud. Retardirani primeri pa omogočajo zaključke o trdoživosti posameznih oblik, o njih zasidranosti v kraju in med ljudmi, kjer so se razširili, ter nam povedo mnogokaj o geniju ljudi in kraja na nekem prostoru.

8. Umetnostnogeografska pomembnost spomenika je prav tako eden izmed vidikov ob tehtanju splošne pomembnosti posameznih primerov. Govori nam o

vplivnih tokovih, ki so se pred stoletji pretakali iz sosednjih dežel, pomaga nam, da z odštevanjem tujih primesi laže spoznamo pristno podobo domače umetnosti.

Tako nam za določitev prioritete liste lahko služijo vsi našeti kriteriji, med katerimi je prva stopnja ogroženost, medtem ko nam pomembnost izluščijo ostali vidiki: starost spomenika, ohranjenost v pokrajini, kvaliteta, ljudska obrtna dejavnost, originalna polihromacija, lokalne delavnice in mojstri, položaj v razvojni črti, umetnostnogeografski položaj. Smisel takega načina izbiranja je v tem, da spričo materialne nezmožnosti varovanja celote vendarle uvedemo red v trošenje sredstev za zaščito z namenom, da zanamcem ohranimo ob dejanski možnosti zaščite optimalno, znanstveno podprto sliko umetnosti na Slovenskem.

Bled — grajska kapela, oltarček iz cerkve sv. Petra nad Begunjami pred restavracijo.
(Foto: J. Lapuh)

II. Konservacija rezbarij je poseben problem. Zadeva predvsem restavratore oziroma njihovo delovno področje. V vseh primerih gre za črvojedeno les, večkrat pa uničuje les še vlaga. Proti črvu uporabljajo z večjim ali manjšim uspehom najrazličnejša sredstva in strupe od plinov do tekočin. Upoštevati je vedno treba stopnjo učinkovitosti sredstva in obdobje, ko ga je treba uporabiti glede na biološke lastnosti lesnega črva. Naslednji postopek v konserviranju je utrjevanje črvicega lesa. Tudi zanj je na razpolago več sredstev in načinov; izbor najboljšega glede na različnost problemov, n. pr. utrjevanje rezbarij z originalno polihromacijo ali utrjevanje kosov, ki bodo na novo zlačeni, pa je prav tako pridržan restavradorjem.

III. Konservatorsko najmikavnejši problem nudi gradivo ob določanju obsega restavracije. Zlati oltar je namreč kolektivna dekorativna umetnina. Kolektivna, ker predstavlja sintezo dela mizarja, rezbarja, podobarja in slikarja oziroma pozlatarja, dekorativna pa glede na lego v črti višja obrtniška — ljudska umetnost in na položaj, ki ga ima v prostoru, pa tudi v umetnosti. Oltarni nastavek je pri nas v 17. stol. zmes skoraj vseh zvrsti likovne umetnosti: slikarstva, kiparstva, ornamentike in celo arhitekture, saj posnema posamezne arhitekturne detajle, kakor so stebri, loki, preklade, mejni in venčni profili, posluhuje pa se tudi renesančnega principa ravnovesja v gradnji. Prav iz vseh teh komponent izvira poseben način tretiranja ob restavriranju. Medtem ko n. pr. na samostojni gotski plastiki restavrator potrpežljivo išče in čuva tudi najmanjše delce originalne polihromacije in mesta, kjer barva ni več ohranjena, nevtralnno vendar povezujoče tonira, pa zlati oltar lahko restavrira drugače. Posamične umetnine (tudi če so bile prvotno del večjih zasnov) govorijo namreč v drugem narečju kot kolektivne, posebno če so te v glavnem dekorativne. Govorica prvih je intimnejša, izrazna sredstva drugih pa so v našem primeru predvsem: ritem detajlov v učinku celote, obris posameznih delov v sozvočju z ostalimi, princip podrejenosti tega ali onega dela v nasprotju s poudarjanjem drugih, prepletanje ornamentike, migetajoče ali kontrastno menjavanje svetlobe in sence, učinek pozlate v nasprotju s temnimi ozadji, lazure na srebru, skratka predvsem dekorativni učinek, ki ima posebno ekspresivno moč. To stopnjuje večkrat še vizionarni svetlobni efekt ko po posebnem jašku prodirajoča svetloba razsvetli glavni prizor. Razliko prav lepo kaže fotografija skupine apostolov z muljavskega oltarja. Na količek nasajena glava učinkuje samostojno celo smešno, v celoti pa ima točno določeno funkcijo, podobno kulisi, in deluje prepričljivo. Že v načelu je dojemanje pri posamični in kolektivni umetnini različno. Medtem ko je za prvo potreben bolj ali manj poglobljen pristop, je pri drugi važnejši trenutni efekt, v bistvu ekspresivni učinek. Zlati oltar je pa sploh »špektakel« prve vrste v 17. stol. Zlasti proti koncu stoletja postane pravi teater s kuliserijo, patetičnostjo in svetlobnimi efekti, za kar je prav muljavski oltar prvorazredni primer.

Pri restavriranju zlatih oltarjev nas mora voditi načelo, da prav te osnovne elemente, značilne za učinek celote, uveljavimo v kolikor mogoče prvobitni obliki. Tak princip nam dovoljuje dekorativni sistem zasnovne in izvedbe ter obrtniški posplošeni način polihromiranja. Ozadja, lizene, pilastri, neornamentirani arhitekturni deli so navadno pleskani enobarvno. Ornamentika in plastike so zlačene ali lazirane na srebro. Pleskane in zlačene dele je mogoče popolnoma imitirati, ne da bi pri tem trpela pričevalnost spomenika. Teže je doseči popolno imitacijo lazure; nekateri polihromirani detajli, n. pr. napisi na predelah, obrazi, marmorirana ozadja, figuralne slikarije, pa že zahtevajo individualno obravnavo. Razumljivo je tudi, da bomo uveljavili princip strožje konservacije tudi v primerih, ko je ohranjena originalna polihromacija skoraj v celoti ali vsaj večinoma. Tako torej tudi za zlate oltarje velja načelo, da je treba določiti obseg restavracije ob vsakem primeru posebej glede na specifičnost posameznega spomenika. Pri tem določanju pa moremo uporabiti tako princip stroge konservacije kot načelo popolne imitacije in dopolnitve, ki je zvezano s poznavanjem starih načinov polihromiranja in rezljanja. Zanimivo je, da se morda v nobeni drugi stroki ni očuvala obrtniška tradicija razmeroma tako čista v naš čas kot prav pri rezbarjih, podobarjih in pozlatarjih. To je poleg rezultata, ki izvira iz

širše stilne in konservatorske analize, eden izmed razlogov, da lahko laže uveljavimo tudi načelo popolne restavracije.

Tako se zdi, da so načela, po katerih bomo izbrali ogrožen spomenik glede na prioritetni red, jasna; ko bo ta sprejet, bo mogoče dosledno ukrepati glede konservacije in restavracije. Drug problem pa je zmožljivost restavratorskega oddelka v Zavodu. Muljavski oltar ima okrog 30 plastik in preko 100 različnih ornamentalnih delov. V času, ko nam je uspelo restavrirati en sam zlati oltar,

Bled — grajska kapela, oltarček iz cerkve sv. Petra nad Begunjami po restavraciji.
(Foto: M. Zeleznik)

bi lahko rešili veliko število gotskih plastik. To seveda ne pomeni, da je bil izbor prav muljavskega oltarja napačen. Nedvomno je eden izmed viškov tega ustvarjanja pri nas. Ceno mu še poveča sporočeno ime ustvarjalca, katerega delovanje se prav zadnji čas razkriva tudi na sosednjem Koroškem. Restavriranje muljavskih rezbarij pa je pobudilo razmišljanje o izboru, o obsegu restavracij in tehničnih postopkih. Poudarjena je bila razlika med posamično in kolektivno umetnino ter med načeli, ki veljajo pri restavriranju za eno in drugo, še posebej, če je druga izrazito dekorativna, kakor je v našem primeru. Obe zahtevata različen restavratorski prijem. V prvem primeru so važni vsi posamezni detajli, v drugem pa le del teh, mesto, ki ga ima posamezni del v celoti, in obravnavanje celote. Oziroma: pri prvi je treba vztrajati, da pride v roke dovolj izvežbanemu strokovnjaku, pri drugi pa lahko sodeluje tudi manj izvežban strokovnjak, če ima pravilna navodila in je dovolj vesten.

Tu pa bi moral imeti Zavod predvsem iniciativno posredovalno in posvetovalno vlogo, ne le izvršilne. Opozarjati bi moral lastnike na nujnost popravil ogroženih spomenikov in posredovati načrte, tehnični kader in načine restavriranja. Le najnujnejše primere, izbrane po opisanih načelih, naj bi prevzel v restavriranje Zavod v lastni restavratorski delavnici. Prav ob taki obliki intervencije med ogroženimi spomeniki bi Zavodu sčasoma nedvomno uspelo pridobiti nekoliko širši krog sodelavcev, ki bi bili voljni delati po sodobnih principih restavriranja in konserviranja.

O organizaciji službe za konserviranje in restavriranje bibliotečno-arhivskega gradiva v FLRJ in v LRS

ALFONZ GSPAN

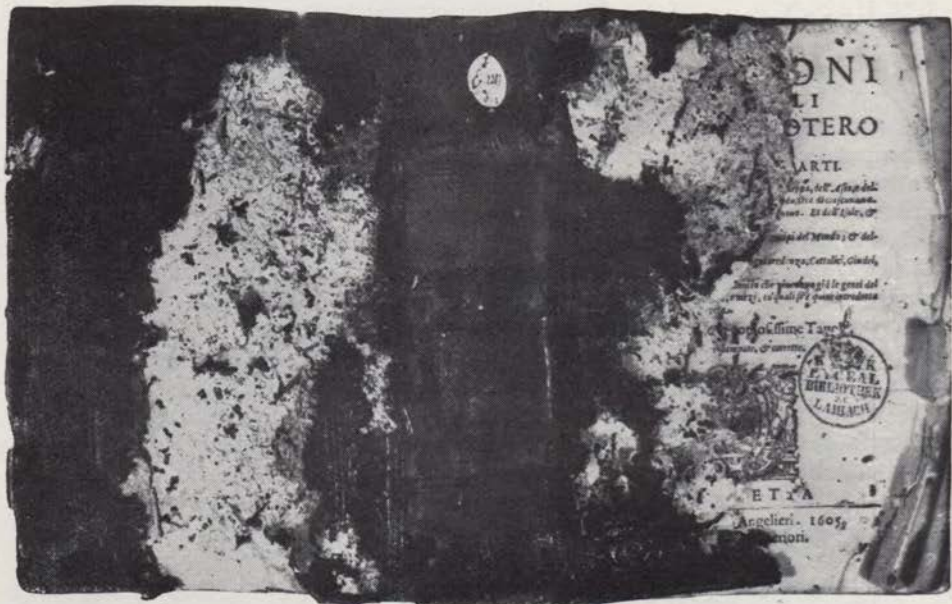
Vsaka republika v naši državi ima po več knjižnic, ki imajo razen socialne tudi muzejsko funkcijo, ter večjih ali manjših arhivov. V enih kakor drugih se hranijo in proučujejo viri nenadomestljive vrednosti za kulturno, politično, gospodarsko in družbeno zgodovino jugoslovanskih narodov. Način hrambe tega gradiva in njega zdajšnje stanje upravičeno vzbuja zaskrbljenost tistih, ki jim je družba naložila dolžnost, da ga ne samo pripravljajo za znanstveno eksploatacijo in dajejo na razpolago interesentom, pač pa tudi da bdijo nad njega obstojnostjo in zdravjem po sodobnih znanstveno utrjenih načelih in metodah. Ta zaskrbljenost je navedla bibliotekarje in arhivarje, da so začeli na zborovanjih in kongresih svojih strokovnih organizacij glasno opozarjati na škodo, ki je že nastala in se iz dneva v dan veča, ker je bilo doslej vprašanje učinkovitih ukrepov za konserviranje in restavriranje bibliotečnih in arhivskih fondov praktično zanemarjeno, četudi se zahteva — kakor je pravilno — od kvalificiranega bibliotečnega in arhivskega osebja teoretično poznavanje patologije, preventive in terapije tiskov, rokopisov in arhivalij. Ustanovitev in pospešeni razvoj konservatorske in restavratorske službe za bibliotečno in arhivsko gradivo sta torej neodložljiva, tembolj ker je ta služba že solidno organizirana za spomenike likovne umetnosti kakor za spomenike narodnoosvobodilne borbe. Zakonita osnova zanjo je podana z našo spomeniško zakonodajo in bi bila potemtakem dolžnost Zavodov za spomeniško varstvo, da jo izvede ali pa vsaj z vsemi sredstvi podpre njeno izvedbo.

Doslej so bili v tej smeri narejeni naslednji koraki:

Tako bibliotekarji kakor arhivarji so v resolucijah, sprejetih na kongresih strokovnih organizacij, opozarjali na nujnost reševanja tega vprašanja in predlagali ustrezne ukrepe. Na posebnem zborovanju arhivarjev novembra 1955 v Zagrebu, ki so se ga udeležili strokovnjaki za ta vprašanja iz vse države, je bil sprejet sklep, naj se po zgledu restavratorskega laboratorija pri Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti v Zagrebu organizira ta služba tudi v drugih republikah. Na podobnem zborovanju v maju 1956 v Novem Sadu, ki ga je sklical Zavod za spomeniško varstvo Vojvodine, je bil ustanovljen koordinacijski odbor FLRJ, ki naj bi pomagal uresničiti vrsto sklepov, sprejetih na tem zborovanju. Nato je bil ustanovljen v Zagrebu koordinacijski odbor za Hrvatsko, pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS pa koordinacijska komisija, katere

poglavitne naloge bi bile: ugotoviti stanje bibliotečnega in arhivskega gradiva na ozemlju LRS, opredeliti kompetenco glede organizacije te službe v republiki, sodelovati pri izdelavi predpisov o zaščiti knjižnično-arhivskega gradiva, proučiti možnost za ustanovitev zveznega znanstvenega instituta za patologijo in terapijo pergamenta in papirja ter laboratorijev in delavnic za tovrstna specialna dela pri kompetentnih ustanovah v republikah, podpirati prizadevanja za izobrazbo kvalificiranega strokovnega kadra in za nabavo potrebnega materiala ter slednjič proučiti možnost nadzorstva nad delavnicami in vskladiti njih delo. Na med-republiškem posvetovanju v februarju 1957 v Zagrebu, ki se ga je udeležilo 38 predstavnikov akademij znanosti in umetnosti, zavodov za spomeniško varstvo, bibliotek, arhivov in poklicnih strokovnih organizacij, so bili podani

Ljubljana — Narodna in univerzitetna knjižnica, primer šele pred nedavnim uničene vezave. (Foto: NUK)

izčrpni referati o stanju bibliotečnega in arhivskega gradiva in o položaju restavracijske in konservacijske službe v posameznih republikah, prediskutirani so bili vsi strokovni problemi in sprejete razne konstatacije, sklepi in priporočila. Od teh naj navedem naslednje: na osnovi zakonskih predpisov naj zavodi za spomeniško varstvo s sodelovanjem vseh zainteresiranih činiteljev posvetijo večjo skrb zaščiti in reševanju bibliotečno-arhivskega gradiva kakor tudi organizaciji te vrste službe; pri zainteresiranih ustanovah naj se uvede stalno nadzorstvo nad konserviranjem in izvršujejo naj se manjša popravila materiala: odgovornejša, bolj komplicirana restavracijska dela naj se izvršujejo v centralnih republiških restavratorskih laboratorijih, ki naj se v strokovnih zadevah po potrebi med seboj konsultirajo; za zdaj naj se ne ustanavlja poseben centralni raziskovalni institut. Pri vseh teh posvetovanjih in sklepih je ini-

ciativno sodeloval tudi referent za knjižnice pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS kot njegov zastopnik.

Iz dozdajšnjih spoznanj, kakor tudi zaradi dolžnosti, ki smo jih prevzeli na omenjenih zborovanjih, v Sloveniji ne smemo več odlašati s sistematičnim reševanjem ogroženega bibliotečnega in arhivskega gradiva. To nam narekuje naslednji kratki pregled razmer v Sloveniji:

V mnogih javnih, poljavnih in zasebnih bibliotekah se hranijo srednjeveški rokopisi, tipografske znamenitosti in redkosti (inkunabule, protestantika, unikati, periodika), literarne zapuščine in znamenite korespondence. Mnogim manjkajo primerni prostori za vskladiščenje in za stalne razstave, skoraj vse so brez higienskega kovinskega pohištva. Nekatere teh knjižnic so spomeniško zaščitene, večinoma pa nimajo sredstev, da bi bile dobro vzdrževane. Dragocenosti propadajo ker ni kontrole nad naravnim staranjem gradiva, nad starimi, neizdravljenimi infekcijami in poškodbami, nad obrabo med študijem in med demonstracijami ob številnih ekskurzijah. Za vse to ogroženo in že propadajoče gradivo ni v LRS nobenega organiziranega restavratorskega laboratorija. Edino v tesni knjigo-veznici Narodne in univerzitetne knjižnice se od leta 1947 občasno izvršujejo zahtevna restavracijska dela na redkih tiskih, rokopisih in dragocenih vezavah. Biblioteka ima tudi skromno opremljen fotografski atelje. Na razpolago ji je osebje, izšolano v Inštitutu za patologije knjige v Rimu, nima pa gmotnih sredstev in ne prostora, da bi si uredila laboratorij najprej za lastne potrebe, čez čas pa tudi za potrebe drugih bibliotek.

Enako stanje glede konservacije gradiva je v naših arhivih. V nekaterih od njih se škoda dan na dan veča in intervencija je nujna. Najhujše poškodbe izvirajo iz hranjenja v neustreznih prostorih, iz parazitarnih bolezni in mehaničnih okvar. Noben arhiv v Sloveniji nima delavnice za restavriranje arhivalij.

Narodni muzej v Ljubljani ima dragoceno zbirko grafičnih listov. Škoda na tem gradivu nastaja zlasti zaradi fotokemičnih sprememb, staranja, obrabe in nepravilnega kaširanja. Tudi tu ni bilo mogoče doslej storiti nič učinkovitega za spremembo obstoječega stanja.

Edino muzej narodne osvoboditve razpolaga z ustreznim restavratorskim, fotografskim laboratorijem in kvalificiranim osebjem. To se ukvarja s specialnimi nalogami: z reševanjem arhivalij, ki so bile več let zakopane v zemlji, z njih beljenjem, krpanjem in tudi mehaničnim utrjevanjem s pomočjo impregnatorja.

Vse to je v razmerju s položajem v LR Hrvatski, Srbiji, Bosni in Hercegovini ter avtonomni oblasti Vojvodini zelo malo, saj ima n. pr. Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu odlično urejen in opremljen laboratorij, ki dela za potrebe lastnih arhivskih zbirk, republiškega arhiva in drugih sorodnih ustanov. Vseučiliška biblioteka si pravkar ureja moderno delavnico; v Beogradu so trije: pri Zavodu za spomeniško varstvo, pri državnem arhivu in pri Vojnogodovinskem inštitutu. Vodilno osebje teh laboratorijev se je specializiralo v Londonu, Parizu in Rimu. Kljub temu, da je tako, pa tudi v zveznem merilu problem reševanja našega kulturnega patrimonija te vrste ni niti do kraja razčiščen, kaj šele da bi bil zadovoljivo rešen.

Glede na to, da za dlje časa ni izgledov za ustanovitev centralnega republiškega restavratorskega laboratorija za tiske, rokopise in arhivalije pri Zavodu za spomeniško varstvo v Ljubljani, je treba nujno ukreniti tole:

1. Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani je treba zagotoviti prostor in sredstva za ureditev laboratorija, ker je v tej biblioteki največ ogroženega

bibliotečnega gradiva v Sloveniji. Ta laboratorij bi mogel prevzemati v delo obolelo gradivo tudi iz drugih bibliotek.

2. Analogno temu bi bilo treba najti možnost za ureditev restavratorskih delavnic za arhivalije pri kateri od prizadetih arhivskih ustanov.

3. Za bodočnost bi kazalo sprejeti v program Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani ustanovitev republiškega restavratorskega laboratorija za bibliotečno-arhivsko gradivo, ki bi se organsko razvil morebiti s strnitvijo takrat obstoječih delavnic.

4. Vsi naši arhivi in biblioteke bi morale v vodstvenem kadru imeti človeka, globlje razgledanega v problematiki konserviranja in restavriranja vskladiščenega gradiva in človeka, ki bi bil sposoben, izvrševati vsaj tako imenovana »manjša popravila«. Obseg in način teh popravil pa bi moral biti preciziran s posebnimi predpisi.

Poročilo o delu restavratorskega oddelka

MIRKO SUBIČ

V prvem letu obdobja, ki ga zajema to poročilo in ki naj prikaže dejavnost restavratorskega oddelka v letih 1955—1957, je treba predvsem omeniti dvoje razstav, ki sta vzbudili tudi izven kroga strokovnjakov zanimanje širše javnosti. Prva, ki je bila prirejena v mesecu aprilu 1955. leta v veliki dvorani Narodne galerije v Ljubljani, je pokazala javnosti restavrirana velika platna znamenitega poznobaročnega avstrijskega slikarja M. J. Kremser-Schmidta iz župnijske cerkve v Gornjem gradu z razstavljenimi obširno dokumentacijo. Druga, ki je bila organizirana v okviru posvetovanja konservatorjev FLRJ in prirejena v oktobru istega leta v treh razstavnih prostorih Moderne galerije v Ljubljani, pa je kot restavratorska razstava v širšem pomenu prikazala 26 slik in 14 plastik v raznih fazah restavracije z dokumentacijo o delu pri slikah in plastikah (145 fotografskih posnetkov). Razstavljen je bila tudi dokumentacija o konservatorskih metodah (1 posnetkov z infrardečimi, ultravioletnimi in rentgenskimi žarki) ter dokumentacija o terenskih delih (88 posnetkov). Razstava je nudila široke možnosti za tehtna in plodna razpravljanja udeležencev posvetovanja o metodah restavriranja, osvetlila pa je tudi stališče Zavoda in njegove restavratorske delavnice do glavnih problemov konserviranja in restavriranja slik in plastik.

Osnovno načelo, ki vodi naše delo pri ohranjanju umetnin, je konservirati in čim manj restavrirati. Glavni smoter ohranjanja obolele slike ali plastike je predvsem podaljšanje življenja umetnine. Temelj dobre in uspešne konservacije pa je čim natančnejše poznavanje narave, lastnosti in bolezni materije posameznih umetnin ter vseh sredstev, ki se pri konserviranju uporabljajo. Čeprav se vselej zavedamo, da se mora restavracija omejiti na minimum, vendar ne moremo postavljati nekih enotnih načel restavracije in umetnine moramo obravnavati individualno, kakor zahtevajo tudi njihove različne bolezni in poškodbe različne metode zdravljenja. V najtesnejši zvezi z restavracijo je vsekakor obravnavanje lakov na slikah. Lak je slikovna plast, ki tvori z barvno plastjo zaključeno estetsko celoto in tudi sestavni del celotne materialne struk-

ture slike. Snemanje laka je nasilna operacija, ki se ji je treba izogibati, ki pa se vendar mora včasih izvršiti iz razlogov, ki so dvojne vrste: prvič tehnični problemi konservacije, drugič objektivni estetski razlogi. Delikatno vprašanje laka je bilo v zadnjih letih predmet ostre mednarodne diskusije in vehementne polemike. Nasprotujeta si dve tezi: prva, imenovana »londonska« (radikalna ali totalitarna), se zavzema za popolno snemanje in njeni zagovorniki vidijo edino metodo, ki ustreza principom naše dobe in s katero se je mogoče približati

Kremser - Schmidtove slike iz Velesovega med restavracijo. (Foto: M. Železnik)

originalnemu stanju umetnine, druga pa, za katero se zavzema predvsem Istituto centrale del resauro v Rimu, zahteva le delno snemanje in upoštevanje »obarvanih« lakov in »patine«.

Kakšen je pomen laka pri gradnji slike in kakšne so njegove lastnosti? Lakiranje slik ima dvojen pomen. Prvič, da lak ohrani optični in estetski učinek slike, in drugič, da barvno plast zavaruje do gotove mere pred učinki atmosferilij, pred prahom, sajami, pa celo tudi pred lažjimi mehaničnimi poškodbami. Nova slika ima po osušitvi optično neenakomerno površino, ker so nekateri deli slike bolj, drugi manj motni. Z lakiranjem nadomestimo vezivo pigmentov, ki je med slikanjem prekomerno pronicalo v samo podsnovo ali v posamezne globlje plasti barvnih nanosov, ter tako spet dosežemo kontinuiteto barvnega veziva, ožvitev motnih in barvno zamolklih mest ter pravičen izraz kromatičnih vrednosti celote. Na starih slikah, ki so bile v dolgih letih obstoja večkrat lakirane z raznimi laki, pa tudi premazane z olji, so smolnate in oljnate plasti zaradi narave sestavin sčasoma močno porumenele ali porjavele. Skozi takšno

M. J. Kremser-Schmidt: Oznanjenje —
detajl pred restavracijo. (Foto: MG)

M. J. Kremser-Schmidt: Oznanjenje —
detajl po restavraciji. (Foto: MG)

M. J. Kremser-Schmidt: Oznanjenje —
detajl med restavracijo po rentolaži in
kitanju. (Foto: MG)

rumeno ali rjavo sito ne zaznamo več pravih barv in tonskih stopenj. Na smolnatih lakih (kakor tudi vseh vezivih in razredčilih, ki se uporabljajo v oljnem slikarstvu) pa nastajajo zaradi učinkov atmosferilij sčasom tudi druge težke okvare, ki se začenjajo z motnenjem in končujejo s popolno sprhnelostjo in »oslepelostjo«. Belkasta, neprozorna plast je na prvi pogled podobna plesni in mnogokrat so nekateri obnavljalci umetnin domnevali, da so na slikah nastale substancialne spremembe v barvni plasti, ter so se preprosto lotili obnavljanja s preslikavami. Kvarni učinek atmosferilij na slikovne lake se izraža v tem, da nastajajo zaradi stalnega vpliva toplote in mraza ter vlage in suhote krčenja

M. Langus — Avtportret —
pred restavracijo.
(Foto: B. Sajovic)

in tezanja v plasteh lakov, zaradi česar se njihova elastičnost zmanjša in pojavlja krhkost. Posledica je nastanek pok, skozi katere vdira vlaga, ki pri izpuhtevanju povzroča nova tezanja, in plast laka je vedno bolj preprežena z gosto mrežo tenkih pokic. Optični učinek takšnega laka je približno tak kakor pri steklu, ki smo ga zdobili v prahi, ker enako predstavlja sistem dveh medijev (lak in zrak) z različnim razklonom svetlobe. Skozi tak sprhneli lak ne moremo več neovirano zaznavati kromatične in tonske vrednote slike, ker jih opazujemo skozi motni medij. V takih primerih torej ne gre za spremembe v barvni plasti.

Z regeneracijskimi postopki, pri katerih uporabljamo v glavnem alkoholne hlapce, je mogoče ponovno vzpostaviti prekinjeno molekularno kontinuiteto. Smola v laku se zaradi učinkovanja alkoholnih hlapcev topi in nabrekne, postane mehka, plastična in lepljiva, molekule povečajo svoj volumen, pokice se zlepijo in lak postane prozoren. Če torej zastre sliko sprhnel in oslepel lak, obstajajo metode, s katerimi je v zelo mnogih primerih mogoče obnoviti prosojnost laka. Ni pa postopka, s katerim bi bilo mogoče razbarvati porjavele plasti lakov! Ali

M. Langus — Avtoportret —
po restavraciji. (Foto: I. Mole)

naj torej ostareli lak snamemo ali ne? Ali slike s tem pridobijo ali zgubijo? Gotovo postanejo barvitejše in bolj žive, zgubijo pa nekatere na čaru, ki so ga umetnini vdihnili sledovi časa, zgubijo tudi galerijski ton, ki smo ga tolikanj vajeni. Človek ima pri taki sliki vtis, kakor da bi bil zlati starinski ton iz slik izlužen, in podobe učinkujejo hladneje in trše.

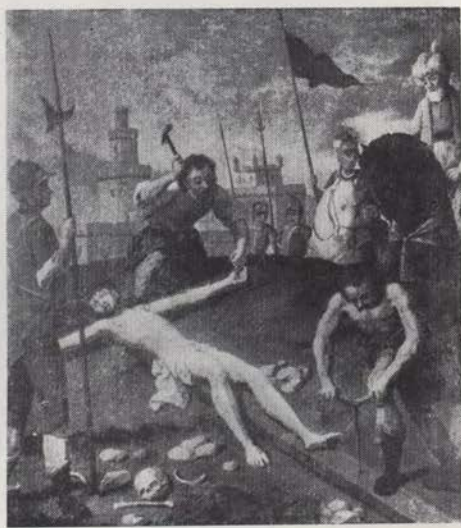
Pri naših restavracijah naletimo na primere, pri katerih se odločimo za snemanje laka (le v redkih primerih za popolno snetje), kadar je lak tako močno porumenel ali porjavel, da očitno povsem spremeni barvni izraz slike, in če poskusi z delnim snemanjem niso dosegli pozitivnega rezultata, dalje, če je lak postal neprozoren in je začel razpadati in če poskusi z regeneracijskimi postopki niso uspeli ter slednjič, če so se v plast laka globoko zajedle saje ali če jo prekrivajo premazi olj, jajčnega beljaka ali drugovrstni sloji, ki se s čiščenjem ne dajo odstraniti.

Kakor glede snemanja lakov tako tudi glede drugih restavratorskih posegov (punktiranje, retuširanje, rekonstrukcije, toniranje) ne moremo postavljati nekih teoretskih principov, po katerih naj bi se togo ravnali, temveč vselej po temeljiti proučitvi vsakega posameznega primera uporabimo princip, ki primeru najbolj ustreza.

V zadnjih treh letih je bilo v delavnici restavratorskega oddelka restavriranih 163 slik (od tega 45 za NG), 22 plastik (od tega 11 za NG), 110 kosov Muljavskega oltarja (plastike, stebri, kapiteli in ornamentalni detajli) ter 12 večjih starinskih umetnoobrnih izdelkov. Med restavriranimi slikami je 27 del naših impresionistov. Med posebno zahtevnimi deli je treba omeniti restavracijo Kremser-Schmidtovih slik (18 po številu, med njimi 11 velikih platen) za razstavo, ki jo je priredila Narodna galerija v Ljubljani l. 1957, ter restavracijo velikega Muljavskega oltarja, ki pa še ni končana.

Gameljni — postaja križevega pota pred restavracijo. (Foto: I. Mole)

Gameljni — postaja križevega pota po restavraciji. (Foto: M. Zeleznik)

Velika Kremser-Schmidtova platna iz Velesovske kolekcije (7 po številu) so bila v letih pred prvo svetovno vojno prepeljana na Dunaj in tam restavrirana. Dela, ki jih je vodil po Centralni komisiji na Dunaju določeni restavrator Edvard Gerisch, so na vseh sedmih slikah trajala štiri leta. Kmalu po prvi svetovni vojni je opazil slikar in restavrator Matej Sternen, da se je na slikah nabirala plesen, ki jo je povzročila kondenzacija vlage v lepilu, s katerim so bile slike nalepljene na novo platno. Lepilo je vsebovalo vodotopne ingredience, ki so se pričele razkrajati, in potrebni so bili večkratni restavratorski posegi za odstranitev teh okvar. Ena od njih (»Kamenjanje sv. Štefana«) pa je bila še ob prevzemu v ponovno restavracijo na hrbtni strani prekrita s plesnijo. Na vseh novih slikah je bilo potrebno izvršiti regeneriranje sprhnelega laka, utrjevanje barvne plasti in podsnove, kitanje in punktiranje. Najbolj poškodovana od vseh Kremser-Schmidtovih slik je bila velika oltarna podoba »Poveličanje sv. Jerneja« iz župne cerkve v Slovenski Bistrici (401 × 236 cm). Slika je bila že nekoč zelo slabo restavrirana. Izvršiti je bilo treba celotno konservacijo, ker

se je na mnogih mestih luščila močno razpokana barva s podsnovo vred. Platno je bilo močno preperelo in je v širokih gubah, predvsem v spodnji polovici slike, otrdelo. Številne široke retuše so prekrivale originalno barvno plast, ozadje v spodnji tretjini in spodnja polovica levega plavajočega angela sta bila v celoti preslikana. Mnogo so pomagale pri ugotavljanju preslikav in iskanju originalne slikarije pod njimi posnetki z infrardečimi in ultravijoličnimi žarki. Po izvršeni konservaciji (utrditvi, sterilizaciji in rentoilaži) so bile snete skoraj vse presli-

P. Zmitek: Berač s cerkvico — pred restavracijo. (Foto: MG)

P. Zmitek: Berač s cerkvico — po restavraciji. (Foto: MG)

kave, izpadli deli so bili skrbno zakitani in spunktirani. Obseg restavracij je določila in tudi delo nadzirala posebna komisija strokovnjakov, ki se sestaja in sklepa pri vseh važnejših restavracijah slik in plastik.

V preteklem letu so se pričele tudi priprave za konservacijo in restavracijo treh velikih Corpacciiovih slik iz stolnice v Kopru in zanimive velike baročne slike »Zadnja večerja« iz Pirana.

Vsako poletje prestavi restavratorska delavnica svoje torišče na teren, da izvrši nujna terenska dela, ki se od leta do leta stopnjujejo in skoraj vselej zavlečejo v pozno jesen. V zadnjem obdobju je bilo največ terenskega dela leta 1956, saj se je delalo kar v šestnajstih krajih.

Ker so zaradi nujnih, neodločljivih in obsežnih zunanjih del vsi uslužbenci restavratorskega oddelka skoraj štiri mesece na terenu, v tem času počiva delo v restavratorski delavnici, ki tako le težko in ovirano opravlja terminske naloge, ki jih često terjajo razne prilike in potrebe, kot so n. pr. prireditve razstav in podobno. S pridobitvijo primernih in zadostnih prostorov ter z namestitvijo ustreznega števila strokovnjakov se bo mogla šele prav razviti restavratorska dejavnost, ki je za spomeniško varstvo gotovo velikega pomena.

Konservatorska poročila

a) UMETNOSTNI SPOMENIKI

Ajmanov grad. V ravnino postavljeni grajski kompleks iz 17. stoletja z gospodarskimi poslopji in parkovnim nasadom ob poti med Staro Loko in Stražiščem je bil med vojno požgan, kasneje za silo zavarovan in šele 1957. leta prekrit. Streha je bila rekonstruirana na podlagi ohranjenih fotografij v stari obliki, za kritino pa je bil uporabljen stari bobrovec. Na zidano ograjo, ki obdaja grajski kompleks, je prislonjena kapela, majhna kulturna stavba z baročno poslikanim oltarnim nastavkom v obsegu celotne zaključne stene (Jelovšek). Iz praktičnih razlogov je Zavod privolil v načrt, da se na zidano ograjo med nekdanjo kapelo in gospodarskim poslopjem prizida nova stavba, ki ne bo preseгла višine obstoječih, na obzidje prislonjenih poslopij. Grajska kapela bo ostala nespremenjena, zvonik bo treba obnoviti, ker ni razlogov, da bi ga odstranili. Zaradi svoje vertikale ugodno vpliva na zunanjo podobo v ravnino postavljenega, danes docela obnovljenega grajskega kompleksa. — **I. K.**

Begunje. V begunjskih zaporih so se od 17. januarja do 4. februarja 1955 odkrivali podpisi in napisi talcev. (Ker pa je bil opis tega dela že objavljen v V. zvezku Varstva spomenikov za leti 1953 in 1954 v posebnem poročilu »Delo pri odkrivanju v prebeljenih begunjskih zaporih«, naj bo to odkrivanje tukaj le omenjeno). Leta 1957 smo v grajskem poslopju restavrirali štukaturo in freske iz 17. stoletja. Bogata štukatura na stropovih stopnišč in hodnikov (celotna površina 202 m²) je bila močno razpokana in povečini zalita s plastmi beleža, približno 30 m² pa je že odpadlo. Po temeljitem očiščenju so bile vse razpoke zakitane, manjkajoči deli pa po vzoru še obstoječih na novo dostavljeni. Freskirana polja v štukaturi so bila večidel prebeljena. Po snetju beleža je bilo treba odpadle delce spunktirati, večja manjkajoča mesta pa so bila na dostavljenem ometu primerno tonirana. Končno so bili vsi stropovi na novo prebarvani z apneno rahlo zamolklo okrasto barvo, tako da je skoraj čisto bela štukatura plastično izstopila iz nekoliko temnejšega dna. — **M. Š.**

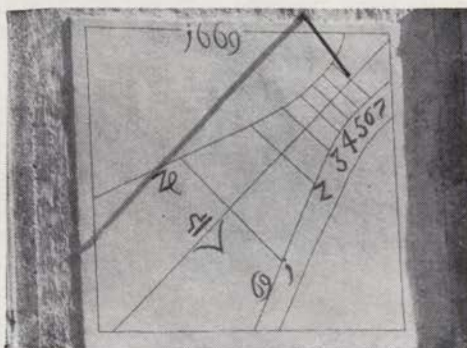
Bela cerkev. Leta 1957 so našli velike obdelane kamnite bloke, ki predstavljajo verjetno opornik rimskega mostu ali pa rečni pristan ob Krki, kjer je potekala že v rimski dobi cesta proti Drnovem (Neviodunum). Pri delih za novo cesto so v bližini prišle na dan tudi različne drobne najdbe, kakor deli debele svinčene pločevine, fragmenti antične keramike, gomila z žganim grobom itd. — **M. Z.**

Bistra. Sončne ure. — Na dvorišču gradu so na fasadah nameščene oz. naslikane tri sončne ure. Ker so datirane (1669—1672), je bila komisija (profesor M. Šubic, I. Komelj, M. Vidmar) mnenja, da bi jih bilo potrebno restavrirati. Za to delo je bil izbran restavrator I. Molè. Delo je začel in tudi dokončal v poletju 1957. Stanje slikarij je bilo prav slabo. Originalne plasti ni bilo videti nikjer, ker je bila prekrita s tremi do štirimi plastmi beleža. Tudi oznake na urah so bile ponekod nejasne, ponekod pa spremenjene.

Ura nad vhodom v muzej je bila najslabše ohranjena, to pa je verjetno zato, ker je bila najbolj izpostavljena vremenskim spremembam. Kaže čas med 1—7 (13. in 19. uro), poleg tega pa ima še posebne oznake za letne čase. Ravna črta, ki teče diagonalno preko ploskve, ima simbola ovna in tehtnice, kar pomeni marec in september, to je obe enakonočji. Zgornja krivulja ima simbol kozoroga — december — oz. oznako za najkrajši dan, spodnja pa simbol raka — junij —

ali oznako za najdaljši dan. V omet je vrezana letnica 1669. Pri odkrivanju zgornjih plasti barve smo mogli ugotoviti, da je starega ometa še prav malo, pravzaprav le spodnja plast grobega ometa in še ta je bil mestoma razpokan in se je drobil. Zaradi tako slabega stanja je bila potrebna rekonstrukcija celotne ploskve. Restavrator je preostali omet najprej tri dni namakal z apnenim cvetom, nato z redkim apnenim mlekom. Razpoke je zadelal, celotno površino pa zgladil z apneno malto v razmerju 1:1 (pesek iz kamnoloma Vnanje gorice). Črte in znake, skratka vse vreze, je sproti čistil in izoblikoval. Celotna ploskev ure je bela, rahlo okrašto tonirana (barvo je dal pesek), medtem ko so vsi vrezi prebarvani z žgano umbro, mešano z apnenim mlekom. Železni kazalec je stal trdno in ga ni bilo treba utrjevati v nasadišču, pač pa zavarovati železo s črnim lakom.

Bistra — rekonstruirana sončna ura na osrednjem traktu. (Foto: M. Vidmar)

Druga ura, nasproti tej, kaže čas od 6. do 10. ure. Ima prav tako ravno črto in dve krivulji kakor prva ura ter iste simbole. Ta je bilo mnogo bolje ohranjena. Originalno plast so pokrivali trije beleži. Na vrhnjem beležu je slikar narisal oznake brez ozira na original. Zanimivo je, da prav gotovo ni razumel pomena simbolov, saj jih je narisal bolj za okras kot pa za dopolnilo oziroma razlago krivulj. Tretja plast beleža je bila naslikana še s posebnim poudarkom, saj je slikar s svetlordečo barvo senčil vse črte in krivulje. Vendar je tak način slikanja zabrisal jasnost risbe in smo odstranili tudi to. V levem spodnjem kotu je ohranjena senca nekakšne figure. To liso je restavrator pustil, čeprav ni bilo mogoče točno ugotoviti, za kakšno figuro gre. Celotno polje je obrobljeno z barvastim robom, ki ga je restavrator obnovil (pompejansko rdeča + črna + apneno mleko). Ostalo ploskev je utrdil z apnenim cvetom, črte pa poglobil in pobarval z žgano umbro. Železni kazalec je v nasadišču na novo utrdil ter zaščitil z lakom.

Tretja sončna ura je najbolj skrita — zakrivajo jo visoke ciprese — ima pa največji časovni obseg, saj lahko kaže čas med 6. in 17. uro. Nad originalnim ometom so bili še 4 beleži. Restavrator je odstranil vse štiri. Podobno kot pri drugi sončni uri je tudi tukaj slikar, ki je uro preslikaval, precej grešil. Namesto originalnih arabskih števil je narisal rimske. Prav tako je spreminjal lege pomožnih črt poleg števil. Ura je namreč obrnjena z licem proti jugu, enako tudi kazalec, zato nastajajo med letnimi časi razlike v odklonu, ki jih je pri ostalih dveh urah slikar rešil s prej opisanimi krivuljami, pri tej pa je zaradi lege to nemogoče. Zato si je slikar pomagal tako, da je empirično ugotavljal

padec sence v določenih letnih časih in tako glavni črti za uro dodal še eno ali dve korekturni črti. Oddaljenost pomožnih črt od glavne je tem večja, čim bolj se ura bliža poldnevu in tem manjša, čim bolj se približuje jutru ali večeru. Samovoljni posegi slikarja, ki je že prej nekoč restavriral to uro in ki je dodatne črte vrisal v enakomernih razdaljah med številkami, kar naj bi pomenilo četrt ali pol ure, so prav gotovo nedopustni.

V originalni plasti so vrezi za črte in letnico 1672 razmeroma plitvi. Slikar je moral vse leto, najbrž tri leta zapored, (prva ura ima letnico 1669!) opazovati višino sence in sproti vrezovati črte v suhi omet — zato tudi tako plitve zareze. Letnico je vrezal enako plitvo, najbrž ko je uro dokončal.

Bistra — del freske Marije z Detetom iz 16. stol. na severnem prehodnem stolpu. (Foto: I. Mole)

Ploskev je bela, črte pa je restavrator še malo bolj poglobil in pobarval z žgano umbro. Te razpoke je popravil enako kakor pri ostalih dveh urah, ploskev pa je utrdil z apnenim cvetom. V desnem spodnjem vogalu so ohranjeni za primerjavo stari beleži. Kazalec je tudi ojačil z macesnovimi zagozdami, ga na novo naravnal in pobarval s črnim lakom.

Vse ure kažejo točen čas, z izjemo zadnje, kjer je treba najprej ugotoviti, katera črta kaže čas v določenem letnem času.

Freska nad severnim podvozom. Na čelni strani severnega podvoza so delno ohranjene freske iz 16. stoletja. L. 1955 so prezidavali podvoze in ob tej priliki je Zavod za spomeniško varstvo LRS poslal tja restavratorja I. Moleta, da te freske očisti in utrdi. Zaradi prezidave oboka namreč freske niso trpele, ker so precej nad njim.

Freska v celoti ni več vidna. Ker je bila večina slikana a secco, so barve izprane in obledele, nekaj ometa pa je že prej odpadlo, tako da na teh mestih manjkajo v celoti. Freska predstavlja Marijo z detetom, desno od nje svetnika, zgoraj pas ornamentov z delno ohranjenim napisom: CONSERVA IN ETERNUM DOMUM ISTAM Z MA 14 . . . , na vogalih so naslikani stebri, poleg njih pa velika rdeča pentlja. V sredini je grb, časovno mlajši, delan v fresko tehniki in zelo slabo ohranjen.

Neposredna bližina straniščnega odtoka (ta del stavbe je sedaj odstranjen), je povzročala stalno vlago ter pospeševala razvoj lišajev in plesni. Restavrator je zato, takoj ko je snel beleže (5 plasti), utrjeval omet z apnenim cvetom (na nekaterih mestih tudi do 50-krat!), nato škropil vsa mesta, kjer so se razrasle plesni in lišaji, z 1% formalinom, ki pa ga je kasneje nevtraliziral z amonijevim karbonatom, ter jih končno izpral s čisto vodo. Umazana mesta je sčistil z vodo in radirko. Večje poškodbe je utrjeval z apneno malto, razpoke pa zapolnil s predivom, namočenim v apneno mleko. Robove zidu je utrdil s kazeinsko malto. Končno je vsa neposlikana mesta retuširal z nevtralnno, svetlo barvo.

Bistra — severni podvoz z notranje strani
pred povišanjem. (Foto: M. Vidmar)

Bistra — severni podvoz od zunanje strani
po povišanju. (Foto: M. Vidmar)

Prezidava podvozov. Stavbni kompleks gradu je tako tesno prislonjen na strmo pobočje, da ga cesta, ki veže Vrhniko z Borovnico nikakor ne more obiti. Ta deloma nujno pogojena lokacija — (zaradi trdnih tal) — deloma pa namerna, je narekovala zgraditev cestnih zapor (Strassenzwang), kjer je moral vsakdo plačati določeno odškodnino pri prehodu skozi grad.

Cesta, ki je speljana skozi dva stražna stolpa, pa ima danes vse drugačen pomen kot nekdanj, saj je mnogo bolj obremenjena in tudi vozila so neprimerno večjih izmer. Ni čuda, da so se težko naloženi kamioni zaletavali v obok podvoza (višina podvoza je bila komaj 2,4 m) in je bil zaradi tega resno ogrožen obstoj stolpov. Uprava za ceste je zaradi varnosti prometa zahtevala, da stolpa odstranimo ali da porušimo kak drug del stavbe, kjer bi nato lahko speljali cesto. Ker pa nikakor nismo mogli pristati ne na prvi niti na drugi predlog, smo se zedinili za kompromisno rešitev, tako da smo stare, že močno omajane oboke porušili in zgradili nove, vendar mnogo višje, tako da zadovoljujejo potrebam sodobnega prometa.

Razumljivo je, da ta prezidava ne ustreza konservatorskim načelom in to niti po obliki niti po načinu izdelave, vendar v tem primeru ni bilo druge rešitve. Menimo, da je še vedno pametneje, da smo dopustili to sicer ponesrečeno prezidavo, kot pa da bi stavbo okrnili za enega izmed njenih pglavitnih elementov.

Štukature v kapeli. Nekdanja kapela sv. Jožefa ob glavnem vhodu v grad ima lepo poslikan strop baročnega slikarja Cebeja. Pet fresk na oboku pa obrobja bogata štukatura, ki je istodobna (druga polovica XVIII. stoletja). Zaradi hude obremenitve ceste ter usedanja in nagibanja zidov, se je pokazala na stropu razpoka, ki se sicer ni večala, vendar jo je kazalo zapolniti ter napako retuširati. Poškodba ni bila velika, zato tudi posegi niso bili težavni. Poleg retuše (z apnenim mlekom in mavcem) je restavrator očistil strop ter pregledal stanje fresk, ki so — kakor se je izkazalo — brezhibne. Dela je opravil restavrator H. Podkrižnik.

Prelatova kapela. Majhna sobica v gradu — arhivsko ugotovljeno kot prelatova kapela (po M. Marinu) — ima obokan strop s kvalitetnim štukom, ki je sicer istodoben z onim v kapeli, vendar finejši. Ta prostor so uporabljali več let za delavnico in je bil tudi temu primerno oskrbovan. Štuk je zaradi dima potemnel, na več mestih pa odpadel. Pri čiščenju se je pokazalo, da je bil štuk večkrat na debelo premazan z beleži, tako da so bile vse finese v oblikovanju zabrisane. Poglavitna restavratorjeva naloga je bila zato odstranitev beležev, potem pa obnova odpadlega štuka. Določeni deli štuka so bili prvotno pozlačeni ali pobarvani z rahlo zelenkastomodro barvo, zato je restavrator po primerjavi pozlatil in pobarval tudi tiste podobne dele, kjer sledovi niso bili več ohranjeni. Dela je opravil restavrator Podkrižnik.

Poslikani strop v sobi 105. Največja soba v gradu, nekako nad križnim hodnikom, s pogledom na park, ima lepo poslikan strop z motivi štuka. Slikarija je imela naslednje poškodbe: preko vse površine je bilo nešteto drobnih razpok, na dveh mestih je slikarija povsem obledela, ker je zaradi slabe strehe zamakalo in izpralo barvo, na več mestih so bili ostanki nadometne električne napeljave (izolatorji, sledovi ožganih žic), vsa slikarija pa je bila obledela. Tudi ta strop je popravljaval restavrator I. Molè. Najprej je očistil strop s krtačo in krpo. Razpoke je namakal, zakital s kazeinsko malto, nato pa slikane dele retuširal. Svetle ploskve je najprej prebelil z apnenim mlekom, ostale pa dvakrat prevlekel s toplo sivo barvo, kakršna je bila originalna. Za vezivo pri preslikavanju svetlih mest je restavrator uporabljal apneno mleko, pri temnih pa kazein. Slikarija je ostala originalna, razen na tistih dveh obledelih lisah na stropu, ki jih je moral restavrator retuširati. — M. V.

(Op. Poročilo o delih v križnem hodniku glej v posebnem članku.)

Biška vas, zidano obcestno znamenje s poslikanimi stranicami. Zavod je opozoril tedanji občinski ljudski odbor na izreden pomen obcestnega znamenja v Biški vasi in na njegovo zanemarjeno stanje. Znamenje, ki vzbuja pozornost zaradi nenavadnega koncepta v obliki v nadstropje postavljenega arkadnega motiva, je bilo na novo prekrito. — I. K.

Bled. Obsežna obnovitvena in adaptacijska dela na gradu, ki jih v sporazumu in ob finančni pomoči blejske občine izvaja Narodni muzej v Ljubljani, se bližajo koncu. V prvem nadstropju z direktnim dohodom iz gornjega dvorišča je postavljen reprezentančni muzej, ki prikazuje umetnoobrtne pohištvne izdelke od renesanse do začetka 19. stoletja. Obnovitvena dela se bodo nadaljevala na spodnjem dvorišču, kjer se bo na srednjeveško obzidje prislonjeno poslopje adaptiralo za gostinske namene. V nasprotju s kreativno nespomeniško obravnavo gornjega dvorišča se bodo na spodnjem izrazili predvsem spomeniški interesi. Praktični, zlasti turistični razlogi zahtevajo na gradu tudi ureditev gostinskih prostorov. Zato bo projektant respektiral šele v novejšem času na obzidje prislonjeno stavbo, čeprav bi po doslednejši spomeniški obravnavi moral

stavbo odstraniti. Stavba namreč zakriva dobro ohranjeni obrambni hodnik v gornjem delu obzidja. Zato bo projektant stavbo znižal za eno nadstropje, naklon strehe pa uredil tako, da bo prišel do izraza gornji del obzidja z obrambnim hodnikom. Sicer pa se predlaga moderna obravnava gostinskega obrata, ki naj bo v merilu skladna z grajskim okoljem. Z debelejšim prodcem bodo tlakovane poti spodnjega grajskega dvorišča, sicer pa bo dvoriščna ploskev ostala nespremenjena. Vprašanje obogatitve sedanjih portalov je za zdaj rešeno le toliko, da ne kaže vzdavati od drugod prinesenih portalov, takih, ki so jih izluščili iz grajskih razvalin. S tem bi namreč ustvarili kljub morebitni dokumentaciji znanstveno zmoto. Utemeljena pa je rekonstrukcija dvížnega mostu v zunanjem zidnem obroču.

Bled — grajska kapela, baročna freska ob začetku odkrivanja. (Foto: M. Zeleznik)

Rezultati več let trajajočih obnovitvenih del so tu, četudi dela še niso zaključena. Tudi še ni zaključena diskusija o tovrstnih spomeniških posegih, kakor so se izrazili na blejskem gradu. Blejski grad je brez dvoma spomenik. Poleg izredne, naravnost edinstvene lege, je klasičen primer gradu na višini, v katerem se je izrazil utrdbeni karakter. Resna arhitektura je razgibana predvsem v stavbnih gmotah na različnih nivojih obeh dvorišč. Zunanjščina je pogrešala s pilastri, zidci, venci, poudarjenimi okenskimi okvirji razčlenjenih fasad in kamnoseško obdelanih kamnitih portalov. Grad pač ni doživel večje baročne prezidave. Delo je bilo poverjeno arhitektu Tonetu Bitencu. Investitorju in projektantu se je gotovo zdel grad preskromen. Spomeniškovarstveni principi pa tudi še niso bili izkristalizirani. Namesto konserviranega gradu smo dobili z obnovitvenimi deli povsem novo kompozicijo. V gornjem dvorišču je zakrita spomeniška izvirnost. Stari ambient je spremenjen. S postavitvijo novega, strogo geometričnega tlaka, ki je premostil prej nekoliko nagnjeno dvoriščno

ploskev s stopnicami, je grajsko dvorišče dobilo nov značaj, spričo katerega je odstranitev ometa na eni fasadi in obarvanje oglov grajske kapele neznamenat poseg, ki ni niti oškodoval celotnosti grajske arhitekture. Vzidava trifore z vrberške grajske razvaline bo nujno motila stavbnega zgodovinarja, čeprav jo je projektant bolj ali manj skladno vkomponiral v ometa oproščeno zunanjščino. Fugiranje in postavitve stebra sredi dvorišča so le detajli, ki so bolj vprašanje osebnega okusa kakor pa resne spomeniške obravnave. Po vsem tem ni težko ugotoviti, da posegi na gornjem dvorišču niso bili spomeniški. Naglas je bil predvsem na estetski obravnavi, s tem je dokumentarnost do nedavna ohranjenega dvorišča uničena. Na drugi strani — resnici na ljubo — za tako dvorišče, če bi stalo kjer koli, ne bi imeli prav gotovo nobenega spomeniškega interesa.

Bled — grajska kapela, baročna freska po odkritju.
(Foto: M. Zeleznik)

Proces estetske obravnave gornjega dvorišča se je začel že po letu 1900, potem ko so odstranili na zunanjem robu pogled na jezero zakrivajoče dele obzidja s sanitarnimi napravami. Z odstranitvijo obzidja se je odprl pogled na jezero. Zadnja obnovitvena dela pa so v tej smeri še bolj obogatila grad, vendar bo stavbni zgodovinar vedel, da so ta dela nastala v našem času. V primeri s spomeniškovarstvenimi posegi 19. stol. smo na blejskem gradu zašli v drugo skrajnost. Namesto rekonstrukcij v smislu zveste ali namišljene historične obnovitve smo dobili novo kompozicijo, ki v glavnem ohranja sporočene spomeniške vrednote. Le-te se na blejskem gradu izražajo v položaju, tlorisu, stavbnih gmotah, še posebej pa v utrdbenih napravah.

Zavod za spomeniško varstvo je pri teh delih sodeloval v vseh komisijah, vendar se investitor in izvajalec skupnih sklepov nista držala. Le tako je treba razumeti odklone od teženj in načel spomeniškega varstva. — I. K.

Grajska kapela. Leta 1957 so se v grajski kapeli nadaljevala in zaključila restavracijska dela na freskah, ki so bile v prejšnjem letu skoraj v celoti odkrite. Po snetju ostankov beleža in sigastih kopren je bilo treba na mnogih mestih odstopajoči omet utrditi in pričvrstiti na zid z injiciranjem apnenega kazeina in s pritiskanjem s pomočjo podpor. Ker se je barva (fresco secco) mestoma brisala, smo celotno površino slikarij fiksirali z močno razredčenim polivinilnim acetatom in s tem dosegli tudi primerno sočnost kolorita. Po prvem najnujnejšem punktiranju drobnih poškodb na sicer dokaj strnjenih slikovnih površinah se je strokovna komisija, ki je dela nadzirala, odločila, naj se punktiranja izvršijo v celoti in v načinu, ki bi izključil vsako nedopustno rekonstrukcijo. Večje plombirane ali dostavljene ploskve pa so bile samo tonirane. — M. Š.

Bled — grajska kapela, baročna freska po restavraciji.
(Foto: M. Železnik)

Bodešče, odprava lesne gobe. Zaradi večletnega zamakanja se je v notranjščini znane bodeške cerkve, namreč na stropu ladje, pojavila lesna goba. S pravočasno intervencijo po predlogu in receptih inž. fitopatologa Prezlja je bila odpravljena. V pripravi so načrti za celotno prekritje spomenika v sedanji obliki in kritini. — I. K.

Bohinj p. c. sv. Janeza, odkritje stenskih slik in spomeniška ureditev notranjščine. Leta 1957, potem ko so opravili najpotrebnejša vzdrževalna dela na strehi, je tedanji konservator za bivši radovljiški okraj Štefan Eržen dal pobudo za spomeniško ureditev cerkvene notranjščine. Program predvidenih del je obsegal: 1. odkritje deloma že ugotovljenih stranskih slik na severni steni ladje med slavoločno steno in prvim služnikom, 2. sondiranje ostalih sten zaradi

morebitne najdbe stenskih slik, 3. zazidavo baročnega okna v severni steni ladje in premestitev obeh stranskih oltarjev ob slavoločni steni, k severni in južni steni ladje, 4. popravila oken in obnovo originalne zasteklitve, 5. utrditev stenskih slik na južni zunanji steni in odkritje novih, že ugotovljenih v lopi pred zahodno fasado. Konservacijo oltarjev pa je bilo potrebno zaradi pomanjkanja strokovne moči in denarnih sredstev preložiti na kasnejši čas.

Odkrivanje na severni steni ladje tik ob slavoločni steni je pokazalo, da gre le za fragmentarno ohranjene dele stenskih slik, ki jih je ob straneh uničila poznogotska obočna konstrukcija, ki je nadomestila prvotno raven lesen strop z zvezdasto obokanim, gornje partije slik pa je uničil 1563. leta na nov omet naslikan brixenški grb. Na levi strani ob služniku je naslikan danes le fragmentarno ohranjen prizor sv. Jurija z zmajem, desno od njega pa prizor Janeza ev. z Aristodemonom, ki je edini v celoti ohranjeni prizor, nad njim pa vidimo od tretjega prizora le fragment v kratkem oblačilu. Posamezni prizori so med seboj oddeljeni z ozko rjavordečo črto, po kateri poteka svetlejša vitica. Vsak prizor posebej pa je še obrobljen s širokim, geometrično poslikanim pasom z motivom palmetk, polkrogov ali nazobčanih trikotnikov. Kompozicija posameznih prizorov se odvija v brezprostorju, ki je sicer sinje obarvano. Prevladuje ploskoviti stil, vendar se že javlja težnja po plastičnem upodabljanju. Barve so zelena, rumena, rdečerjava, roza in sinja. Slikarija je izvršena na tenek omet, ki je direktno nanešen na zid. Preko ometa pa je belež, nanj so začrtane osnovne temnejše konture, sicer pa je slikarija izvršena v secco tehniki. Postanek slikarije sodi na začetek 14. stol., po stilu in kvaliteti je izjemna, vendar spada v krog naših zgodnjegotskih slikarskih spomenikov (Vrzdenc, Crngrob).

V zvezi s preureditvenimi deli sta bila k južni in severni steni ladje prenešena oba stranska oltarja, ki sta zakrivala kvalitetno slikarijo iz prvih desetletij 16. stoletja na obeh straneh slavoločne stene. Ta slikarija s prizori iz življenja sv. Janeza spada v delavniški krog slikarja, ki je na zunanjščini cerkve sv. Lenarta v Bodeščaj naslikal Jakobovo legendo. Klopi smo deloma pomaknili pod pevski kor, deloma pa odstranili, tako da je prišel do izraza predvsem prostor, obogaten z novo odkritimi stenskimi slikami.

Pri utrjevalnih delih na stenskih slikah južne zunanjščine smo pod prizorom sv. Krištofa naleteli na ostanek starejšega sv. Krištofa z deloma ohranjenimi vodnimi bitji ob vznožju. Na zahodni zunanjščini pod lopo pa smo odkrili na zahodni steni deloma fragmentarno ohranjene prizore iz življenja sv. Janeza, na južnem slopnem nosilcu lope dva ribiča, v pritličnem pasu pa fragmentarno ohranjen zastor. Ta slikarija sodi v krog Jerneja iz Loke.

Vzporedno z ureditvenimi deli smo načeli tudi vprašanje postanka cerkvene stavbe, ki splošno sodi v romansko dobo. Romanskih detajlov sicer nismo našli. Prvotna plast slikarije je, kakor so pokazale sonde, tudi na slavoločni steni. Prvotna višina ladje je razmeroma nižja, kakor kaže še ohranjeni zahodni zatrep na podstrešju. Cerkevna ladja je bila v začetku 16. stol. dvignjena in na novo obokana. Slikarija je izvršena podobno kot v Tupaličaj na prvotni, direktno na kamnito steno nanešen omet. Če bi za kriterij jemali starost stenskih slik in z njimi datirali tudi stavbo, bi jo morali postaviti šele v čas postanka slik. Verjetnejša pa je domneva, da imamo tudi tu, podobno kot v Tupaličaj, opraviti s starejšo stavbo, ki je ostala vse do poslikave v notranjščini neometana. Prvi omet je dobila šele s stensko polihromacijo in morda le na določenih mestih, predvsem ob slavoloku in onih mestih, na katere je bila potem nanešena slikarija. — I. K.

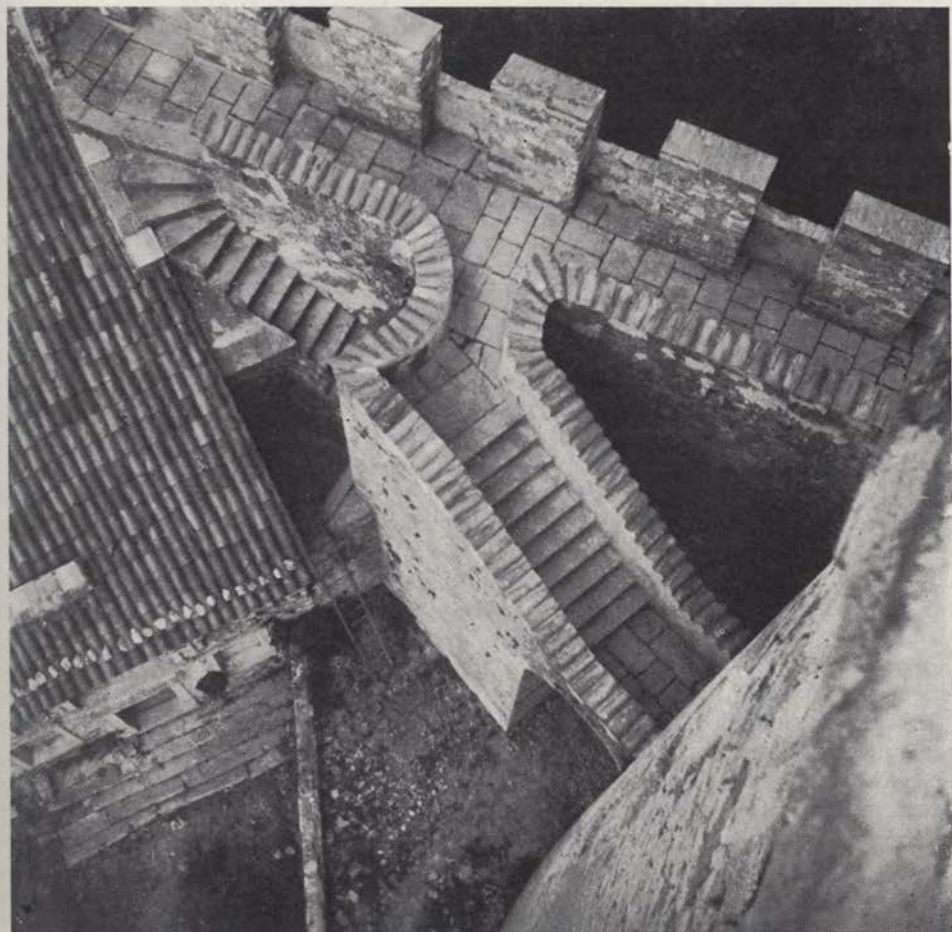
Branik. Ruševine znanega rihemberškega gradu, ki je bil požgan in porušen med zadnjo vojno, so bile v letih 1956 in 1957 v nekaterih najpomembnejših in najboljčutljivejših delih zavarovane. Grad s trojnim obzidjem, mogočnim osrednjim okroglim stolpom in visoko fasado glavnega trakta predstavlja še vedno eno naših najpomembnejših razvalin, zlasti še v krajinskem pogledu. Prve zavarovalne akcije so imele namen, da se zaščitijo njegove najpomembnejše sestavine, ki so hkrati tudi še razmeroma dobro ohranjene. Prioritetni vrstni red zavarovalnih del je bil določen v soglasju z Zavodom za raziskavo materiala in konstrukcij, izvedbo pa je prevzelo gradbeno podjetje »Remont« iz Komna, ki je vsa oddana dela izvršilo skrbno in solidno. Kot najbolj ogrožen je bil najprej zavarovan osrednji stolp, na katerem je bila popravljena s kamnitimi ploščami tlakovana ploščad, urejen odtok vode, dozidani manjkajoči parapetni

Branik — grad Rihemberk, panorama. (Foto: M. Zadnikar)

zidci med cinami in zalite nekatere razpoke. Nasilno porušeni pritlični vhod v stolp je bil rekonstruiran in zaprt z vrati. Nad v osnovi še gotsko in renesančno predelano kapelo, katere fasada, obrnjena na osrednje dvorišče, je še ohranjena, je bila napravljena nova streha, pokrita s korci, vhod v kapelo je zaprt z vrati, da se lahko v njej shranjajo kamnoseško obdelani kosi, najdeni v ruševinah. Temeljito je bilo obnovljeno tudi vse notranje vzhodno obzidje s hodnikom ter zavarovan mali stolpič na južni strani. Vsi vrhovi sten na tem obzidju in ob nadstropnem vhodu v stolp so bili nakriti s korci. S tem je bilo zavarovano grajsko jedro. Potrebno pa bi bilo zaščititi še markantno zahodno pročelje in ves kompleks očistiti ruševin ter v vhodnem traktu, ki je še pokrit, urediti stanovanje za oskrbnika, da bi se tako preprečilo nadaljnje rušenje spomenika in odvažanje materiala. — M. Z.

Brdo pri Lukovici. Leta 1944 požgani grad Brdo spada zaradi svojega enotnega arhitektonskega koncepta med pomembnejše gradove 16. stol. pri nas,

Branik — grad Rihemberk, notranje obzidje po restavraciji (Foto: M. Zadnikar)

tudi ker je kasneje doživljal le neznatnejše spremembe. Štirje trakti z ogelnimi oglatimi stolpi so razporejeni okrog četverokotnega dvorišča, ki je dobil v baroku tedaj nepogrešljive arkadne hodnike. Resno, nerazčlenjeno zunanjščino karakterizira predvsem masiven podstrešni konzolni venec z barokiziranim gornjim dodatkom. Ker zazdaj ni misliti na celotno obnovo gradu, je treba izvršiti le najnujnejšo zaščito vrhov še ohranjenih zunanjih zidov, s čimer bi ohranili tudi delno še ohranjeni motiv konzolnega venca. Tak motiv konzolnega podstrešnega venca se je do danes v originalni obliki ohranil le na redkih spomenikih, n. pr. v bližnjem Krumperku in na vhodnem stolpu predjamskega gradu. Vendar doslej še nismo uspeli — kljub izdelanemu programu in delnim načrtom — niti v minimalnem obsegu izvršiti vsaj zasilno zavarovanje razvaline, ki poleg nedvomno velikega stavbnogodovinskega pomena vzbuja tudi interes kot rojstni dom in domačija pisatelja Janka Kersnika. — I. K.

Breg pri Preddvoru. Medtem ko so restavratorji Zavoda za spomeniško varstvo na pobudo okrajne spomeniške komisije v Kranju odkrivali freske v Tupaličah, je restavrator Boris Sajevec preiskal tudi stene podružne cerkve sv. Lenarta na Bregu pri Preddvoru, ki je dotlej vzbujala pozornost zaradi edinih in situ ohranjenih originalnih gotskih oken, lesenega kasetiranega renesančnega stropa in zlatih oltarjev. Na zunanji strani slavoloka ter vseh stenah in oboku prezbiterija je ugotovil stenske slike. Odkrivanje, ki je še v teku, je doslej dalo naslednje rezultate: vsa zunanja slavoločna stena je poslikana. Na levi strani je prizor sv. Jurija, ki prebada zmaja, pod njim pa s smokvami napolnjena kadunja. Na desni strani slavoloka je v gornjem delu naslikan prizor iz legende sv. Lenarta, ko ta osvobaja jetnike, v spodnjem pasu pa sv. Miklavž, obujajoč mrtvece. V gornjem delu slavoločne stene je tik ob loku na vsaki strani naslikan prizor Kajnove in Ablove daritve. Slike spadajo po času še v prvo polovico 15. stol. Značilna zanje sta živi, pisani kolorit in izredno dekorativni efekt, ki dotlej na Gorenjskem še nimata vrstnika. Vendar sodijo tudi te slike v krog t. im. furlanskih mojstrov. Podoba sv. Jurija na konju je ena najmarkantnejših tovrstnih upodobitev pri nas sploh. Notranjščina prezbiterija še ni v celoti odkrita, vendar moramo že sedaj po odkritih delih sklepati na ikonografski koncept poslikanega prezbiterija. Na oboku so zazdaj odkriti le cerkveni očetje. Na stenah so v gornjem pasu v trikotnih zaključkih naslikani prizori iz Pasijona, Katarina na eni ter Barbara na drugi strani. V srednjem pasu so v zaključnih stenah očitno naslikani apostoli, na obeh podolžnih pa prizori iz Pasijona. V spodnjem pasu pričakujemo dopasne podobe prerokov z napisnimi trakovi. Potemtakem je stena razdeljena v tri pasove s spodnjim ožjim, najširšim srednjim in zgornjim, zavzemajočim le vrhnji del trikotno zaključene stene. Prizori so med seboj ločeni z geometričnimi vzorčasto patroniranimi okvirji, na enem mestu pa nastopa tudi za »Furlane« tako značilni kozmatski motiv okvira. Sodeč po odkritem prizoru kronanja na južni podolžni steni, sodijo slike v krog avtorja, ki je tudi v Tupaličah poslikal severno steno ladje prav tako s prizori Pasijona. Sondiranje so pokazala, da so rebra poslikana s shematiziranim prěsličastim motivom, prav tako pa so polihromirane tudi konzole. Arhitektura prezbiterija bo dobila z originalno, prvotno dekorativno in figuralno poslikavo bogato dopolnilo in se bo po končanem odkritju uvrstila tudi po tej plati med naše najpomembnejše gotske prezbiterije. Z odkritjem slik pa je tudi bolj določljiva sedanja arhitektura prezbiterija, ki sodi s preprostim šesterodelnim obokom gotovo še v 14. stol. in se od vseh zgodnejših gorenjskih primerov razlikuje po figuralnih, sicer primitivnih konzolah s krilnimi ploščami, nad katerimi se pnejo rebra, ki se stikajo v sklepniku v obliki okrogle plošče.

Ob odkrivanju fresk se je vnovič porodila misel o restavraciji dotlej zanemarjenih in ogroženih slikanih gotskih oken. Danes so to poleg neznatnega fragmenta v podružni cerkvi na Gradišču pri Lukovici edina slikana in situ ohranjena okna pri nas. Celotno svetlobno odprtino zavzemajoča slikana stekla so se ohranila v obeh poševnicah. Vsako okno je sestavljeno iz dveh samostojnih delov: spodnjega, ki je pravokoten, in gornjega — šilasto oziroma trilistno zaključenega. Južno okno sestavlja v gornjem šilasto zaključenem delu prizor Križanja z Janezom in Marijo, v spodnjem pa prizor z Barbaro in Marjeto. Severno okno je zaključeno v obliki trilista. V gornji polovici je naslikan prizor Marije z Detetom in Ano, v spodnjem pa sta Katarina in Doroteja. Svetnici stojita v arhitekturi, ki je z dvojnimi lokom oprta na konzole. Ozadje tvori svetla listna vitica na temnem ozadju. Okno v severni stranici je bilo izpostavljeno

vetrovom, zato je bil tudi svinčeni okvir, ki veže posamezna slikana in obarvana stekla, upognjen, nekatera stekla so popokala, manjši delci so se celo zdrobili in izgubili. Južno okno je razmeroma bolje ohranjeno, le na vrhu je v desni polovici manjkalo eno celo steklo z listnato ornamentiko.

Restavracija oken je bila poverjena steklarskemu mojstru Gambergerju iz Ljubljane. Ta je že prej obnovil dve manj zahtevni okni v Bohinju, sestavljeni le iz okroglih stekel. Po pregledu oken je najprej zalepil z lepilnim trakom taka mesta, ki bi utegnila ob snetju oziroma prevozu popokati. Okrog zunanjega roba je moral odbiti približno 1 cm ometa, ki je ponekod docela zakrival zunanji svinčeni okvir, v katerega so bila vložena manjša, prav tako s svinčnem uokvirjena stekla. Poskusno sondiranje je namreč pokazalo, da so bila okna najprej vzdana v okensko odprtino; robovi zamazani z ometom in šele nato je bila cerkev poslikana. Omet je bilo treba odbiti zato, da je mojster lahko okna snel. Najprej je snel zgornjo polovico, nato spodnjo, tako da je nalašč pripravljeno desko prislonil na okno in nato z desko vred nagnil tudi del slikanega okna. Vsako polovico posebej je bilo treba oviti s papirjem in povezati. Po demontiranju je delo nadaljeval v Ljubljani. Šele pri natančnejšem pregledu stanja se je pokazalo, da je bil svinec, ki je vezal posamezna stekla, že popolnoma oksidirani in krhek. Stekla pa so bila zaradi večkratnega beljenja oškropljena na notranji strani z apnom, ki je deloma ponekod razžrlo površino stekel, da so postala na tistih mestih, kjer je bilo apno starejše, popolnoma hrapava. Po temeljitem prefotografiranju in prvem čiščenju stekel je začel mojster z restavracijo oken. Ulil je ustrezne svinčene trakove za vezavo posameznih stekel. Delo je začel pri spodnjem koncu, tako da je po eno steklo demontiral, ga očistil, nato pa ga spet povezal z novim svinčnim trakom. Tako je sproti razstavljaj in sestavljal posamezna stekla. Ob začetku del smo predlagali, naj bi s konservacijo oken ohranili tudi nepravilno okensko površino, ki je — kakor smo kasneje ugotovili — nastala tako, da so sčasoma popuščali svinčeni trakovi in zunanji svinčeni okvir, kar je bilo predvsem rezultat okvar, ne pa originalnega stanja. Da bi dosegli večjo trdnost, je bil zunanji svinčeni okvir utrjen in vdelan v trden železen okvir, ki je bil kasneje vzdani v okensko ostenje. Vendar končni rezultat ponovnega montiranja oken na mestu ni povsem zadovoljiv, ker dela sedanja namestitvev oken vtis provizorne postavitve s tem, da so okna le postavljena v okenska ostenja, ne pa vzdana in ponovno zamazana z ometom.

Med restavracijo oken je bilo ugotovljeno, da stekla še niso bila rezana z diamantom, marveč ročno ščipana, kar se izraža v nepravilnih, naškrbljenih robovih, ki so sicer zakriti v svinčenih trakovih.

Breg pri Preddvoru je spadal v območje vetrinjske zemljiške posesti, zato je do neke mere upravičena domneva, da iščemo provenienco za breška okna na Koroškem. Doslej smo ugotovili, da se breška okna razlikujejo od poznanega koroškega materiala po izraziti težnji po prostorski upodobitvi prizorišča. Spodnji figuri stojita na nekakšnem izstopajočem pomolu pod motivom dvojnem arkad, na prizoru Križanja pa je giottesko prikazano prizorišče s skalovjem. Okna bi postavili v čas okrog 1400 in morda še pred tem letom. — I. K.

Breg pri Kranju. V stari obliki in kritini — skodle — je bila obnovljena streha zvonika, s čimer je bil na tem področju rešen sicer že redki primer tovrstne arhitekture v originalni obliki. — I. K.

Brežice. Dela na konstruktivnem utrjevanju poslikanega stropa v slavnostni grajski dvorani brežiškega gradu so bila opisana že v poročilu restavratskega oddelka za leti 1953 in 1954 v V. letniku »Varstva spomenikov«. V tem

letu 1955 se je vzporedno tudi še utrjevala barvna plast in na zahodni steni dvorane je bilo na 48 m² slikarije izvršeno čiščenje in fiksiranje. — M. Š.

Celje — Stari grad. Leta 1954 se je rodila ideja ureditve restavracije v razvalinah, s katere dohodki bi Olepševalno društvo, ki se je s hvale vrednim elanom lotilo težkega dela, krilo vsakoletne izdatke za vzdrževanje razvalin. Dotedanje leseno gostišče pred vhomom v razvaline ni več ustrezalo naraščajočemu prometu obiskovalcev, razen tega pa tudi ni nudilo lepega razgleda po Savinjski dolini. Lokacija novega gostinskega objekta je padla zaradi tega v skrajni zahodni del razvalin, ki je bil najbolj porušen in katerega ureditev bi najmanj kvarila tako koncepcijo kakor tudi podobo razvalin.

Spomladi 1955 so bili izdelani načrti in z odobrenjem Zavoda je društvo še istega leta začelo uresničevati te načrte. Restavracija je zasedla pritličje in prvo nadstropje jugozahodne polovice palasa in pritličje ter prvo in drugo nadstropje »Andrejevega« stolpa. Za zvezo teh objektov je bil prizidan enonadstropen dvoriščni trakt, ki je zavzel jugozahodni ogel notranjega dvorišča. V nadaljnjem ne mislim natančno opisovati novega objekta, ampak ga prikazati samo s konservatorsko kritičnega stališča.

Postavitve novega, življenjsko funkcionalnega objekta v sklopu razvalin je poskus, ki je po svoje prvi v Sloveniji. Če ga gledamo s strogo dokumentarnega stališča, je, ker je posegel v naravno danost razvalin, zgrešen. Vprašanje je tudi, koliko je projektantu uspelo doseči sozvočje med dokumentacijo in estetiko, ki je pri takih adaptacijah vedno relativno. Vendar je bila adaptacija potrebna, ker je bilo z njo zagotovljeno nadaljnje vzdrževanje ogromnega kompleksa razvalin. Celjsko Olepševalno-turistično društvo kot vzdrževatelj razvalin na eni in investitor restavracije na drugi strani, je imelo dvojno stališče do konservatorske problematike razvalin. Na eni strani je bilo društvo življenjsko zainteresirano na ohranitvi razvalin kot takih, na drugi strani pa je poskusilo te razvaline tujsko prometno izrabiti in napraviti iz njih turistično postojanko, katere priljubljenost naj dvigneta gostinska postrežba in krasni razgled. Razvalina, ki je sama sebi namen, je v večini primerov turistično mrtva, z novo funkcijo pa postane košček aktualnega življenja in s tem življenjsko aktivna in celo pomembna.

Konservatorska praksa skuša ohranjati razvalinske objekte v stanju, v katerem jih je našla, z vsemi sledovi stoletnega življenja in z vsemi, čestokrat le slučajnostnimi oblikami. Če jih dopolnjuje, jih le toliko, kolikor je za njih ohranitev nujno potrebno ali pa kolikor prenese estetska stran razvalin. Konservatorstvo razvalinam v bistvu ne poskuša dajati življenjskega smisla, pač pa jih hoče le ohraniti kot historični dokument. Razvaline naj imajo svoj smisel v svoji obstojnosti, saj imajo lahko veliko vlogo v znanosti in morejo biti nepogrešljivo dopolnilo pokrajinske podobe.

V Celju je bil napravljen poskus koordinacije turističnega in konservatorskega gledišča. Poskus ni bil toliko tvegan, prvič, ker je bila lokacija novega objekta izbrana v palasu, ki je bil najslabše ohranjen, drugič, ker ni bistveno načela organizacije talne ploskve in tretjič, ker ni uničila nobenega kamnoseškega fragmenta, važnega za dotacijo, s katerimi so grajske razvaline posebno revne.

Poskus ni uspel! Večkratna zahteva spomeniških organov, da bi ostali vidni leseni zidni vezalci, ki dokumentirajo gradbeno tehniko, da bi se ohranili sledovi prvotnih lesenih stropov, ki naznačujejo shemo nekdanjega etažiranja, in razne zidne predrtine in niše, je bila preprosto preslišana. Na zunanjsčini so »živani«

robovi narejeni iz mešanice cementa in kamnite moke enako onim na bergfridu (iz l. 1954) ter so v svoji geometričnosti popolnoma zgrešeni, nova vrata in okna so posebno v lokih izdelana preveč eksaktno, okenske mreže so preveč šablonske, zalitje zahodne stene palasa in večine ostalih zidov je izvedeno po načinu »plavajočih« kamnov, kar ni z ničemer utemeljeno, zazidava nekaterih lin in obeh dušnikov je nepotrebna, nastavki rebrastega oboka nekdanje kapele preveč zakriti in podobno. Vidimo torej vrsto napak, ki so nepotrebne in katerim bi se lahko investitor izognil, če bi se striktnije držal pismenega dogovora s spomeniškovarstvenim organom. Ker bo večina storjenih napak po zagotovilih investitorja popravljena, bo koncepcija kot celota in brez motečih napak stopila pred nas s svojo osnovno alternativo: ali so taki posegi na mestu ali ne. Mislim, da bo bodoči razvoj prav pri gradovih in razvalinah dokazal, da so taki posegi nujni, ako hočemo zanamcem ohraniti vsaj nekatere teh velikih objektov, ki so že davno izgubili svoj funkcionalni pomen, katerih vzdrževanje pa presega finančne zmožnosti spomeniškovarstvene službe. Gre samo za to, da se najde razumevajoč investitor, da se ne pokvari dokumentirana vrednost objekta in da se zagreši čim manj detajlnih napak, kakršnih sem nekaj naštel zgoraj. Prav zaščita gradov, graščin, dvorcev in razvalin je najbolj problematična, ker je najdražja. Zato skoraj ni druge rešitve, kakor vključevanje teh objektov v sodobni tok življenja. Da so pri tem potrebne nekatere koncesije investitorju in včasih tudi delno odstopanje od stroge dokumentarnosti, je dejstvo, katerega moremo omiliti, gotovo pa ne preprečiti. Zato mora biti spomeniškovarstvena služba pri teh objektih bolj elastična kot kjerkoli drugje, ako hoče ohraniti to, kar se ohraniti da. Gotovo je bolje ohraniti historični objekt, pa čeprav z majhnimi odstopanji, kakor ga pustiti nepreklicno propasti, ker nikoli ne najdemo dovolj potrebnih sredstev, da bi ga strogo po vseh načelih restavrirali. Ker spomeniška praksa še lep čas ne bo razpolagala z zadostnimi vsotami denarja, da bi lahko delala po svojih načelih, bo morala vedno znova iskati kompromisna pota, ki bodo kolikor se da znanstveno utemeljena, vendar pa ne toga. — **J. C.**

Crngrob. Stanje freske legende sv. Nedelje na zahodni zunanji steni pod lopo za zdaj ni tako kritično, kakor se je sprva zdelo. V bodoče bo treba kopistom, ki bodo še kopirali, dati strožje omejitve in v nobenem primeru ne bodo smeli slik osveževati z vlaženjem, če ne bodo te prej fiksirane. Nad fresko sv. Krištofa na južni zunanji steni je treba napraviti varovalno strešico, ki bo ščitila sliko pred direktnim vplivom atmosferilij. — **I. K.**

Dekani. Pri obnovitvenih delih v cerkvi so se pod ometom pokazali sledovi srednjeveških stenskih slikarij. Od Pohoda Treh kraljev na severni steni ladje je ohranjen samo fragment konjenika in glave konja, v vzhodnem delu te stene pa je v pravokotnih okvirih naslikana vrsta svetnikov (Doroteja, Apolonija, Lovrenc itd.). Ikonografsko najbolj zanimiva je na levi strani slavo-ločne stene upodobitev evharističnega Kristusa, na desni strani pa je fragmentarno ohranjen prizor Jurija z zmajem. Slike so izvršene na drugotnem fresko ometu, ki je nanesen na naključvano, pobeljeno steno, in so močno poškodovane. Kolikor se je dalo presoditi, so delo vsaj dveh rok in jih je mogoče opredeliti v pozno gotiko druge polovice 15. stoletja. Pri celotni obnovi notranjščine po zamisli Toneta Kralja so posamezne fragmente teh zidnih slikarij prekrili z lesonitom, vse ostale stene pa ometali in dekorativno poslikali. — **M. Z.**

Djakovičevo (Sv. Duh na Ostrem vrhu). V drugi polovici l. 1957 je bila deležna popravila znana izletniška točka na Kozjaku: župna cerkev v

Djakovičevem, neposredno ob državni meji. Daleč naokoli vidno stavbo iz 2. pol. 17. stol., ki jo večkrat v letu obiskujejo tudi avstrijski turisti, obdaja kamnito obzidje. To so močno poškodovale vremenske nepravilnosti, deloma pa tudi vojni čas, ko je prostor okoli cerkve služil za nemško vojaško opazovalnico.

Oporni zid na vzhodni strani je bil v največji nevarnosti, da se poruši, znaki razpadanja pa so bili vidni še na drugih mestih. Porušene dele zidu so v minulem letu v celoti obnovili, ogroženi pa so bili na novo fugirani, razen tega so zamenjali odtočne žlebove z novimi, prav tako lesenimi, obnovili pa so tudi kamnite stopnice pred glavnim vhodom skozi obzidje. Vsa dela so bila v redu opravljena. Investitor je bil Pokrajinski muzej v Mariboru, gradbeno nadzorstvo pa je imel višji gradbeni tehnik Jože Požanko.

V sedanjem stanju si seveda nasprotujeta popravljeno obzidje in več kot slaba zunanjščina cerkve. Glede na njeno spomeniško in tudi turistično pomembnost bo treba misliti na obnovo fasad in celotnega ostrešja. — **S. V.**

Domanjševci. Pred začetkom spomeniške restavracije romanske arhitekture, ki naj bi se izvršila l. 1958, je OLO Murska Sobota poskrbel za popravilo strehe. Ob tej priložnosti je bila odstranjena tudi pozneje dozidana zakristija na severni strani in zazidan vhod vanjo, da bi se lahko tudi severna fasada ladje ob restavraciji enotno obravnavala. Ob južni fasadi je bil odkopan teren do prvotnega nivoja, pri čemer se je pokazala višina zazidanega romanskega portala in se je na podlagi ohranjenih kamnitih baz dalo ugotoviti, da je imel portal poleg obeh notranjih parov stebričev v ostenju še zunanji par, postavljen že izven ostenja ob steni. — **M. Z.**

Dvorje. Zavod ni privolil v obnovo strehe na zvoniku po Plečnikovem predlogu, ker je dosedanja oblika, četudi iz druge polovice 19. stoletja, dovolj udomačena na tem delu Gorenjske in bi se nova Plečnikova rešitev gotovo manj skladala z okoljem, kakor se sedanja. Zavod pa je predlagal, naj bi se namesto sedanje psevdogotske oblike zvonikova streha rekonstruirala po analognih primerih v baročni obliki. — **I. K.**

Famlje pri Divači. Že nekaj let si Zavod zaman prizadeva, da bi se s prekritjem rešila popolnega propada gotska podružnica, v kateri so se pod ometom v prezbiteriju pokazale gotske stenske slikarije dobre kvalitete, ki kažejo, kolikor so že doslej odkrite, skupaj z novo odkritimi freskami v Vremah, na zveze z istrskimi slikarskimi delavnicami. — **M. Z.**

Fram. Zavarovanje ogroženega grajskega obzidja, ki se je začelo rušiti, smo poverili občini Rače. Delo ne zahteva posebnih strokovnih moči. Prav tako pa bi bilo treba zavarovati ostanke grajske stavbe. Stene so močno razpokane in obstoji nevarnost, da se bodo zrušile. Razvalina, ki je v slikovitem naravnem okolju in tudi privlačen turistični kraj, je vredna ohranitve. — **S. V.**

Goričane. V gradu so bile leta 1955 odkrite prebeljene Jelovškove freske z mitološkimi prizori. Slikarije so izvršene v zelo solidni pravi fresko tehniki, imajo pa več mehaničnih poškodb, ki izvirajo iz časa nemške okupacije v zadnji vojni. Ker so freske v suhem in zaprtem prostoru ter dobro varovane, se je kitanje in punktiranje odložilo na poznejši čas, ko bo v celoti restavrirana tudi grajska baročna kapela, ki bo menda služila za muzejski prostor. — **M. Š.**

Gornja Radgona. Obnova gradu je osredotočena predvsem na notranjo preureditev v šolske prostore. Nestrokovnjaško je izvedeno popravilo fasad glavnega grajskega poslopja. Grobi sivi omet stavbi ne ustreza, še manj sodobna razdelitev fasade na pasove. Dovož h gradu so flankirala 4 kamenita poprjsja. Gre za vrtno plastike 2. pol. 17. stol. izrazito dekorativnega videza, ki bi jih brez

večjih izdatkov mogli popraviti in postaviti na prvotna mesta, kamor vsekakor bolje sodijo kot v muzej.

Ker so se v zvezi z ureditvijo cestnega križišča ponovno pokazale težnje, da bi porušili nadstropno stavbo z zanimivo notranjo stebriščno arhitekturo iz 17. stoletja, je Zavod znova opozoril na njeno spomeniško pomembnost in predlagal, da se ohrani, primerno obnovi in vključi v življenje tega mestnega predela s tem, da dobi novo funkcijo, za ureditev križišča pa zadošča, če se porušita obe pritlični stavbi ob njej, za kar iz spomeniških vidikov ni nobenega zadržka. To svoje stališče je Zavod sporočil tudi Projektivnemu ateljeju v Mariboru, ki je pripravljajl načrte s tem v zvezi. — S. V. — M. Z.

Gornji grad — vhod v lapidarij pod zvonikom. (Foto: M. Zadnikar)

Gornji grad — novo urejeni lapidarij. (Foto: M. Zadnikar)

Gornji grad. Med zadnjo vojno delno požgana severni in zahodni trakt nekdanje škofijske rezidence, tako imenovane »graščine«, sta bila po letu 1945 do tal porušena. V teh ruševinah je prišlo na dan mnogo kamnoseško obdelanih kamnov, ki so bili dotlej skriti in porabljeni kot gradbeni material. Večinoma so srednjeveški in izvirajo deloma iz križnega hodnika nekdanjega benediktinskega samostana, deloma pa iz romansko-gotske arhitekture stare samostanske in poznejše škofijske cerkve, podrte v 18. stoletju. Ker so veliko tega spomeniško in znanstveno dragocenega gradiva različni interesenti skupaj z ostalim gradbenim materialom iz ruševin že poprej porabili za nove gradnje, ne da bi bil Zavod o teh najdbah in o njihovi usodi obveščen, je bilo nujno rešiti vsaj to, kar je še ostalo in je bilo še deloma raztreseno v ruševinah, deloma še vidno vzdano v novih stavbah, ali pa iz neznanih namenov shranjeno pri zasebnikih. Razmeroma številni zbrani kosi so zaradi svoje pomembnosti kot dragocen študijski material za rekonstrukcijo gornjegrajskih srednjeveških arhitektur sami narekovali potrebo po ureditvi lokalnega lapidarija, v katerem bi nove najdbe pridružili že poprej znanemu in na različnih krajih shranjenemu istovrst-

nemu gradivu. Kot najbolj primerno mesto za lapidarij se je izkazalo pritličje cerkvenega zvonika iz l. 1671, ki je edini še ostal na svojem mestu, potem ko so srednjeveško cerkev v 2. polovici 18. stoletja zamenjali s sedanjo baročno stavbo. Delo je bilo izvršeno v poletju 1955. Potrebni so bili le manjši gradbeni posegi, in sicer je bil ponovno odprt pozneje zazidani šilasti lok na zahodni strani ter porabljen za vhod, dosedanja vzhodna odprtina pa je bila spremenjena v globoko nišo s polico v višini dveh stranskih, že obstoječih šilastih vdolbin. Odkopanih je bilo ca 25 cm prstenih tal in zemlja nadomeščena z gramozom, da bi se preprečilo vlaženje. Po zidarskem popravilu poškodovanih sten in oboka je bil ves prostor (3.60 × 3.50 m) enotno svetlo toniran in tlakovan deloma z marmornimi in kamnitimi ploščami, deloma pa s tlakovci iz umetnega kamna. Vhodna odprtina je bila zaprta z novo kovano mrežo. V celoti je v lapidariju zbranih 37 kosov. Med njimi se zlasti odlikuje velik, antični marmorni kvader z reliefno upodobitvijo Parisove sodbe, izhajajoč domnevno iz rimske nekropole v Šempetru pri Celju, nadalje z rastlinsko in živalsko motiviko okrašeni večji in manjši kapiteli in vrsta drugih kamnoseških izdelkov nekdanjega samostanskega križnega hodnika iz sredine 13. stoletja, dve heraldični plošči škofa Tomaža Hrena iz let 1609 in 1625, nekateri fragmenti kamnoseško obdelanih stavbnih členov nekdanjega gotskega prezbiterja, več opek z vtisnjenimi grbi in napisi itd.

Lapidarij je izročen v varstvo lokalnemu turističnemu društvu. Z njegovo ureditvijo so bila preprečena uničenja in odtujitve dragocenega znanstvenega gradiva, ki pa je še posebej pomembno za lokalno gornjegrajsko zgodovino.

Hkrati z ureditvijo lapidarija je bil sondiran teren južno od cerkve zaradi ugotovitve morebitnih temeljev prvotnega križnega hodnika. Približno 70 cm globok jarek v smeri sever—jug, izkopan od cerkvene stene do hleva, ni dal nobenega pozitivnega rezultata v tem smislu. — **M. Z.**

Gracarjev turn. Dolenjski muzej je uredil v novo prekritem jugovzhodnem ogelnem stolpu spominsko Trdinovo sobo, opremljeno z originalnim pohištvom, ki ga je imel Trdina do svoje smrti na stanovanju v Novem mestu. — **I. K.**

Grad v Prekmurju. Poznogotska arhitektura župnijske cerkve je bila nujno potrebna popravila, saj je kazala tudi nekatere znake statične ogroženosti. Zvonik, ki je bil l. 1729 prizidan h gotski ladji tako, da sloni njegova vzhodna stena na zahodni fasadi ladje, se je zaradi terena in potresnega ozemlja že pred desetletji začel nagibati proti zahodu in je potegnil za seboj tudi ladijsko fasado. Pa tudi ladja sama, ki je bila prvotno ravno krita, je zaradi stranskih pritiskov vstavljenega baročnega oboka in zaradi slabega gradbenega stanja njenih konstruktivnih opornikov pričela kazati večje okvare.

Da bi se objekt zavaroval pred nadaljnjim propadanjem, je višji gradbeni tehnik Jože Požauko nujno priporočil naslednje ukrepe: za odvod meteorne vlage je treba namestiti viseče žlebove in speljati odtočne cevi v kanale, regulirati prostor okrog cerkve in temeljito popraviti dotrajane opornike ter obnoviti omet. Ko je opazovanje razpok pokazalo, da se posedanje zvonika ne nadaljuje, in so s tem v zvezi odpadla večja tehnično zavarovalna dela, se je bilo mogoče posvetiti nekaterim arhitekturnim nalogam. Ker je bil pred letom 1942, ko so vso streho z ostrejšem vred temeljito obnovili, ladijski baročni opečni obok izpostavljen dolgotrajnemu zamakanju, je malta kot vezivo v njem močno preperela, obok sam pa je zaradi moče ojačil svoje stranske pritiske, kar je povzročilo deformacije na okvirnih stenah. Ker bi bilo saniranje tega stanja

zvezano z velikimi stroški, obok pa v svoji potlačenosti ni bil v estetskem soglasju s šilastim slavolokom in z gotskim prezbiterijem, pa tudi ne več kot povprečni dokument teženj po zlagani monumentalnosti svojega časa, je bila odobrena Plečnikova zamisel za novo prekritje ladijskega prostora, ki izhaja iz šilastoločne, gotskemu slavoloku motivno sorodne konstrukcije in pušča vidno ogredje v ostrešje dvignjenega stropa, ki je izpolnjen z lončenimi ploščami. S toniranjem zidnih površin in obočnih polj med rebri, ki so bila očiščena do kamna in le tonsko retuširana, je vsa notranjščina arhitekturno zaživela v prvotni stilni govorici, ki jo notranja Plečnikova ureditev dobro dopolnjuje s kvalitetnimi stvaritvami našega časa. Obnovljena je bila tudi vsa zunanjščina, pri čemer so bili obdelani kamniti bloki oproščeni ometa, novi omet pa bi se moral v debelini bolje prilagoditi ploskvi kamnitih oglov. V restavrirani notranjščini je bil očiščen novogotske cementne prevleke gotski kamniti stenski tabernakelj v severni steni, ki se je izkazal za bogat in kvalitetni izdelek poznogotskega kamnoseštva. Ob restavraciji baročnega glavnega oltarja iz l. 1778 je bila restavrirana tudi poznogotska lesena in pozlačena Marijina plastika, ki se je po tem, ko so med okupacijo prepeljali v Budimpešto štiri reliefne in poslikane table, še edina ohranila od gotskega krilnega oltarja.

V l. 1958 dokončana restavracija tega spomeniškega objekta pa je tudi pojasnila njegovo doslej nejasno stavbno zgodovino tako, da je kljub obrnjenemu višinskemu razmerju med ladjo in prezbiterijem vsa arhitektura, razen zvonika, nastala enotno v oblikah zadnje gotike in je od ladje občutno višji prezbiterij mogoče razložiti le s konfiguracijo tal, ki se proti vzhodu močno dvigajo. — **M. Z.**

Grad — grajska stavba. Stavba predstavlja enega najrazsežnejših kompleksov svoje vrste v Sloveniji. Ker je po l. 1945 grad izgubil svojo funkcijo in doslej zanj ni bilo mogoče dobiti primerne uporabnika, se je ohranitveno stanje iz leta v leto slabšalo, k čemer so poleg zoba časa v precejšnji meri prispevali tudi sedanji stanovalci, ki so si vsak po svojih potrebah uredili stanovanjske prostore in dvorišče, ne da bi pri tem upoštevali vsaj osnovna načela vsake stanovanjske kulture, kaj šele dejstvo, da gre v danem primeru za historično arhitekturo, ki pač samo po sili razmer služi za stanovanje. Po prizadevanju OLO Murska Sobota se je posrečilo doslej delno popraviti in vzdrževati strehe ter statično utrditi in pozidati zrušeni del severne stene. — **M. Z.**

Gradišče pri Divači. V podružni cerkvi s starejšo stavbno osnovo v ladji, ki jo izdajata dve zazidani rahlo šilasti okenci v njeni južni steni, in s pozneje prizidanim poznogotskim prezbiterijem so se v notranjščini pod beležem pokazale stenske slikarije zlasti na južni strani (pasijonski ciklus), poskusne sonde pa so pokazale, da je poslikana tudi zahodna in severna stena. V prezbiteriju ni slikarij, kar kaže na to, da so nastale slike v ladji, preden so tega prizidali. Po doslej odkritih ploskvah sodeč so slikarije sorodne tistim v bližnjih Famljah in so skupaj z njimi iz 15. stoletja. — **M. Z.**

Grm pri Novem mestu. V viteški grajski sobi je bila leta 1956 očiščena in konservirana stropna štukatura, ki je bila deloma razpokana in močno okajena. Pri tej priliki so bile konservirane nastropne slike v tempera tehniki (4 vojne scene, 8 medaljonov in 4 ovali), njihovi okviri pa so bili na novo pozlačeni.

Groblje. V celoti je bila preložena skrilasta kritina nad ladjo, prezbiterijem in obema stranskima kapelama. S tem je bilo zaustavljeno zamakanje od

zgoraj, kar je povzročalo okvare na Jelovškovih freskah. Obnovljene so bile tudi okenske mreže. (Glej VS 1953/54). — I. K.

Hmeljnik. Kmetijsko gozdno posestvo v Novem mestu je deloma na novo trasiralo gozdno cesto, ki gre ob razvalini hmeljniškega gradu. Da bi se izognili vzhodnemu stolpu zunanjega obzidnega obroča, so morali staro traso, ki teče tik pod obzidjem, prestaviti nekoliko niže. Zato je bilo treba porušiti del starega cestnega podpornega zidu, ki v spomeniškem pogledu ni predstavljal nobene vrednosti. Da bi se tudi nova cesta držala tik ob obzidju, je ogled na kraju samem pokazal, da taka pot ni primerna za kamionske vožnje.

Grad Hmeljnik je bil požgan že 1942. leta. Kljub temu, da že več kot deset let vztraja brez strehe, je še vedno dovolj mikavna razvalina, ki razkriva stavbno zgodovinski razvoj od gotike pa vse do baroka. Stanje je še zadovoljivo. Že ves čas po osvoboditvi je zrušen jugovzhodni ogel grajskega jedra, renesančno dvorišče z arkadnimi hodniki pa se je že prej sesulo. V oglatem stolpu, prislonjenem na prvo grajsko obzidje na južni strani, pa že nekaj let grozijo danes že kar zevajoče vertikalne razpoke. Nevarno je, da se ta stolp, ki je poleg dela vzhodne stene jedra ob vrzeli v oglu najbolj ogroženi del stavbe, zruši. Sicer pa je razvalina z vsemi za stavbno zgodovino dragocenimi stavbnimi deli in kamnoseškimi členi v takem stanju, da je mogoča temeljita konservacija vendar še v celotnem obsegu. Tak poseg je toliko bolj utemeljen, posebno odkar je do gradu speljana nova cesta. Pod gradom pa bo tekla nova, avtomobilska cesta, odkoder se bo odprl izreden pogled na impozantno, z dvojnim obzidjem še vedno opasano razvalino. — I. K.

Hoče. V jeseni 1957 so preslikali notranjščino župne cerkve v Hočah pri Mariboru. V prezbiteriju je bila odstranjena stenska slikarija iz konca 19. stol., gotska rebra pa so očistili do kamna. V ladji so po želji župnega upraviteljstva ostali na stropu medaljoni s slikami J. Brolla iz l. 1891, vse ostalo pa je bilo preslikano v okru s primernim poudarkom pilastrov in oprog. V sedanjem

Hrastovec — po požaru poškodovani strop z baročnimi freskami. (Foto: M. Zadnikar)

Hrastovec — po požaru poškodovan štukiran in poslikan strop nad baročnim stopniščem. (Foto: M. Zadnikar)

stanju motijo še nestilne konzole z angelskimi glavicami v prezbiteriju, ki je drugače pridobil na ubranosti, v podkorju pa so kljub navdilonu neumestno prepleskali z oljnato barvo dva stebra. V prihodnjem letu nameravajo obnoviti še zunanjščino stavbe, spomeniško varstvo pa je zlasti zainteresirano na raziskavi kripte. — S. V.

Hrastovec v Slovenskih goricah. Leta 1956 je bila na stropu glavnega stopnišča restavrirana bogata štukatura iz 1. polovice 18. stoletja, ki je bila težko poškodovana zaradi okvar v stropni konstrukciji. Zaradi požara je bilo uničenih približno 35 m² stropnih opažnih desk, na njih pritrjeni štukaturni okras pa je domala zgorel in odpadel. Ostali ohranjeni strop s štukaturo se je

Hrastovec — okvare na štukiranem stropu nad stopniščem. (Foto: M. Zadnikar)

zaradi defektnih tramov povetil na nekaterih mestih do 25 cm. Najprej je bilo treba podpreti še ohranjeno štukaturo z oblazinjenimi močnimi podporami zaradi obnavljalnih del na podstrešju, kjer so na nove betonske nosilce obesili nove in še dobre stare poveznike in tramove ter pritrčili nove ramenate in delno tudi nov štukaturni opaž. Z na gosto razporejenimi dolgimi vijaki s ploščicami in maticami je bil ves strop s štukaturo vred pritrjen na stropnike in zravnán. Na mestih, kjer je odpadla štukatura, je bila nanescna mavčna malta za podlogo, na kateri so bili po vzoru ohranjenih, ponavljajočih se delov na novo zmodelirani ornamenti in figuralni detajli. Vse razpoke so bile skrbno zakitane. Freska z mitološkim prizorom, ki je bila sredi stropa v plastično ornamentiranem štukiranem okviru, je bila samo še fragmentarno ohranjena. Nekateri pomembnejši fragmenti so bili sneti in preneseni v mariborski muzej. Ves strop z očiščeno štukaturo in z novim ometom v okviru za freske je bil na novo prebarvan v dveh tonih belkastookraste barve. Na kameniti ograji stopnišča je bil snet belež. — M. Š.

Po predhodnem dogovoru s predstavniki spomeniškega varstva je uprava doma za duševno bolne obnovila zunanjščino gradu Hrastovec. Uprava je sicer upoštevala spomeniška navodila pri izdelavi tankega apnenega ometa, le deloma pa je to storila pri izbiri barve, tako da je pretežni del gradu ustrezno poslikan z bledim okrom, mestoma pa moti, zlasti na severozahodni strani, rahla rožnata barva. Prav tako so le deloma upoštevali navodila za obravnavo klesanih kamnitih delov. V prvotnem stanju so ostali vsi portali, pač pa so preslikali vse kamnite okenske okvire, kjer poškodovanih delov tudi niso popravili. Celota vzbuja snažen videz. Tlakovali so tudi dvorišče, kjer bodo na novo uredili cvetlični rondo z manjšim vodometom. Baročno dvojno stopnišče ni bilo popravljenno. Zasilno stranišče pod stopniščnimi arkadami je dopustno le glede na trenutno funkcijo grajskega parka pred stopnicami, ki služi za sprehajališče bolnikov. — S. V.

V Hrastovljah v Slovenski Istri se je l. 1956 zopet nadaljevalo po dvoletni prekinitvi odkrivanje in konserviranje fresk. Odkritih je bilo na novo v celoti 48 m², od tega 30 m² z močno zasiganimi beleži prekrите slikarije. Omet odkritih ploskev je bil z injiciranjem in pritiskom utrjen, barvna plast pa večkrat fiksirana z apnenim cvetom v več stopnjah, med katerimi se je po utrditvi barve moglo izvršiti suho in mokro čiščenje zaprašениh in okajениh površin. V severni steni s prizorom Pohoda treh kraljev je bila v zidu globoka vdolbina, ki je bila napravljena za pričvrstitev stranskega baročnega rustikalnega oltarčka in zaradi katere je bil uničen 1 m² freske. Vdolbina je bila po utrditvi slikarije na celi steni zazidana, puščena pa je bila majhna, zgoraj polkrožno zaključena niša, v kateri bo nameščena restavrirana gotška plastika iz sosednje podružne cerkve. Zazidati je bilo treba tudi kasnejše prebito okno (verjetno v prejšnjem stoletju), ki je na tej severni steni brutalno prekinjalo zaključeno kompozicijo Pohoda treh kraljev. V desni apsidi so bila ob tej priliki prestavljena vrata, ki so bila vzdana za dostop v pred dobrim polstoletjem prizidano zakristijo in zaradi katerih je bil uničen centralni del freske v apsidi. S prestavitvijo vrat proti notranjosti zakristije je bilo mogoče skoraj popolnoma rekonstruirati prvotno obliko apside, rešili so se pa tudi večji fragmenti fresk, ki jih je pokrival vratni podboj in za njim njegovo ostenje. Poleg mnogih večjih in manjših plomb je bilo po zazidavi lukenj in odprtin v stenah nanesenega ometa okoli 25 m², ki je bil oblikovan in glajen kakor površina slikarij. Leta 1957 smo končali odkrivanje, utrjevanje in plombiranje fresk. Izredno močno zasigane so bile slikarije v levi stranski ladji, enako tudi vsi svodni medaljoni (14 po številu) v obeh stranskih ladjah. Kakor kamen trde in različno debele sigaste plasti so se snemale z brušenjem s pomočjo dentističnega električnega stroja, povečini pa je moral biti na takih mestih še prej utrjen zrahljani omet. Posebno zahtevno je bilo utrjevanje močno izvotljenih in upogibnih mest. Z uporabo posebnih štrcaljk na vijačni pritisk so bile injicirane velike množice apnenega kazeina pod omet, ki ga je bilo treba potem pritiskati k zidu s podporami in kovinskimi stiskalnicami. Izpadla mesta in močne razpoke so bile plombirane najprej z grobo, nato pa z marmornato kazeinsko apneno malto. Na južni steni je bil nad oknom, ki so ga vzdali leta 1663, tudi še odkrit fragmentarno ohranjen prizor z Veronikinim prtom. V tej zadnji fazi tehnične restavracije znaša površina utrjenih in plombiranih slikarij 103 m². — M. Š.

Huda Luknja. V minulem letu je Pokrajinski muzej v Mariboru uredil okolje pred vhodom v Hudo Luknjo. Prostor je bil na novo nasut, narejeni sta bili dve škarpi, nadalje še dvojne stopnice k spomeniku nadvojvode Ivana (iz

2. pol. 19. stol.). Končno je bila postavljena še nova plošča, ki pojasnjuje ta spomenik. — S. V.

V Ihanu pri Domžalah je bila leta 1956 na zahodni zunanji steni župne cerkve odkrita Cebejeva freska »Smrtna žetev« (5 m²), katere konserviranje in restavriranje je bilo izvršeno naslednje leto. Leta 1957 je bila na južni zunanji steni konservirana sicer slabo ohranjena freska Antona Cebeja iz časa okoli 1760 s kompozicijo »Sv. Družina, priprošnjica bolnikov« (3 × 3 m). — M. Š.

Iška vas — p. c. sv. Mihaela, del novo odkritih stenskih slikarij: Poklon treh kraljev na severni steni ladje. (Foto: I. Komelj)

Iška vas — odkritje stenskih slik v podr. cerkvi sv. Mihaela. V pripravah za ureditev lapidarija iških rimskih napisnih kamnov so bile dokončno odkrite že prej ugotovljene, vendar še vedno pod beležem skrite slike na južni in severni steni ladje ter fragmentarno ohranjene na južni polovici slavoločne stene. Z odstranitvijo beleža in deloma tudi ometa je bila ponovno z gotovostjo potrjena domneva o nastanku stavbe, ki jo z najdbo dveh polkrožnih oken v južni steni postavljamo v romanski čas. Sedanji tristrano zaključeni in rebrasto svodeni prezbiterij je nadomestil prvotno, bržkone polkrožno romansko apsidno. Prezbiterij ne stoji čisto v osi, marveč je nekoliko pomaknjen izven nje proti severu. Po razmerju med stranicami in višino in po obliki rebernih konzol sodimo, da bi naslikana letnica 1644 na južni polovici slavoločne stene lahko kazala na čas nastanka sedanjega

prezbiterija, z gotovostjo pa na polihromacijo reber in konzol, v tem primeru nekoliko starejšega prezbiterija.

Odkrita slikarija v celoti pokriva severno in južno notranjo steno ladje ter deloma tudi južni del slavoločne stene. Dekoracija z Marijinim imenom in letnico 1644 pa pokriva v prezbiteriju samo konzole, rebra in en sam okrogel, primitiven sklepnik šestdelnega oboka. Dve konzoli sta primitivni maski s plastično vrezanimi vdolbinami v obliki dveh lokov z naslikanimi očmi in predstavljata primer figuralnih konzolnih mask z naslikanim obrazom. Ostale konzole so geometrične. Na severni steni je vse do sedanjega stropa naslikan pohod Treh kraljev. Novejše okno, nad katerim je deloma še ohranjen vrh polkrožnega, sicer uničenega, prvotnega romanskega okna, je na tem mestu uničilo slikarijo. Sicer pa je v celoti ohranjena kompozicija Pohoda treh kraljev, ki se odvija v ponavljanju motiva treh konjenikov s spremstvom in se zaključi s poklonom Mariji in detetu na skrajni vzhodni strani. V ozadju, vzdolž celotnega prizora, se kaže shematizirana pokrajina z arhitekturami na vrhu stiliziranih gričev. Južna stena je bila prvotno prebita z dvema romanskima okencema in v gotiki ni doživela prav nobene spremembe. Zato se tudi razporeditev prizorov podreja razpoložljivi ploskvi stene z dvema ozkima okenskima odprtinama. Vzhodno okno je bilo v novejšem času, vsekakor šele v dobi po baroku, razširjeno v večje, pravokotno, od originalnega romanskega je ostal le gornji del, vse do odkritja stenskih slik zazidanega polkrožnega loka. Prizori so razporejeni v enem samem pasu in so uokvirjeni ter med seboj ločeni z več barvnimi trakovi. Ob slavoločni steni je slika Križanja, nato sledi Polaganje v grob, Vstajenje in Poslednja sodba. Ostanek prizora na južni polovici slavoločne stene, ki je deloma še viden v kotu, je zazdaj nedoločljiv.

Z odkrito slikarijo smo dobili primer stenskega slikarstva, ki še tiči v tradiciji poznogotske ikonografske koncepcije, vendar se že očitujejo renesančne stilne poteze, ki jih sledimo predvsem v poudarjeni telesnosti na liku vstalega Krista. Po izraziti modni noši (nabrani ovratniki, klobuka, oblika hlač in plaščev) datiramo freske v konec tretje četrtine 16. stoletja in bi slikarija bila še možna v letih 1580—90. Kvaliteta slik je razmeroma groba. Ne gre za pravo tehniko freske, marveč je freska kombinirana s secco načinom slikanja in zato se v tej tehniki naslikane partije niso ohranile. Na obrazih slutimo modelacijo, ki pa je v primeri z gotsko obravnavo mehkejša, tako da je risba povsem zabrisana.

Slike so bile odkrite v jesenskih mesecih 1957. leta. Zaradi neugodnega vremena restavrator Izidor Molè, ki je slike odkrival, končne restavracije ni mogel izvršiti. Zato predvideva program za l. 1958 še delno utrjevanje barvne plasti na nekaterih mestih, kjer še ni bila utrjena, odstranitev plesni na severni steni levo od okna in izvršitev dveh večjih retuš na prizoru Križanja in Poslednje sodbe. Stroške za odkrivanje kakor tudi celotno ureditev lapidarija je nosil Odsek za spomeniško varstvo pri OLO Ljubljana. — I. K.

Jablje. Zavod je dovolil v spomeniški arhitekturi gradu Jablje, ki je danes brez vsakršne originalne oprave in opreme, postaviti provizorne vmesne stene v enem za stanovanje prirejenem prostoru, kar ni v ničemer bilo v škodo spomeniški, vendar žal na inventarju obubožani arhitekturi. — I. K.

Jakobski dol: kužno znamenje. Znamenje predstavlja okoli 3 m visok in v florisu kvadratast kamenit steber s 4 polkrožno zaključenimi nišami pri vrhu. Niše so bile poslikane, v deblo stebra pa je vrezan okvir, nekaj inicialk in letnice 1730 ali podobno. Kamen je preko napisal preklan in nekoliko

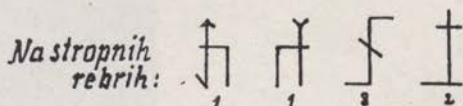

odkrušen. Pred leti se je po neprevidnosti zaletel v znamenje bližnji stanovalec z vozom. Steber je na oko preprosto obcestno znamenje, ki pa ima za ta kraj dovolj pomena, saj spominja na kužno epidemijo in obenem označuje prostor nekdanjega pokopališča. Občina Šent Ilj se je obvezala, da bo v l. 1957 znamenje obnovila po navodilih konservatorja. — **S. V.**

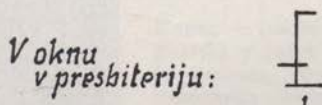
Jamnik. Obnovljena je bila streha zvonika v obliki, kakršno je priporočal Zavod, t. j. usločene nizke piramide, ki je nadomestila poprej nemogočo psevdogotsko pretenciozno streho. (Glej VS 1953-54.) — **I. K.**

Jurklošter. Ne da bi obvestil spomeniške organe, je dal bivši LO Jurklošter podirati med vojno poškodovane dele gradu odnosno nekdanjega samostana. Skoraj v celoti je porušen južni trakt ob Gračnici in zahodna fasada do vhodne veže. Razbili so tudi polovico glavnega portala in kamnito ploščo nad njim. S tem je bil težko prizadet stavbni kompleks, ki je bil znova pozidan ob koncu 17. stoletja z naslonom na srednjeveške kartuzijanske zgradbe (ohranjena je cerkev iz zač. 13. stoletja) in ki je kljub vojnim poškodbam še dobro reprezentiral nekdanjo stavbno podobo. Ta je bila zlasti učinkovita v krajinskem pogledu kot mogočna stavbna kulisa, postavljena povprek v ozki dolini Gračnice. — **J. C.**

Jurovski dol v Slov. goricah. Po vzoru obnove pri Lenartu je bila l. 1956 obnovljena tudi župnijska cerkev sv. Jurija v Slovenskih goricah, ki sodi v skupino poznogotske slovenjegoriške arhitekture iz prve polovice 16. stoletja

Jurovski dol — ob restavraciji notranjščine župnijske cerkve ugotovljeni kamnoseški znaki. (Risal: F. Škrlec)

(1528—1541). Medtem ko je bila vsa zunanjščina urejena že pred leti in je bilo v celoti obnovljeno tudi ostrešje, se je restavracija omejila na notranjščino, ki je v celoti rebrasto obokana. Od zadnjega poslikanja pred nekaj desetletji so bile stene razdeljene na pravokotnike, obočna rebra so spremljali zeleni listni pasovi z rožami, vsi kamniti deli pa so bili prevlečeni z oljnato barvo. Sedaj so bili kamniti deli očiščeni vseh prevlek in samo rahlo tonsko retuširani, svodna polja med rebri in stene pa so bile svetlo tonirane. Delo je opravil slikarski mojster Škrlec. Med čiščenjem reber in ostalih kamnoseško obdelanih delov so bili ugotovljeni nekateri kamnoseški znaki, ki so važni za proučevanje stavbne zgodovine in za primerjavo z ostalimi objekti te posebne poznogotske arhitekturne skupine. Skromno baročno opremo je obnovil podobar Zamuda. — **M. Z.**

Kališče. Spomeniška arhitektura s prezbiterijem, ki sodi v vrsto izdelkov kamniške kamnoseške delavnice, je bila ogrožena zaradi dotrajane strehe, ki je močno prepuščala vlago. Streha je bila v celoti obnovljena. Komisijiski ogled notranjščine pa je ponovno sprožil morebitno odkritje zakritih stenskih slik. — **I. K.**

Klanec v Istri. L. 1955 se je zaradi dotrajanosti zrušilo ladijsko ostrešje v župnijski cerkvi. Ogled je pokazal, da gre za stavbo, ki je nastala že v 17. sto-

letju (plošča na prezbiteriju iz l. 1659, renesančni portal z letnico 1670) v trdoživi tradiciji kraške gotike, ki v posameznostih že sprejema renesančne elemente. Po popravilu strehe je ostalo ostrešje odprto in vidno, kakor je pogosto v teh krajih. — M. Z.

Klevevž. Razvalina enega najpomembnejših gradov na Dolenjskem vidno propada zaradi nasilnega rušenja, predvsem pa zaradi neodpornosti grad

Klevevž — grad, stanje okrog leta 1930. (Po razglednici)

Klevevž — grad, stanje leta 1955. (Foto: I. Komelj)

benega materiala, iz katerega je grad v glavnem sezidan. Od prvotnega jedra, okrog katerega se je v stoletjih razvil obsežen grajski kompleks, stoji le vzhodna in severna, do pritličja ohranjena stena. V vzhodni steni se je pod ometom pokazalo prvotno okence v obliki pokončne štirioglate, navznoter razširjene odprtine, zidane iz ploščatih kosov kamna. S to najdbo z gotovostjo datiramo postanek še nekaterih preostalih delov grajskih arhitektur s podobnimi odprtinami v romansko dobo.

Pri proučevanju gradu 1947. leta so bili najdeni in v bližini razvaline shranjeni ostanki rebrastega oboka gotske grajske kapele. Ti kosi so bili kasneje prepeljani v prostore dolenjskega muzeja, kjer so jih ob preureditvi veže montirali na steno poleg stopnišča. Na ta način je od prvotnega oboka ohranjenih 6 sklepnikov, ki so bili ob prezidavi gotske kapele preneseni in vzdani na raven strop v prostoru nad gotsko kapelo. Na enem sklepniku se je posrečilo razbrati napis *Fridericus rex (AEIOU) 1449*, s čimer je podana datacija zvezdastega oboka, ki spada med najstarejše na Dolenjskem. — I. K.

Koper. Na Brollovem trgu nasproti stolnice je od nekdanje, baje škofijske palače ohranjena le še zahodna stena, prislonjena k sosednji hiši, in portal. Na tej steni je bila med dvema opornikoma okrog štiri metre od tal fragmentarno ohranjena gotska slikarija. Ker je nameraval lastnik zunanjščino stavbe obnoviti, so bili boljše vidni deli fresk sneti. Celote ni kazalo varovati na mestu predvsem zaradi fragmentarnosti, pa tudi zaradi slabega stanja še ohranjenih partij. S stene je bil snet in na platno prenesen del lovskega prizora (pes goni divjega prašiča) in sedeča figura. Dela so še v teku (montiranje na okvir).

V južnem traktu križnega hodnika bivšega frančiškanskega samostana sta ob portalu, ki vodi v cerkev, ohranjeni dve freski. Ena je v timpanu portala in predstavlja Madono med dvema svetnikoma, druga pa desno od portala s prizorom Poklon sv. Frančiška Mariji z otrokom.

Koper — freska v timpanonu portala v južni steni križnega hodnika bivšega frančiškanskega samostana — pred restavracijo. Vidna so zakitana mesta iz časa neke prejšnje restavracije. (Foto: M. Železnik)

Freska v timpanu je močno poškodovana, figura otroka je v zgornjem delu skoraj zbrisana s stene, večje in manjše vdrtine pa so razsejane preko vse površine. Freska je bila očiščena, barvna plast fiksirana, deloma pa odstranjene tudi kasnejše plombe. Pokazalo se je namreč, da je bila slikarija že prenavljana. Plombe so bile napravljene z mavcem, preko katerega je »restavrador« nanesel tanjšo plast finejšega ometa in nanj položil retušo. Deloma so bile retuše položene neposredno na mavec.

Freska desno od vhoda je bila pred leti zaradi nevestnosti soboslikarja prebeljena. Odkrival jo je nato sam obrtnik in s tem fresko še bolj poškodoval. Tudi to slikarijo je popravljal isti predvojni restavrador. Uporabljal je mavčne plombe, prevlečene s tanko plastjo ometa. Mavec je spreminjal prostornino in dvigal fresko — omet z zidu. Ker je stena zidana iz ravnih kamnitih kvadrov, pod sedaj vidno slikarijo pa je ohranjen še starejši fresko omet, ki je prav slabo vezan na podlago, je bil ta proces še pospešen. Spričo pomembnosti sicer že

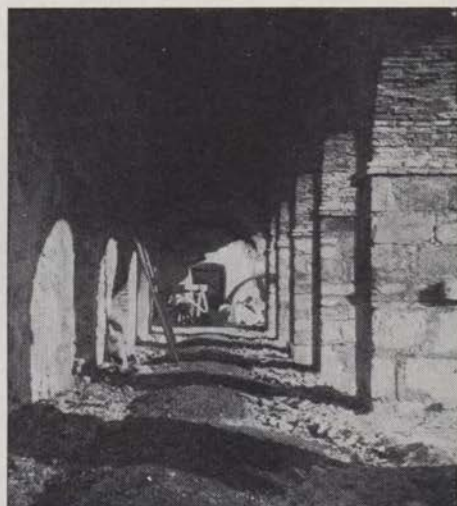
močno fragmentarno ohranjene slikarije je bila freska sneta z zidu. Sneti sta bili obe plasti skupaj, v teku pa je postopek, s katerim bo morda uspelo rešiti tudi spodnjo plast.

Podrobno poročilo o poteku snemanja in restavriranja koprskih fresk bomo podali ob zaključku del. — M. Ž.

Kostanjevica na Krki. Sporazumno z Zveznim inštitutom za varstvo spomenikov v Beogradu je bila postavljena posebna komisija in delovna ekipa

Kostanjevica na Krki — nagnjeni arkadni slopi ob hodniku na južni strani nekdanje samostanske cerkve. (Foto: I. Komelj)

Kostanjevica na Krki — izravnani arkadni slopi. (Foto: I. Komelj)

Kostanjevica na Krki — izbočena stena ob hodniku na južni strani cerkve. (Foto: I. Komelj)

Kostanjevica na Krki — ista stena poravnana. (Foto: I. Komelj)

za izvajanje in nadzor nad konservatorskimi in obnovitvenimi deli v Kostanjevici. Zvezni inštitut, ki deloma tudi finansira dela, je 1956. leta izdelal potrebne načrte za konservacijo cerkvene arhitekture (ing. arh. Čanak) 1957. pa je gradbeno podjetje »Pionir« iz Novega mesta poravnalo in deloma tudi nanovo pozidalo arkadno steno ob južni zunanji cerkveni steni, ki je edini preostanek v 17. stoletju barokiziranega, v začetku 19. stoletja deloma porušenega in 1947. leta popolnoma uničenega križnega hodnika. Ostanki zidov 1956. leta zrušenega zvonika so bili provizorno prekriti potem, ko je posebna ekipa tudi tu kot v vzhodnem traktu samostanskega kompleksa očistila in odstranila sesutine. Podrobnejše poročilo o poteku del in terenskih preiskavah, ki so spremljale meritve, bo v prihodnji številki, ker dela, predvidena za prvo etapo, še niso v celoti zaključena. — **I. K.**

V Mestnem muzeju v **Kranju** je bila leta 1957 konservirana in deloma restavrirana zbirka gotske plastike na Gorenjskem, ki je bila pripravljena za razstavo. — **M. Š.**

Kranj, prezidava hiše v Prešernovi ul. št. 13. Ljudski odbor občine Kranj je poslal v presojo projekt za adaptacijo in novogradnjo poslovnih prostorov Obrtne zbornice v Kranju. Načrt predvideva preureditev sedanje stavbe za poslovne namene, poleg tega pa postavitev manjše dvorane z drvarnico in potrebnimi pritiklinami v podaljšku glavnega trakta proti dvorišču.

Stavba stoji v starem delu mesta nasproti Prešernove smrtne hiše. Zunanjščina je v glavnem rezultat prezidave v drugi polovici 19. stoletja. Oglede je pokazal, da se iz splošno spomeniških razlogov Zavod ne more strinjati s predloženim načrtom glede postavitve dvorane na dvorišču. Postavitev le-te na dvorišču bi bila v očitnem nasprotju s sodobnimi težnjami po ohranjanju starih mestnih predelov, namreč z odpiranjem nesmotrno zazidane površine iz asanacijskih razlogov. Pritličje obstoječe fasade se iz praktičnih razlogov lahko korigira, vendar naj ostane oblika in širina sedanjega portala nespremenjena. Oba vhoda v lokale naj se pomakneta v os okenskih odprtih bliže portalu. Izložbeni okviri naj bodo arhitektonsko ustrezno oblikovani. Namesto izložbenih oken predlagamo odprtine, ki bi se vezale na motiv sosvodnic banjastega oboka. Ne uvidimo nobene potrebe po spremembi sedanjega stopnišča. Treba ga je samo pravilno tonirati in zadostno osvetliti. — **I. K.**

Kranj, prezidava Ručigajeve hiše. Hiša predstavlja primer meščanske stanovanjske stavbe na Glavnem trgu s še ohranjenim pritličjem iz časa nastanka stavbe v prvi polovici 19. stoletja. Čeprav je gornji del fasade šele iz druge polovice 19. stoletja, predstavlja Ručigajeva hiša, ki stoji pred grlom v smeri proti Pungrtu, dragocen zgodovinski dokument za študij meščanskih stavb v Kranju pred časom velikih in nenačrtnih prezidav na Glavnem trgu, ki so v mnogočem spremenile sporočeno podobo srednjeveškega trga, ki je ohranjena v glavnem le še v urbanističnem konceptu. Iz omenjenih razlogov je Zavod za spomeniško varstvo proti nameravani prezidavi pritličja oziroma predlagani povečavi sedanjih okenskih odprtih in predlaga poenostavitev sedanje okenske mreže in take spremembe v notranjščini, ki so utemeljene predvsem s praktičnimi potrebami. — **I. K.**

Križna gora. Obnovitvena dela na Križni gori so dala priliko, da se podrobneje prouči stavbni razvoj arhitekture in hkrati sondirajo z beležem popolnoma prekriti dolnji deli sten v prezbiteriju, ki je v gornji tretjini z obokom vred poslikan. Restavrator T. Kvas, ki je sondiral stene po programu,

ki ga je določil Zavod, je v južni stranici prezbiterija pod okensko polico v celoti odkril napis, izvršen v pravi fresko tehniki. Napis je v gotski minuskuli:

In. dem. 1502
ist. gemallt. di
ser. chor. got.
zw. lob. ud
den ... dligen
her ... drich.

Sondiranje je pokazalo, da je stena poslikana v treh pasovih: v gornjih dveh so slike s prizori iz življenja sv. Urha, v spodnjem pa so razpostavljeni apostoli, pod njimi je običajno pregrinjalo. Spodnja dva pasova sta povsem uničena, vidni so le nedoločljivi barvni ostanki in deloma tudi risba, na podlagi katere moremo sklepati, da so uničeni prizori spadali k nadaljevanju legende sv. Urha, ki je danes ohranjena le v dveh prizorih v gornjem tretjem, docela ohranjenem pasu. Slike so bile namreč izvršene v secco tehniki in kasnejši beleži so barvno plast pritegnili nase. Pri ureditvenih delih v notranjščini sta bila dva stranska oltarja prenešana iz stranskih, šele v 19. stoletju prizidanih kapel, na prvotno mesto ob slavaloku. — **I. K.**

Krško — sv. Duh (glej VS 1953-54, str. 149). Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev je Zavod odredil odstranitev dotrajane baročne strehe na zvoniku, dvignjenim nad glavno fasado, in namesto nje montažo zasilne nove strehe z namenom, da zavaruje zidani del zvonika in njegovo plastiko. Zvonik v razgibani baročni obliki je v tem primeru sestavni del spomeniške arhitekture in zato ga bo treba kasneje obnoviti v pravi obliki, dotlej pa naj njegovo arhitekturo varuje zasilna, nizka šotorasta streha. — **I. K.**

Lanšprež. Opuščen grad, ki je po vojni ostal brez uporabnika, potem ko so razkrili strehe, so začeli načrtno rušiti. Grajska stavba, razen v baroku pozidane kapele, ki je ostala še pokrita, ne predstavlja pomembnejše spomeniške vrednosti. — **I. K.**

Lenart v Slov. Goricah. Po uspešno opravljeni restavraciji notranjščine župnijske cerkve, ki je pomembna, v celoti obokana poznogotska stavba iz prvih desetletij 16. stoletja, se je župnijski urad lotil še ureditve celotne zunanjščine. Tudi tokrat je bilo delo izvršeno v skladu s spomeniškimimi načeli in po strokovnih navodilih. Odstranjen je bil ves prepereli omet ter kamniti deli očiščeni starih beležev in cementnih prevlek. Vse fasade so bile nato na novo ometane s tankim apnenim ometom. Vrh zvonika, ki je baročni nadzidek, je bil obravnavan dvo-tonsko, vse ostale ploskve pa so bile enotno okrašto tonirane. Spomeniška obnova tega spomenika je dala pobudo za restavracijo še nekaterih sorodnih arhitektur v tem delu Slovenije po istih konservatorskih načelih. — **M. Z.**

Lendava. Pri obnovitvenih delih na gradu, ki so zajela statično konsolidacijo arhitekture zaradi posedanja terena in ureditev vseh fasad, so se v vzhodnem traktu pokazale stenske slikarije. Gre za prostor, kjer je bila svoj čas kapela in ki je v tlorisu pravokoten ter se skozi lok odpira v ožji, kvadratni del, nekak prezbiterij. Slikarije so se pokazale na severni steni glavnega prostora ca 30 cm globoko pod peto sedanjega baročnega oboka z dvema sosvodnicama. Stenske slikarije bi na tem mestu kazale na to, da je bil prostor nekdanje ravno krit in jih je prekril poznejši baročni obok. Ker so bile slikarije ob ogledu prostora, ki služi danes za stanovanje, že spet zazidane, se ni dala več ugotoviti njihova spomeniška vrednost ter jih ni bilo več mogoče časovno in stilno opredeliti. — **M. Z.**

Ljubljana. V poslopju ljubljanskega magistrata so bile leta 1956 konservirane zidne slikarije, ki so prišle na dan pri odkrivanju starih zidav magistratne stavbe. Ob odpiranju zazidanega hodnika, ki veže v drugem nadstropju osrednje poslopje s prizidanim delom, so se v globini enega metra pokazale slikarije s primitivno ornamentiko (vertikalno potekajoče široke proge v rdečkasti in zeleni barvi, omejene s tankimi belimi črtami). V desnem delu hodnika se nahaja v debelini vnanjega zidu vodoravno potekajoča odprtina, vodeča k oknu. V tem ozkem prostoru je na levi strani naslikana veduta hiše. Vsa slikarija je izvršena v secco tehniki na prav tankem sloju ometa, ki je nanesen na spodnjem, starejšem in nekolikokrat prebeljenem ometu. Barvila so bila zaradi slabega, pa tudi dotrajanega ometa, slabo vezana. Zgornji tenki slikovni omet je zaradi neprimernih spodnjih plasti odstopal, se dvigal na celotni površini odkritega prostora in je deloma tudi že odpadel. Prostor in zidovi v odkritem hodniku so bili ob začetku restavracijskih del suhi. Pričvrstitev slikovnega ometa na spodnji omet ne bi bila izvedljiva, ker bi se sredstva za pričvrstitev zaradi kakovosti spodnjega ometa ne vezala niti s njim niti s slikovnim ometom in ker bi se izredno tenki in mestoma močno dvignjeni ter krhki slikovni omet pri injiciranju in stiskanju razdrobil in uničil. Zato je bil prizor s hišo snet, prenesen s slikovnim ometom na platno in nato zopet montiran na zid. Pri ostali slikariji je bil omet utrjen in robovi posameznih fragmentov so bili zakriti. Pred tem pa je bila na vseh slikarijah barvna plast dobro fiksirana. — **M. Š.**

Ljutomer. Zaradi gradnje novega poštnega poslopja na Glavnem trgu je bilo predvideno porušenje hiše št. 7 (58) na vzhodni strani trga. Stavba, razen portala iz l. 1840, nima nobenih drugih spomeniških kvalitet, pač pa je dobro vskladena z okolico in z značajem celotnega trga. Zato je Zavod postavil za novo gradnjo na njenem mestu pogoj, da se mora držati njena višina stare višinske linije obstoječe zazidave in da mora biti njena fasada arhitekturno toliko kvalitetna, da ne bo motila ubrane celote, in se bo s sodobnimi oblikami vključila v historično-urbanistično enoto. — **M. Z.**

Ložice nad Blanco. V podr. cerkvi sv. Ahaca, ki je poznogotska stavba enotnega tlorisa iz prve polovice 16. stoletja z rebrasto obokanim prezbiterijem in prvotno ravno krito ladjo, ki je sedaj baročno obokana z notranjimi oporniki, so nad obokom v ladji ohranjene figuralne stenske slikarije, izvršene na belež. Poslikana je vsa severna stena in tudi vzhodna na obeh straneh slavoloka, medtem ko na južni in na zahodni steni ni videti nobenih slikarij. Na severni steni je v širokem patroniranem okviru naslikan Pohod treh kraljev: pokrajina s shematično kulisnimi hribi in arhitekturami, vzdolž vse slike poteka vzpetina, izza katere se kažejo zgornji deli potujočih kraljev in njihovega spremstva. Značilne so noše iz renesančne dobe, manieristično renesančna slikarija pa je obrtniško dekorativne kvalitete, izdelana verjetno kar brez kartona s spretno potezo čopiča iz ca 1530-40. Na slavoločni steni je v enakem naslikanem okviru pogled v krajino doslej nejasnega prizora. — **M. Z.**

Malečnik. Restavracijo zunanjščine župnijske cerkve so izvršili po osnutku prof. M. Kavčiča. Pri zvoniku so sprva premalo poudarili barvno razliko med polji in arhitekturnimi členi, talni zidec pa so pričeli sodobno fugirati. Po strokovnem ogledu so napake popravili, tako da se zvonik, v katerem so očistili ometa tudi šilasti okvir zazidanega gotskega okna, skupaj z ladjo, kjer je bil obnovitveni poseg pravilen, skladno vključuje v prirodno okolico. — **S. V.**

Maribor, Alojzijeva cerkev. Popravilo ostrešja in napuščev je bilo izvršeno v soglasju s spomeniškim varstvom; delo je bilo v redu opravljeno.

Potrebno pa je še popravilo stavbne fasade, enako tudi pri sosedni zahodni stavbi, ki dopolnjuje z vzhodno stranico cerkveni predprostor. Popraviti je treba tudi kvaliteto kovano ograjo, ki se je pričela nagibati.

Glavni trg, nekdanji jezuitski kolegij. Podjetje »Veletkanina«, ki ima prostore v stavbi vzhodno od Alojzijeve cerkve, je popravilo stavbno zunanost na dvorišču in nekoliko povečalo portal. Delo so izvršili primerno in pod strokovnim nadzorstvom.

Glavni trg, kužno znamenje. Kartuša z napisom je odpadla s stebra in se razbila na tri kose, ki jih je neznanec nato vrgel v bližnji jašek. Napisno tablo hrani Pokrajinski muzej. Spomenik je v izredno slabem stanju. Poleg poškodovanih plastik so razrahljani deli ornamentike, pokvarjena kovana vrata itd. Spomenik opravlja v historično zaključenem delu starega Glavnega trga pomembno krasilno funkcijo, njegov obstoj pa opravičujeta še kvaliteta umetniškega dela in pričevanje o epidemiji, ki je 1680. leta zajela mariborsko mesto. Spomeniška in urbanistična zaščita morata spomeniku vsekakor zagotoviti bodočnost sredi reguliranega starega trga.

Trg Svobode, grajska bastija. Spomeniško varstvo ni moglo privoliti v namestitev novega okna v bastijskem obzidju, ki ga je želela za svoje potrebe prebiti podružnica Državnega arhiva v Mariboru. Okno bi bistveno predrugačilo fortifikacijski videz bastije, hkrati pa bi slabo soglašalo z ureditvijo grajskega okolja na Trgu svobode.

Sodni stolp. Tako imenovani Sodni stolp, sestavni del nekdanjega mestnega obzidja starega Maribora, je dolgo vrsto let kar se da glasno klical k obnovi. Tega dela, ki ga moramo imenovati začetek asanacijskih ukrepov v obdravskem Pristanu, se je Pokrajinski muzej lotil v poletju 1957 in do jeseni opravil prvo fazo obnove. Kakor kažejo mestne podobe iz 17. stoletja, jasno vidno pa je tudi na sedanjem podstrešju, je bil stolp v svoji prvotni obliki nižji kot sedanji in je imel značilno fortifikacijsko zasnovo z vrsto strelnih lin in zobatim vencem na vrhu. V 18. stoletju so ga pokrili s stožčasto streho, ki je ostala vse do leta 1937, ko jo je uničil požar. Predvsem je bilo potrebno odstraniti ruševine na podstrešju stolpa. Te so segale nad 1 m visoko, odstranitev pa je zlasti otežkočala še vegetacija, ki se je z leti v njih razrastla. Očiščeni obok med pritličjem in zgornjim prostorom stolpa so nato sanirali: prepojili so ga s cementno vodo in plombirali s spodnje ter deloma tudi s podstrešne strani. Novejši, v 18. stoletju nadzidani del stolpa je bilo treba zaradi preperelosti odstraniti v ca 1,25 m širokem pasu krog in krog stavbe. Ta pas je bil nato ponovno pozidan in zaključen z železobetonskim vencem, ki je potreben za postavitve dokončne strešne konstrukcije po starem vzorcu. Za rekonstrukcijo prvotne stolpne oblike z zobatim vencem (cinami) se niso odločili zato, ker je ne bi bilo mogoče povsem dosledno izvršiti, stožčasta streha stolpa pa ima poleg praktičnega pomena tudi že dovoljno tradicijo v historični podobi starega Pristana. Postavitve te strehe je ena izmed večjih nalog mariborskega spomeniškega varstva v letu 1958, obenem pa bo stolpu dodeljena tudi primerna funkcija.

Stolnica. V juniju 1957 so se začela s sredstvi OLO Maribor obnovitvena dela na zunanjščini mariborske stolnice. Kakor znano, je bila notranjščina najstarejšega spomenika v Mariboru restavrirana že v l. 1939-40 po načrtih inž. arh. Marjana Mušiča, obnovo fasad, ki so jih pred tem oprostili ometa, pa je preprečila vojna. Stavba je ostala vse do minulega leta neometana, s tem pa je bila ves čas izpostavljena vremenskim neprilikam. Razen tega je opravljala uničevalno delo še talna vlaga, zlasti še, ker niso bili odtoki s stavbe speljani

v kanale. Na nekaterih mestih so bili temelji in podzidek opornikov povsem prepereli ter je naraščala nevarnost, da popolnoma razpadejo. (Glej VS 1953-54, str. 150-1.) V ogroženem stanju pa so bili tudi psevdogotski oporniki severne kapele, njen strešni venec in podobno. Vse te poškodbe so resno opozarjale, da obnove tega spomenika ne gre več odlagati.

Vodstvo obnovitvenih del je bilo poverjeno Pokrajinskemu muzeju v Mariboru, projekt za obnovo pa inž. arh. Jaroslavu Černigoju. Predračun gradbenih del je sestavil in nadzoroval potek gradnje višji gradb. tehnik Jože Požauko. Projekt je odobrila komisija, v kateri je bil tudi predstavnik Zavoda za spomeniško varstvo iz Ljubljane. Dela na stolnici so trajala vse do konca leta. Opravljena je bila prva faza obnove: zavarovanje najbolj ogrožene severne strani stavbe, hkrati pa so bile izvršene tudi nekatere korekture v korist prvotnega stanja zakristije in severne kapele. Dela so potekala v naslednjem redu:

1. Izvršena je bila sanacija temelja na severni strani cerkve. Temelje so odkopali do globine 1 m, zamenjali vse preperle kamne in temelj na novo fugirali.

2. Vsi odtoki žlebov so bili speljani po kanalih v glavni kanal.

3. Odstranili so železne ograje med oporniki in tudi betonska tla.

4. Podstavek (zokel) je bil v celoti obnovljen vzdolž severne strani, do polovice na zahodni steni in na vzhodu do prezbiterija.

5. Odstranjeni so bili vsi psevdogotski nastavki na zakristiji in kapeli.

6. Odstranjena je bila dosedanja strma streha na kapeli in zamenjana z novo po baročnem vzorcu.

7. Na novo je bila prekrita celotna streha nad zakristijo in severno ladjo. Streho glavne ladje so opremili z ograjami proti snegu (snegobrani).

8. Popravljen je bil opornik na severni strani prezbiterija.

9. Ometana je bila stena glavne ladje nad streho zakristije in severne ladje.

10. Odprli so četrto okno v glavni ladji.

11. Izdelani so bili strešni venci na zakristiji in severni kapeli.

12. Izdelani so bili vsi kamniti deli (podzidek) za kapelo. (Še ni vzdano.)

Stari podstavek — iz lomljenca in prvotno ometan — je bil zelo vlažen in preperel, zato ga je bilo nujno treba izmenjati. Ometa iz tehničnih razlogov ni kazalo obnavljati, določena je bila zato nova, historično sicer ne povsem pravilna, a odpornejša obloga iz rezanega kamna. Pri izvedbi je prišlo do nekaterih napak v strukturi in površinski obdelavi kamnov. Kamnoseška ekipa ni imela na razpolago primernega orodja za staro površinsko obdelavo po vzoru gotike, nadalje so uporabili za podstavek v glavnem že rezane kamne (ostanke s stavb in starega mostu), kar je pri preoblikovanju povzročalo določene težave. K zidavi pa je treba pripomniti, da je mestoma dobila v platenju in fugiranju kamna preveč moderen videz. Pri strokovni razpravi v zvezi z obnovitvenimi deli na mariborski stolnici je bilo ugotovljeno, da bo mogoče stike, platenje in površinsko obdelavo korigirati po historičnih vidikih. Pri nadaljnjem delu pa je mogoče računati z večjimi skušnjami kamnoseške ekipe, ki je lani šele prvič delala na zgodovinskem objektu.

Psevdogotski elementi na gotski zakristiji in baročni severni kapeli so bili v izredno slabem stanju, treba jih je torej bilo ali popraviti ali odstraniti. Ker je šlo tukaj le za neogotsko masko pred historično pomembnejšimi izvirnimi stavbnimi deli, je bilo sklenjeno, da se ti elementi odstranijo. Porušili so torej vse psevdogotske nadzidke opornikov zakristije ter opornike, vence in atiko na

kapeli. Rebarokizacija kapele je obsegala postavitev nove, s skrilom krite šotorange strehe in členitev sten z baročnimi pilastri. Vse to je bilo utemeljeno z ostanki prvotne baročne oblike te kapele, ki so se pokazali pod neogotsko oblogo, pri oblikovanju strehe pa se je projektant smiselno naslonil na analogije v mariborski bližini (Ptuj, Konjice). Prej omenjena razprava o obnovitvenih delih na stolnici je potrdila tako rešitev strehe.

Pred začetkom ometavanja zidu si je strokovna komisija ogledala več variant ometa. Sklenjeno je bilo, da se zaradi slabega kamna in težke dostopnosti dopusti pri glavni ladji uporaba vodotesnega ometa, pri vseh ostalih delih stavbe pa bodo upoštevali splošna spomeniška načela glede ometa.

Vsi epitafi, vzdani v zunanjščini, so ostali na svojih mestih, vzdanih pa bo še nekaj novih spomenikov, ki so bili odkriti ob kopanju kanalizacije okoli cerkve.

Obnovitvena dela na mariborski stolnici se bodo predvidoma leta 1958 nadaljevala.

Maribor-mesto. V minulih treh letih so obnovili v starem delu mesta več poslopij, ki sicer nimajo izrazitejših spomeniške vrednosti, pomenijo pa sestavni del urbanistično sklenjenega starega Maribora. Med temi omenjam kot primer povoljne obnovitve obe stavbi na Slomškovem trgu ob prehodu na Rotovski trg ter deloma tudi popravilo fasad južne strani Glavnega trga. Za neprimerno pa imamo obnovitev hiše na Koroški cesti, ki jo je izvršila drogerija »Alma«. Da bi v bodoče preprečili nestrokovnjaške posege v historičnem ambientu (pleskanje fasad, reklame, izložbe itd.), smo se povezali z Upravo za gradnje in regulacijo, ki nam odslej javlja sleherno gradbeno dejavnost v tem predelu mesta.

Stanje v najstarejšem delu Maribora, t. j. v dravskem Pristanu, je še nadalje izredno slabo. Ako hočemo ta predel kot nedvomen urbanistični spomenik očuvati, je pač postopna in študijsko utemeljena asanacija nujno potrebna. Videzu neurejenih stanovanjskih razmer, nezadostnih komunalnih ureditev in samovoljne gradbene dejavnosti v preteklosti se pridružuje še kaj slaba slika spomeniškega varstva. Že od leta 1937 manjka streha Sodnemu stolpu, zid v gornjem vrhu pa je končno le konserviran. V slabem stanju je celotni kompleks nekdanjega minoritskega samostana: cerkev je sicer na novo pokrita, manjkajo pa žlebovi, voda zamaka ostenje in fasada propada.

Obsežnejše asanacije Pristana za sedaj še ne bo mogoče začeti. Edino zagotovljeno je popravilo Sodnega stolpa, ki je že v teku. Čim prej pa bi bilo potrebno rešiti tudi vprašanje samostanskega kompleksa, ki mu bo treba poiskati novo funkcijo. Na podobno rešitev moramo misliti še pri nekaterih mariborskih zgodovinskih stavbah, n. pr. pri nekdanjem Breunerjevem dvorcu v Vetrinjski ulici. — S. V.

Metlika. V stari proštiji so v reprezentančni dvoranici na stenah in stropu delno ohranjene slike romantično-krajinško-žanrskega značaja, so brez vsakršne kvalitete, povsem pleskarsko delo; imajo le prostorsko-dekorativen pomen in so hkrati primer poslikave stanovanjsko »imenitnejšega« prostora v 19. stoletju. Ker služi soba danes za stanovanje, je dal Zavod dovoljenje, da se slabo ohranjene slike, ki so tudi polne podpisov obiskovalcev, prebelijo. Na stropu pa naj ostanejo, ker so upodobljene — sicer svojevoljne — vedute na Metliko, kar pa je za topografsko gradivo Metlike, četudi netočno, pomembno. — I. K.

Mokrice. Na grajski stavbi so se posebno na severni zunanjščini zaradi pomanjkljivega vzdrževanja pokazale večje okvare. Meteorna voda in odpadne vode so si zaradi defektnih odtočnih žlebov in cevi poiskale prosto pot po površini poševnega, strmo naklonjenega zidovja, ki je grajeno iz lomljenca in je vezivo v njem deloma že močno preperelo, deloma pa ga je sprala voda. To je povzročilo stalno zamakanje, ki bi ga bilo mogoče ob skrbnem gospodarjenju preprečiti z majhnimi stroški in katerega posledica so večje okvare, ki ogrožajo že celó statično trdnost stavbe. V dolžini in višini več metrov se je namreč zrušila zunanja lupina obodnega zidu na severo-zahodni strani, tako da je postala vidna struktura razgaljenega srednjega dela stene, ki je le slabo odporen proti atmosferičnim vplivom. Na popravilo tega stanja in na rednejše vzdrževanje so bili upravni organi zgradbe posebej opozorjeni, za izvedbo asanacijskih del pa je Zavod pripravil tudi tehnične predloge. — **M. Z.**

Muljava. V Zavodovo restavratorsko delavnico je bil pripeljan znani »zlati oltar«, kjer ga še sedaj temeljito restavrirajo. Da bi odstranili vlago v notranjščini cerkve, ki kvarno vpliva tudi na leseni oltar, so poleg namestitve žlebov krog in krog cerkve izkopali tudi drenažne jarke, ki naj bi odvajali vodo iz območja cerkvenih temeljev. Vprašanje celotne osušitvene notranjščine, ki poleg omenjenega oltarja hrani tudi freske Janeza Ljubljanskega, se še proučuje. — **I. K.**

V zvezi s splošno asanacijo podružnice je bil leta 1955 prevzet v restavriranje glavni oltar. Po tipu spada med tako imenovane »zlate oltarje« in je v svoji vrsti eden izmed viškov tega ustvarjanja na Slovenskem. Signiran in datiran je na letvi hrbtni strani z napisom:

Altare hoc Ioan: Iacobus Mönharrrt cum socio
Antonio Scheinaultsh, Weyxelburgenses in Anno
1674 pingebint. Sculpebit uero Bartholomeo Plumenberger
Labacensis, Anno eiusdem.

Prav zadnji čas se pojavlja v zvezi z mojstrom Plumenbergerjem zanimiva povezava s sosednjo Avstrijo, ki bo verjetno bistveno razsvetlila njegovo delovanje, zveze in izvor.

Restavriranje rezbarij je razdeljeno na terensko delo za nepremične kose arhitekturnega ogrodja in kabinetno delo v restavratorskih delavnicah za premične dele. V delavnico je bilo prepeljano okrog 70 različnih plastik, ornamentalnih delov in arhitekturnih detajlov. Vse rezbarije so bile poškodovane, bodisi da je odpadala pozlata s kredno podlogo vred, bodisi da je črv že tako prežrl posamezne dele, da so se pod roko spreminjali v prah in lesno moko. Oltar je bil popravljen že pred vojno, pri tem pa je prenavljavec mnogo originalne polihromacije enostavno prekril z novo plastjo krede in pozlate.

Ker spada restavriranje plastik in rezbarij z Muljave med večja dela odseka za plastike, restavriranje pa je še v teku, bo podrobno poročilo podano ob zaključku del. — **M. Z.**

V **Murski Soboti** je bil leta 1957 restavriran glavni vhodni kamniti portal v gradu iz prve polovice 18. stoletja. Zaradi močne izpostavljenosti vremenskim neprimernim in deloma tudi zaradi neprimernih prejšnjih restavracij je bilo njegovo stanje zelo slabo. Bil je tudi ves prebeljen z apnom in močno porasel z algami. Po odstranitvi beleža, starih cementnih plomb in alg je bila izvršena sterilizacija, nato pa so bili manjkajoči deli dopolnjeni z novimi kamnitimi deli in z mačekom. Poškodovano štukaturo nad vrati (grb in ornament) je bilo treba deloma dostaviti in na novo tonirati. — **M. Š.**

Muta — **Spodnja**. Na jugozahodni strani rotunde je bil odkrit od leta 1873 zazidani prvotni portal, ki je s svojo obliko potrdil njen romanski izvor. Ostenje portala je pravokotno vrezano v steno, odprtina pa je zaključena z nekoliko potlačenim lokom. Vsa stena rotunde med tem portalom in novim vhodom se močno nagiba navzven, tako da znaša odklon od vertikale ob vrhu stene do 30 cm. To nagibanje stene, ki so ga včasih preprečevali s pozidavo opornikov tudi na drugih straneh rotunde, je treba nujno zaustaviti, da se prepreči porušenje tega spomeniško izredno dragocenega objekta. — **M. Z.**

Novo mesto. V letih 1954 in 1955 so bila v Novem mestu štiri izkopavanja zaščitnega značaja: latensko grobišče na Kapiteljskem marofu, rimsko grobišče na Beletovem vrtu, žarni grob na »Klemenčičevih njivah« na Marofu in rimsko žgano grobišče pri vasi Brod.

Gradivo iz latenskega grobišča na Kapiteljskem marofu predstavlja našo najzgodnejšo latensko stopnjo. Razen dveh posod, ki imata po obliki in izvedbi latenski značaj, temeljijo oblike vseh ostalih posod na halštatski tradiciji.

Na grobišču na Beletovem vrtu razlikujemo dve vrsti gradiva: naše in tisto, ki je bilo izkopano l. 1902. To gradivo predstavlja časovno in kulturno kontinuiteto od najpoznejše faze srednjega latena do 2. stol. n. e. Rimsko gradivo nadaljuje poznolatensko tradicijo, tako da lahko predpostavljamo, da gre za nosilce iste etnične skupine.

Pri »Klemenčičevih njivah« so izkopali samo en žarni grob, ki pada v kulturno skupino, ki jo tvorijo starejše Vače, Mokronog, Ljubljana-Trg revolucije itd., v času, za katerega je značilna dvojnopetljasta lokasta fibula.

Iz rimskih žganih grobov pri vasi Brod nimamo ohranjene nobene keramične posode ali kakega drugega predmeta, ki bi ga lahko časovno opredelili. Vendar je zaradi popolne sorodnosti konstrukcije groba v obliki skrinje z grobom št. 1 na Beletovem vrtu zelo verjetno, da sta si tudi časovno oba groba zelo blizu. — **M. Z.**

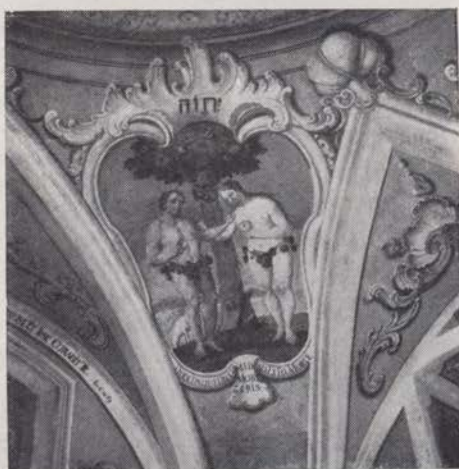
Novo mesto. Ne da bi bili lokalni ali republiški organi za spomeniško varstvo obveščeni, so nadzidali poslopje tovarne perila, pri čemer je stavba za značilen pogled od mostu dobila v vsej dolžini za celo nadstropje visok požarni zid, kar neugodno vpliva na podobo tega dela mesta. Da bi omilili neugoden vtis, so se odločili za temno toniranje sicer nerazčlenjene ploskve požarnega zidu. — **I. K.**

Olimje. Po večletnih pripravljanih delih, ki so obsegala prestavitve potoka, ureditev vežnega kanala, popravilo strehe in napuščev ter končno namestitev odtočnega žlebovja, so bili ustvarjeni ugodni pogoji za obnovo nekdanje samostanske lekarne. Zato sta Zavod in Okrajni referat za spomeniško varstvo pri OLO Celje sklenila konservatorsko urediti ta pomembni objekt. Obnovitvena dela so trajala od začetka avgusta do sredine oktobra 1956. Obsegala so tri delovne in časovne etape: ureditev lekarniškega prostora, ureditev grajskega dvorišča in ureditev drenaže lekarniškega prostora.

Prva etapa je zajela obnovo lekarniškega prostora samega. V tej etapi so bila izvršena naslednja dela: čiščenje in retuširanje freske, položen opečni tlak, napeljana električna, opravljena razna zidarska dela: odprtje kamina, prestavitev kamnitega portala, toniranje predprostora, naprava vhodnih stopnic, ureditev prehoda, ometanje tistih delov lekarniškega prostora, kjer je bil omet po nepotrebnem odbit, mizarska dela (napravljena masivna vhodna vrata in nova okna z originalno zasteklitvijo v lekarniškem prostoru, popravilo in zasteklitev vseh oken v predprostoru) in končno čiščenje obeh prostorov.

Olimje — prostor nekdanje lekarne pred restvaracijo. (Foto: V. Cizelj)

Olimje — freska Adama in Eve po restavraciji. (Foto: M. Železnik)

Olimje — freska Adama in Eve pred restavracijo. (Foto: V. Cizelj)

Druga etapa je zajela ureditev grajskega pritličja. Po predhodnem ogledu statika smo odprli pritlične arkade tako, da smo kasnejši polnilni zid pustili le do parapetne višine. Kapitela dveh slopasto obzidanih toskanskih stebrov smo odprli. Isto smo storili tudi z novo odkritim toskanskim stebričem v prvem nadstropju. vzdolž dvoriščne fasade smo uredili betonsko korito, ki odvaja vodo, pritekajočo z dvorišča, naravnost v kanal. Celotno pritličje do višine profiliranega ločilnega zidca smo očistili, popravili in na novo ometali. Istočasno smo na enak način uredili tudi celoten arkadni hodnik z vhodno vežo vred. Tu smo popravili tlak in očistili kanal, ki odvaja dvoriščno vodo v potok pred gradom. Na dohodnem mostičku smo utrdili razpadajočo ograjo ter očistili betonsko korito pod njim. Na »apotekarskem« stolpu smo zazidana okna prvotne grajske kapele zametali tako, da sta vidni njih prvotna širina in pri srednjem tudi višina (razen v loku, ki ni ohranjen).

Tretja etapa je obsegala dela, katera lahko združimo pod skupno ime drenaže.

V stolpu smo odkrili pri sondiranju talno vodo v globini 140 cm pod sedanjim tlakom. Uspešen odtok te vode je bil možen samo z izkopom globljega zunanjega jarka. Zato smo horizont zunanjega jarka vzeli ca 70 cm pod nivojem talne vode v stolpu in tako dosegli njeno pretakanje. Devetnajst metrov dolgi drenažni jarek je imel pri lahнем nagibu proti vzhodu povprečno globino 210 cm, 28 m dolgi odvodni jarek pa pri povprečnih 15 promile padca globino, ki se je ravnala po nagnjenosti terena. Pri izkopu odvodnega jarka smo pred sedanjim mostičkom naleteli na zasut ločni obok prvotnega grajskega mostu. Odkritje podzemeljskih pretokov nam je prineslo jasnost glede vodnega režima v neposredni bližini lekarniškega stolpa. Na njegovi zahodni strani smo našli štiri izvirke, katere najverjetneje napaja bližnji potok in ki so dotlej zamakali temelje stolpa, na jugozapadni strani pa smo odkrili štiri izvirke, ki pritekajo iz stolpove notranjščine in dokazujejo, da se voda pod njim pretaka. Ker je voda doslej imela zaviran odtok, se je v stolpu nabirala kot v nekaki posodi. To je povzročalo dviganje njenega nivoja v notranjščini stolpa. Ko je voda dobila z izkopom jarka prost odtok, je začel njen nivo v stolpu naglo padati (ugotovljeno po zniževanju izvirkov vode, ki so pritekali iz stolpa) in se je končno ustalil v globini ca 195 cm.

Olimje — freska Aesculapa pred restavracijo. (Foto: V. Cizelj)

Olimje — freska Aesculapa po restavraciji. (Foto: M. Železnik)

Opisano odkritje in ugotovitev tokov talne vode so narekovali specifično obliko drenažnega sistema. Navaden zasip s kamenjem in gramozom ni prihajal v poštev, ker ne bi bil efektiven. Naprava eskarpe in utrjenega jarka bi sicer trenutno zadovoljila, bila bi pa v vodni nevarnosti, da bi se zasula in tako ne bi opravičila velikih stroškov, ki bi jih zahtevala (betoniranje dna, zidanje eskarpe, prekritje jarka ali njegovo zavarovanje z ograjo, stalno čiščenje

Olimje — del lekarniškega prostora med restavracijo.
(Foto: M. Železnik)

jarka itd.). Naprava vertikalne ali horizontalne izolacije končno ne bi rešila celotne problematike, ker bi obodno zidovje sicer zavarovala pred vlago, ne bi pa poskrbela za odtok talne vode. Edini res uspešen ukrep, ki bi izoliral celotni stavbni kompleks, bi bil dosežen le s poglobitvijo obstoječega potoka-jarka na zahodni strani in z izvedbo drenaže celotne severne in zahodne strani grajskega kompleksa, kar bi prispevalo tudi k osušitvi cerkve, ki je s freskami in opremo pomemben kulturni spomenik. Za tako široko zajetje problema pa ni bilo na razpolago dovolj finančnih sredstev, zato sem se odločil za sistem, ki predstavlja nekako kombinacijo naštetih načinov drenaže:

Jarku, skopanemu okoli »lekarniškega« stolpa, smo zbetonirali dno, tako da smo vanj lahko položili v polmetrskih razmakih pet cementnih cevi profila 1/20. Prve štiri izvirke smo zajeli v kamnit cevni sistem, druge štiri pa speljali v posebne zbetonirane prekate ter vso vodo, ki bi še sicer morebiti nastopila, speljali po posebnih žlebičih v cevi. Cevi smo strehasto obložili s kamenjem, tako da so ob njih nastali podolžni prodori, ki lahko odvajajo vso nepredvideno vodo ali celo novo nastale izvirke. Iz drenažnega jarka je voda speljana skozi posebno žrelo v odvodni sistem, katerega sestavlja 15 cevi profila 1/20 in katerega prekinja le ločni obok. Cevi počivajo na skrilnih ploščah, zvezanih s cementom. Tudi tukaj so cevi obložene s ploščatim kamenjem, tako da eventu-

alno nastopajoča voda lahko odteka po pretokih ob ceveh. Ves sistem zaključuje velik kamen, ki mu daje potrebno statično trdnost. Zadnje metre teče voda po plitkem koritu v potok. Oba jarka sta večinoma zasuta s kamenjem in gramozom ter pokrita s tanko humusno plastjo. Tako je ves sistem zavarovan pred zunanji učinki, kar zidani jarek nikoli ne bi bil.

Kolavdacija, ki se je vršila dne 27. novembra 1956, je ugotovila, da ves sistem deluje in da kažejo močno zmanjšani sledovi vlage izrazito tendenco osuševanja. Seveda se je drenaža omejila samo na občutno znižanje nivoja talne vode v notranjosti stolpa, slej ali prej pa bo treba izvesti drenažo celotnega stavbnega kompleksa, če bomo hoteli rešiti cerkev, ki je s svojimi freskami in opremo važen kulturni spomenik obsotelskega dela Slovenije.

Z delno opremo bo Olimju kot kulturnemu spomeniku dana konkretna vsebinska vrednost in mu s tem zagotovljena življenjska obstojnost, ki je končna podlaga vseh naših konservatorskih posegov. — **J. C.**

Ormož. V gradu je potrebna vrsta popravil. V slabem stanju je stolp, kjer se je razširila goba, nege potrebuje stenska slikarija, strop je zaradi preobremenitve gornjega nadstropja deformiran. Razen stavbe je v zanemarjenem stanju tudi kvalitetni park. — **S. V.**

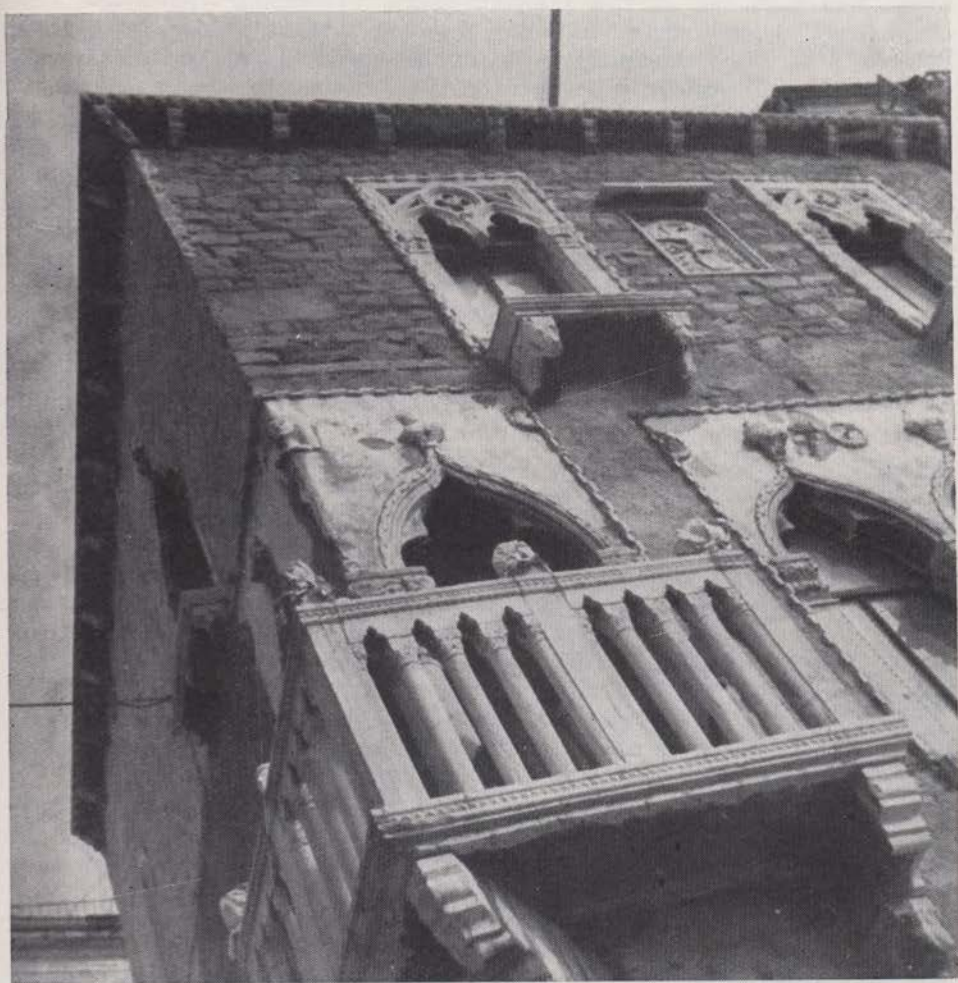
Osluševci pri Ptuj. Obcestno kamnito kužno znamenje, ki so ga neznani storilci razbili, je leta 1955 prevzel ptujski muzej in ga je po restavriranju namestil v svoje zbirke. — **M. Z.**

Petrovče. Prestavitev treh kamnitih baročnih plastik, imenovanih »Petrovški križi«, delo enega vodilnih poznobaročnih graških kiparjev V. Königerja iz okrog l. 1760, je postala zaradi prometnih in urbanističnih razlogov zopet aktualna. Ob glavni cesti so se sredi prometnih znakov in telefonskih napeljav te plastike znašle v zanje neprimernem okolju, zaradi česar Zavod soglaša s predlogom okrajnega spomeniškega referenta, da se namestijo pri župnijski cerkvi na severni strani na prostoru sedanjega prehoda v obzidju, kjer se bodo dobro skladale z baročno arhitekturo. — **M. Z.**

Piran. Mestno obzidje zapira v ravni črti ves polotok s kopne strani tako, da veže oba morskata bregova na dominantni legi. Obzidje je najbolje ohranjena srednjeveška mestna fortifikacija v Sloveniji. Utrjeno je z vrsto kvadratnih stolpov in grajeno iz peščenčastega laporja, ki je tu običajno stavbno gradivo. Kamen na površini že močno prepereva, iz stikov pa je meteorna voda večinoma že izprala vse vezivo. Zid sam je sestavljen po debelini iz dveh prislonjenih plasti iz dveh različnih obdobj. Ker so na notranji strani obzidja pozneje znižali teren tako, da so se ponekod pokazali že plitvi temelji obzidja, so se začele kazati vrh zidov večje vzdolžne razpoke, ki so dosegle širino tudi do 25 cm, in je pričel notranji del zidu odstopati od starejšega jedra. Posebno občutne okvare pa kažejo stolpi, ki so močno vertikalno razpokani, deloma nagnjeni iz navpičnice in po višini razklani. Postopna asanacija obzidja je zajela najprej stolp ob cesti. Delo je izvršil Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij. Močno vertikalno razpokani obrambni stolp so statično utrdili z mnogimi horizontalnimi vezmi, ki so jih vložili v nekoliko razširjene stike med posameznimi plastmi v vodoravnih skladih obdelanih kamnov, razpoke same pa so zalili pod pritiskom z betonom. Vrh stolpa, kjer je bilo na ploščadi do 20 cm zemlje in se je tu razvijala vegetacija, kar je vse zadrževalo vlogo in povzročalo zamakanje v obok in pod ploščadjo, je bil očiščen in zavarovan s tremi izolirnimi plastmi.

Delo bi bilo treba v nakazanem smislu nadaljevati vzdolž vsega obzidja in zlasti še na zadnjih dveh stolpih na severni strani. Končni severni stolp se

zaradi izpodkopanih temeljev nad visokim prepadnim morskim bregom močno nagiba navzven in odstopa od obzidja. Tudi sosednji stolp je močno ogrožen ter se zaradi razpok nastopili vrtilni momenti in so izpodkopane njegove substrukcije. Pa tudi obzidje samo je nujno treba utrditi ter dozidati manjkajoče in popraviti poškodovane cene na njem. — M. Z.

Piran — »beneška hiša« na Tartinijevem trgu. (Foto M. Zadnikar)

Piran. Ob neki prometni nezgodi je bil leta 1957 občutno poškodovan na Trgu 1. maja znani baročni vodnjak. Poškodovani vogal je bilo treba sestaviti iz razmetanih delov in pozidati ter postaviti zrušeni steber, ki je nosil plastiko. Plastika je bila precej poškodovana, tako da je bilo treba lepiti posamezne kose z mačekom. — M. Š.

Pobrežje. Spomeniško je Bela krajina razmeroma revna dežela. Značaj njenih spomenikov, kulturnih ali profanih, je predvsem v folklorni značilnosti.

Poleg redko posejanih ambicioznejših spomenikov, kakor so n. pr. Tri fare in Žeželj, so dajali belokranjskemu spomeniškem gradivu posebno obeležje zlasti gradovi. Danes pa razen gradov v Gradacu in Metliki ni nobenega več v celoti ohranjenega. Viniški grad je le deloma ohranjen. Poljane, Kostel ob Kolpi in vrsta drugih, ki jih ima Valvazor še upodobljene kot cele, so izginili skoraj brez sledu. Med vojno pa sta bila požgana Krupa in Pobrežje. Od Krupe danes nimamo več nobenih sledov, le groblja kamenja pričā, kje je grad nekoč stal. Pobreški grad, kljub nenehnemu načrtnemu rušenju, še vztraja, sicer danes že v zelo majhnem obsegu, ki se je omejil le na del starega, še prvotnega grajskega jedra z ohranjenim poznogotskim portalom. Drobilec kamenja je grad v zadnjih letih spremenil v cenen material za posipavanje cest. Med belokranjskimi gradovi je bil pobreški grad eden najpomembnejših. Po zasnovi se je s Kostelom in Poljanami nad Kolpo razlikoval od dolenskih, še posebej pa od ostalih slovenskih gradov. Jedro razmeroma razsežnega grajskega kompleksa v obliki četverokotne stavbe na skalnati pečini tik nad Kolpo je bilo kasneje razširjeno in utrjeno z okroglimi stolpi. Od te stavbe se širi obzidje, ki zajame obširen prostor, na katerem so vsaj v 17. stoletju postavili, danes v razvalini ohranjeno, grajsko kapelo. Na notranjo stran obzidja je tik ob gradu prislonjeno večje poslopje, tako imenovana »generalija«, katero so kasneje z vmesnim gospodarskim poslopjem zvezali z grajskim jedrom. Od razsežnega grajskega kompleksa stojijo razen obzidja z ohranjenimi strelnimi linami le še v stanovanje delno predelana »generalija« in oglati, prav tako v stanovanje prezidani stolp v jugozahodnem oglu obzidja. Od grajskega jedra pa stojijo le še tri stene. Vse ostalo je že zdobljeno v posipni material.

Zavod za spomeniško varstvo, opozorjen, da je Uprava za ceste porušila okrogli stolp v obzidju in da ruši tudi ostale, še dobro ohranjene in stoječe zidove v grajskem jedru, je naročil Upravi za ceste, da preneha z rušenjem, dokler se komisijsko ne ugotovi, v kakšnem obsegu je mogoče razvalino še varovati. Na pobudo Belokranjskega muzeja v Metliki pa se je Zavod začel pogajati z občinskim ljudskim odborom v Črnomlju za morebitni odkup še preostale razvaline, ki naj ga izvrši ObLO in jo da v upravo Belokranjskemu muzeju. Tako bi rešili preostanek gradu, ki bi, četudi v fragmentarno ohranjeni obliki, ostal edini spomin nekdanjega izrazito utrjenega gradu.

Ob komisijskem ogledu ostankov gradu je bila ponovno proučena njegova stavbna zgodovina. Oblika glavnega portala opredeljuje postanek gradu v 16. stoletje. Prvotna stavba je bila pozidana v obliki četverokota s pošev postavljenimi stenami. Pravilna zidava in skrbna kamnoseška obdelava nas navajata k misli, da so grad zidali primorski oziroma kraški zidarji in kamnoseki, kar domnevamo tudi za nekatere druge dolenske gradove. Kmalu nato so nizko, vrh sten z zobatim nadzidkom opremljeno grajsko jedro obdali z okroglimi stolpi, grajsko okolico pa z obzidjem, ki zajema precejšen del že po naravi zavarovane terase nad Kolpo. Podobno kakor pri Kostelu in Poljanah je z obzidjem zavarovana terasa dajala zavetje okoliškemu prebivalstvu ob turških vpadih in je hkrati služila za namestitev stalne vojaške posadke. Četudi grad v svojih fragmentarnih ostankih ne predstavlja več izrazitega arhitektonskega spomenika, je vreden ohranitve zaradi svojega historičnega pomena — kot dokument iz dobe turških vpadov, zaradi katerih je bil grad nalašč postavljen in tudi večkrat utrjen. — I. K.

Poklek nad Blanco. Podružnica vseh svetnikov, ki obsega pravokotno ladjo, skoraj enako širok tristrano zaključeni prezbiterij in zvonik na južni

strani, je bila v to obliko prezidana verjetno v drugi polovici 17. stoletja iz neke starejše stavbe, od katere so v novo vključili le ladjo, ki je bila dosti nižja od sedanje. V njen severovzhodni ogel je vzidan rimski napisni kamen z že slabo čitljivim tekstom.

Ostanki freske Križanja nad zahodnim portalom in sledovi barv na raznih mestih dokazujejo, da je bila prvotno poslikana vsa zahodna fasada stare cerkve. Kljub slabi ohranitvi slikarijo lahko označimo za izrazito mehko smer začetka 15. stoletja, medtem ko kažejo Kristusov peplum z vrsto belih pik ob robu, nanesenih al secco, tip Janezovega obraza s kratkimi, rumenimi lasmi, ki spominja na nekatere glave n. pr. v Godeščah, duktus Kristusovega telesa in pa zlasti dejstvo, da je bila poslikana prvotno vsa fasada, kar na furlansko smer te slikarije. Ta je v danem kulturnem prostoru doslej še popolnoma osamljena in prav zato umetnostnogeografsko še bolj zanimiva. — **M. Z.**

Poljčane. V južni steni stare ladje, ki se je ohranila med gotskim zvonikom in novo cerkvijo, je bil vzidan pravokotni kamen z napisom: **FUNDATUR VIVS ECLESIE / IRINC BONE MEMORIE**. Zanimiva vsebina teksta je dala pobudo za podrobnejšo proučitev, pri čemer se je pokazalo naslednje: 1. Citirani napis izhaja iz druge polovice 12. stoletja in je najstarejši srednjeveški latinski epigrafski spomenik na Slovenskem. 2. Srednjeveški napis je vklesan na hrbtni strani rimskega votivnega Mitrovega žrtvenika, ki je v celoti ohranjen. 3. Kamen je bil ob koncu srednjega veka prenesen z neke druge

Poljčane — v romanskem oknu župnijske cerkve vzidani napisni kamen. (Foto: M. Zadnikar)

stene župnijske cerkve, o katere ustanovitvi govori srednjeveški tekst, in vložen v odprtilno okna, ki so ga v tem času zazidali. 4. To okno je romansko in izdaja starost ohranjenega dela stare ladje. Ob proučevanju je bilo restavrirano v prvotno obliko, napisni kamen pa vzet iz stene in shranjen na mestu svojega nastanka v objektu, na katerega se nanaša napis (prim. o tem M. Zadnikar: Iring in romanska arhitektura v Poljčanah, Zbornik za umetnostno zgodovino NV IV. Ljubljana 1957).

Streha nad starim prezbiterijem in staro zakristijo je bila na novo prekrita s skrilom. — **M. Z.**

Preddvor, bivši Dolenčev grad. Na zunanji strani je ob poti v grad ostanek slikarije, ki utegne biti iz konca 16. stoletja in predstavlja

heraldični motiv v okviru, ki je tipičen za ta čas. Tak primer poznamo na Gorenjskem doslej le z blejskega gradu. Na tej steni so tudi sledovi stenske dekoracije v obliki temno barvanih, ogelne kamne posnemajočih ploskev in dveh vodoravnih pasov z geometričnimi in živalsko stiliziranimi motivi. Kolikor je ta dekoracija še pristna, jo bo treba upoštevati pri morebitnem prebeljenju zunanjščine. — **I. K.**

Predjama. Poleg prirodnih znamenitosti tega predela sodijo med spomenike tudi edinstvena arhitektura predjamskega in jamskega gradu ter poznogotska podružnica iz konca 15. stoletja. Slednja predstavlja tip podeželske cerkvice iz konca srednjega veka s pravokotno, prvotno z ravnim stropom prekrito ladjo in zvezdasto, rebrasto obokanim prezbiterijem. Nad pozneje vstavljenim lesenim košarastim svodom v ladji so se na stenah ohranili fragmenti poznosrednjeveških fresk. Zaradi dotrajanosti strešne konstrukcije in defektne kritine se je l. 1954 zrušilo celotno ostrešje. Napravo novega ostrešja in novo kritino s korci je oskrbel Zavod, ki ima v načrtu tudi spomeniško restavracijo notranjščine, saj je ohranitev in spomeniška obravnava tega objekta ne le v interesu znanosti, temveč v povezavi z gradom tudi važna turistična atrakcija. — **M. Z.**

Primskovo. Kompleks Primskovo obsega danes s tabornim obzidjem obdane in deloma tudi vanj vključene tri cerkve s stanovanjskimi poslopji. Del tabornega obzidja je ohranjen še v prvotni višini, sicer pa je zrušen do višine običajne zidane ograje. Tabor je spadal v vrsto utrjenih taborov vzdolž glavne prometne žile (Ljubljana—Šmarje—Trebnje—Mirna peč—Novo mesto). Glavna cerkev je delno ohranila gotske znake v prezbiteriju, ki ima v zaključku še del originalnega gotskega oboka s kapiteli, nad južnim stranskim portalom v ladji pa je ohranjena reliefna plošča, ki je svoj čas zavedla Črnologarja, da jo je imel za romansko. Ob prezbiterij je prislonjen zvonik z baročno obliko strehe. Manjša cerkev, nekdanj posvečena sv. Petru, ima zvezdast obok. V notranjščini na severni steni so vzdani trije primitivni reliefi s prizori Poslednje sodbe. Leta 1918 so kapelo restavriral in nad fasado pozidali primorski tip zvonika z odprtimi linami (MZK, XVI, III. F. 98). Tretja cerkev pa sodi po ravno zaključenem prezbiteriju v 17. stoletje in je danes znana pod nazivom »stara šola«. Dotrajana in po streli poškodovana streha zvonika glavne cerkve je bila 1957. leta zadovoljivo obnovljena v baročni obliki, za kritje pa so uporabili pločevino, kakor je bil zvonik doslej tudi krit. — **I. K.**

Ptuj — nekdanja dominikanska cerkev. Po osuševalnih delih, ko je bil v rimskem lapidariju v pritličju nekdanje cerkvene ladje odbit s sten ves omet, so se pokazali za njeno stavbno zgodovino novi momenti, ki doslej še niso bili znani.

V prvotnem slavoloku proti vzhodu pravilno orientirane cerkve iz 13. stoletja, ki je bil po odstranitvi njenega prezbiterija vzdan v baročno fasado iz l. 1692, je bil na vsaki strani odkrit tričetrtinski steber, prislonjen ob njegovo ostenje, nekako tako kakor v minoritski cerkvi, le da tu ni stal na tako visokem podstavku. Steber ima nizko, močno potlačeno bazo, ki sega čez rob nizkega pravokotnega podstavka in je na teh mestih podprta z značilnimi konzolicami, kakor jih poznamo iz sočasnih arhitektur na Gradu pri Slovenjem Gradcu, v Gornjem gradu, Vuzenici in v Kostanjevici. Prav ta motiv je značilen za prehodni slog sredine 13. stoletja, ki mu je prvotna dominikanska cerkev pripadala, in je s tem podan dokaz, da je z njim v jedru še ohranjena stavba, ki je bila l. 1252 posvečena. Stebra sta na obeh straneh enaka; na južnem je tik nad bazo

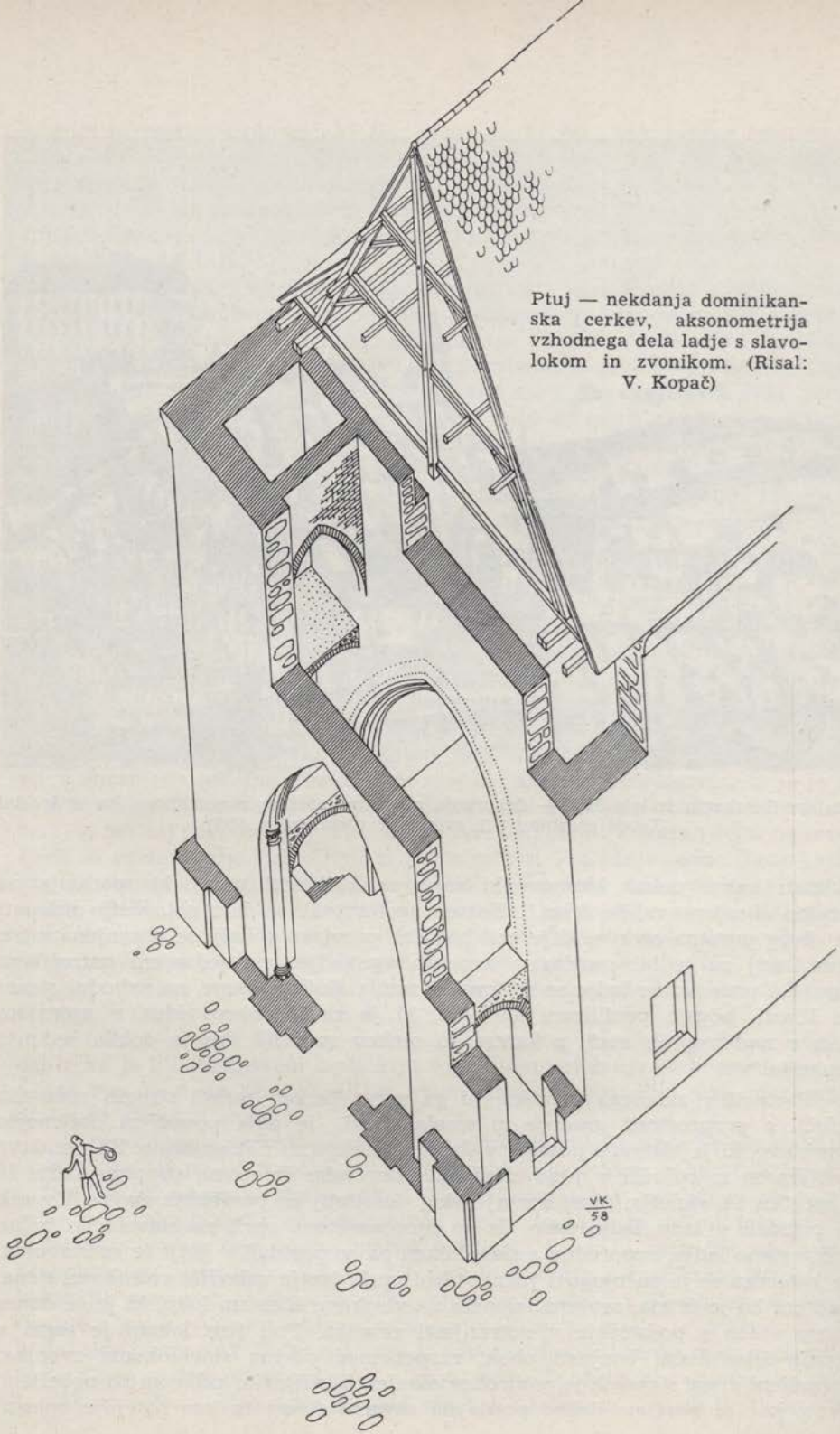

Ptuj po Vischerju iz leta 1681 — del mesta z dominikanskim samostanom, ko je še stal stari prezbiterij in zvonik ob njem. (repr. MG)

vklesan kakor nekak kamnoseški znak velik dvojni zavoj, ki spominja na zrcalno obrnjeno veliko črko S. Po teh ugotovitvah se da z gotovostjo sklepati na obseg prvotne cerkve, ki je pod baročno prevleko v ladji še ohranjena, njen prezbiterij pa je bil svojčas v temeljih ugotovljen na sedanjem muzejskem trgu. Od pravokotne ladje so se torej ohranile okvirne stene, na vzhodni strani pa šilasti, bogato profilirani slavolok, ki je zlasti dobro viden v zgornjem delu z nadstropnih etaž, v katere so cerkev razdelili, ko je dobila sedanjo funkcijo.

Postavitev zidanega zvonika, ki ga sprva cerkev zaradi strogih redovnih določil o preprostosti gradnje ni smela imeti, je dala povod za obširnejšo prezidavo, ki je bistveno posegla v dano arhitekturno notranjščino. Za pozidavo zvonika so se odločili v jugovzhodnem kotu tačas še ravno stropane ladje že v začetku 14. stoletja, torej komaj nekaj desetletij po posvetitvi stavbe. Zvonik so pozidali v kotu ladje tako, da so njegove stene oprli na slavoločno in na južno steno ladje, vzporedno s slavolokom pa so pozidali v ladji še en slavolok, na katerega se je na njegovi južni strani oprla tretja zahodna zvonikova stena, medtem ko je četrta, severna, slonela na visokem, šilastem loku, ki je še danes dobro viden s podstrešja v notranjosti zvonika. Pod tem lokom je segal v zvonik šilastoločni banjasti obok, razpet med obema slavolokoma zvonika. Vstavljeni drugi slavolok je namreč prislonjen k ladijskim zidovom na pobeljeno steno, kar se posebno dobro pozna na severni strani in kar potrjuje opisani

Ptuj — nekdanja dominikanska cerkev, aksonometrija vzhodnega dela ladje s slavo- lokom in zvonikom. (Risal: V. Kopač)

stavbni razvoj. Ker je drugi, vstavljeni slavolok dosegel višino prvotnega, so prostor med njima lahko obokali z vzdolžnim šilastoločnim banjastim obokom, ki je še ohranjen in viden v zgornjem nadstropju sedaj na etaži razdeljenega ladijskega prostora. Ta šilasto banjasti opečni obok sloni na vsaki strani na šilastem, razbremenilnem loku, s katerim sega na eni strani v prostor zvonika, nad njim pa je bila spet na vertikalnem šilastem loku, ki iz cerkve ni bil viden, pač pa s podstrešja v jašku zvonika, postavljena severna zvonikova stena. Tako je bila tu izvedena izredno zanimiva konstruktivna rešitev z obočno banjo, ki na vsaki strani sama sloni na loku, nad njo pa je na severni strani spet na loku postavljena stena zvonika. Kako je bilo prekrito zvonikovo pritličje, danes ni mogoče povedati, ker je spodaj sedaj baročni obok pozneje vstavljenega pevskega kora, zgoraj pa je nad šilastoločnim obokom napravljen še en obok v obliki prečno postavljene opečne polkrožne banje, tako da je stari obok tega prostora verjetno ohranjen nekje vmes med obema.

S takim stavbnim razvojem, ki je zaradi pozidave zvonika v zač. 14. stoletja povzročil nastanek drugega slavoloka, pa je sedaj dobro razložljiv tudi obstoj stenskih slikarij v zvonikovem pritličju. To se je v ladjo odpiralo s šilastim lokom in je lahko služilo kot zaključen liturgični prostor, dokler ga niso v baroku zaprli z lokom ob pozidavi pevskega kora in pozneje še ta lok zazidali z opečno steno, ki je bila sedaj odstranjena. Tako je s stenskimi slikami iz 14. stoletja okrašeni prostor zopet pregleden ter vključen v sestav muzejskih razstavnih prostorov.

Pri osuševalnih delih so se v baročnih zidovih pokazali mnogi fragmenti srednjeveških kamnoseških izdelkov, kakor profiliranih služnikov, hruškastih reber itd., ki izhajajo večinoma iz konec 17. stoletja porušenega prvotnega prezbiterija. V skrajnem levem delu južne ladijske stene je bil pod zvonikom tik ob freski odkrit zazidan šilastoločni portal, katerega obrabljeni prag dokazuje, da je dolgo opravljal svojo funkcijo. Prag je 143 cm nad prvotnim cerkvenim tlakom in so morale do njega voditi stopnice iz cerkve. Čeprav njegova funkcija ni povsem jasna, je zelo verjetno, da je povezoval cerkev s stanovanjskimi prostori v prvem nadstropju nekdanjega vzhodnega trakta samostana. Portal je šilast in pravokotno vrezan v steno ter ima posnete prednje robove. Ta poreza se spodaj zaključuje z valovitim lijakastim izlivom, ki je tipičen za prehodno obdobje sredine 13. stoletja (Kostanjevica, ptujski minoriti, Grad pri Slovenjem Gradcu). Svetlobna odprtina je 186×81 cm, ostenje pa je iz marmornih blokov, ki so bili zelo verjetno predelani iz antičnih spolij, kar tudi potrjuje omenjeno datacijo in se dobro sklada z zgodovinskimi dejstvi o času nastanka dominikanskega samostana v Ptuj.

Pri poskusnem odpiranju lesenega poda v prvi etaži, kjer je kljub vsemu še vedno privatna mizarska delavnica, se je na južni strani prvotnega slavoloka, ki je v celoti vzidan v sedanjo baročno fasado, pokazal ob prehodu vertikale v šilasti lok močno poškodovan kapitel, ki je v zgornjem delu povprek žlebasto-paličasto profiliran, v spodnjem delu pa ga pokriva polžasto zavita reliefna dekoracija. Kapitel zaključuje polsteber, postavljen na vsaki strani v ostenju slavoloka.

Vse te raziskave, ki jih je omogočil Mestni muzej, ko je osuševal prostor svojega rimskega lapidarija, so pokazale, da je prvotna ladja iz 13. stoletja še v vsem obsegu ohranjena, pojasnil pa se je tudi nastanek nenavadnega dvojnega slavoloka, ki ga je povzročila pozidava zvonika. Vse važnejše najdbe so tudi po

zopetnem ometanju izoliranih sten ostale vidne in so se vključile v pričevalnost te spomeniške arhitekture. — **M. Z.**

Stavba v Bezjakovi ulici. Ostrešje meščanske hiše iz l. 1815 so zasilno popravili. Ohranili so značilno lomljeni strešni profil in pas ventilacijskih lin, streho pa začasno pokrili z zarezniimi strešniki. Fasado so obnovili, okenske lunete pa so ostale v starem stanju. — **S. V.**

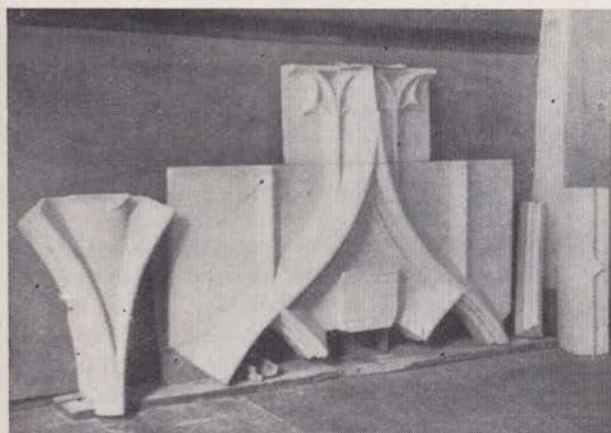

Ptujska gora — »Celjski oltar« pred prenosom v cerkev.

Ptujska gora. Leta 1914 je A. Stegenšek v brošurici o Ptujski gori zapisal: »Rešite Celjski oltar!« Njegov poziv je ostal brez odziva vse do l. 1955, ko se je Zavod za spom. varstvo odločil, da ta izredni spomenik s prenosom v cerkev dokončno zavaruje pred propadom.

Ustanovnik oltarja in beneficija Marijinega oznanjenja, ki se je vezal nanj, je bil Friderik II. Celjski, po čemer je oltar tudi dobil ime »Celjski oltar«. Njegova arhitektura je baldahinskega tipa in se z njo uvršča med redke ohranjene v srednji Evropi. Ves je kvalitetno kamnoseško in kiparsko delo iz tridesetih let 15. stoletja. V celoti je izdelan iz kamna, deloma drugačnega izvora, v plastičnih delih pa je drobno zrnati beli viniški peščenec. Oltarni baldahin stoji na 4 osmerokotnih stebrih, ki so tlorisno razvrščeni v kvadratu s stranico 2.10 m. Ti stebriči stoje na 44 cm visokih podstavkih s profiliranimi bazami in

imajo figuralne kapitole, ki predstavljajo: desno spredaj brkato in bradato moško glavo z nakodranimi lasmi, ki gleda diagonalno proti središču, dva ležeča mladeniča pa jo z vsake strani vlečeta za brke. Na hrbtni strani, obrnjen navzven, je angel s ščitkom. Desno zadaj starčevska glava z močnimi portretnimi

Ptujska gora — novo izdelani manjkajoči deli za »Celjski oltar« (Foto: M. Zadnikar)

Ptujska gora — »Celjski oltar«, del s kapitelom. (Foto: M. Zadnikar)

potezami, ob njej na desni lev, na levi moška figura s kopiti, navzven gleda spet angel, ki nosi grb. Levo zadaj dvoje figur v prepasanih kratkih srajcah, zunaj angel s ščitkom, in levo spredaj maska z odprtimi usti, ki jo lasata dve klečeči moški figuri, katerih mlajša ima kratko srajco, druga, bradata, pa dolgo haljo. Navzven je tudi tu obrnjen angel z odbitim ščitom. Vsi štirje angeli ščitonosci

služijo za konzole ogelnih baldahinov s strešicami, pod katerimi so prvotno nedvomno stale plastike. Vse štiri stranice zgornjega dela, ki je ravno zaključen, so uokvirjene s paličastimi profili. Sredino vsakega polja izpolnjuje lok, usločen v obliki oslovskega hrbta, ki je spodaj razdeljen v dvoje šilastih lokov, izpolnjenih s krogovičji, v rombastem vrhu pa je ščitek s celjskim grbom. Krogovičja

Ptujska gora — »Celjski oltar« po restavraciji.

so med seboj različna in so enaki le pari ene stranice. Prazen prostor okrog usločenih lokov je izpolnjen s slepimi trilistnimi arkadicami. Prostor tega oltarnega baldahina je obokan z rebvastim gotskim obokom, ki pa je bil po restavraciji rekonstruiran le z rebri, polnila pa so ostala odprta. Vsi vidni deli oltarja so bili prvotno zelo pisano pobarvani. Na bolj skritih mestih in pa tam, kjer je bil oltar po prestavitvi v baroku zazidan z novimi stenami, so se ohranili ostanki rdeče, rumene, zelene, modre in sive barve s črnimi črtami.

Kje je stal oltar prvotno, se ne da več točno določiti. Fr. Stelè navaja v svoji knjižici »Ptujska gora« str. 31, da je stal do 18. stoletja na koncu južne stranske ladje, od koder so ga pozneje postavili venkaj pod kap, ni pa izključeno,

da je imel prvotno odličnejše mesto kje sredi cerkve, ko je milostni relief še krasil timpanon glavnega portala. Ob sedanji predstavitvi v notranjščino so bile pretehtane vse možnosti in se je ta, da se oltar postavi v južno apsidno, izkazala praktično za najugodnejšo, ne glede na to, da je imel morda tudi že prvotno tu svoje mesto. Ob predstavitvi je bil ves oltar razstavljen na svoje sestavne dele, pri čemer se je izkazalo, da nekateri deli manjkajo in da predstavitve v baroku niso dovolj vestno obravnavali. Po analogijah so bili dodani nekateri manjkajoči deli zadnje stranice, ki se od prvotnih delov razlikujejo zlasti po površinski obdelavi, izmenjani pa so bili tudi vsi štirje nosilni stebriči, ki so bili že močno defektni. Dela sta opravila uslužbenca ptujskega muzeja J. Gojkovič in A. Lah. Ker je od oltarja ohranjena tudi še prvotna kamnita menza, bi ga bilo mogoče v celoti rekonstruirati. Seveda bi bilo treba v tem primeru postaviti na njeno prvotno mesto, za katero je bila napravljena, tudi plastično skupino Marijinega oznanjenja, ki je sedaj začasno shranjena v muzeju. Vse dotlej pa bo spomeniška pričnost edinstvenega gotskega baldahinskega oltarja okrnjena. — **M. Z.**

Rače. V parku graščine Rače so našli pri kopanju apnene jame na dele zidovja in ostanke kosti. Ogled izkopa je pokazal, da gre po vsej verjetnosti za kletne prostore prvotne grajske stavbe. Oboki so zidani iz podolgovatih kamnov skrila, del zidu pa je pokazal opeko in malto. Ker je v izkopu viden samo vrh teh obokov, ni mogoče določneje govoriti o obliki in razsežnosti stavbe. Nadaljnja odkopavanja bi prostor pred graščino precej pokvarila, del prvotne stavbe pa je najverjetneje tako pod sedanjim poslopjem. Izkop so zopet zasuli. Konservator si je ogledal tudi grajsko kapelo, v kateri je sedaj skladišče. — **S. V.**

Rogaška Slatina. Zaradi novih vrtin in projektirane parkovne arhitekture je bila baročna plastika Janeza Nepomuka l. 1956 predstavljena na ploščad v pobočju pod kapelo sv. Ane, kjer je dobila zase spet primerno okolje. Spomenik predstavlja kvaliteten izdelek kamnite baročne plastike 18. stoletja, katerega so dunajski lekarnarji naročili nalašč za Rogaško Slatino in je še izredno dobro ohranjen. — **M. Z.**

Sarsko. Zavod za spomeniško varstvo je dovolil, da se sedanja nizka šotorasta streha zvonika zamenja s pločevinasto v isti obliki. — **I. K.**

Selo pri Žirovnici. Konservator Štefan Eržen je opozoril Zavod, da se na južni slavoločni steni kažejo sledovi gotske bordure, ki utegnejo biti del stenske slike. Stavba namreč dotlej ni kazala nobenih starejših stavbnih znakov. Z odkrito slikarijo pa jo moremo potisniti, vsaj v obsegu sedanje ladje, v prvo polovico 15. stoletja. Medtem ko so restavratorji odkrivali v Vrbi, so sondirali tudi južno slavoločno steno, pri čemer je prišla na dan podoba sv. Jurija, pod katerim se zviža zmaj, ki ga svetnik prebada. Ohranitev je odlična, le del konjskega trupa z glavo je bil uničen ob razširitvi starega slavoloka v sedanjo širino. Jurij sedi na konju, ki stopa v mirnem koraku, svetnik se je malo nagnil naprej, z levico drži za uzdo, v desni pa ima sulico. Oblečen je v kratko, do kolen segajoče krilo s plaščkom, katerega zarobkani robovi vihrajo v zraku. Pokrit je s tesno se prilagajočim pokrivalom, ovitim z ruto, ki plapolata podobno kot plašček v zraku. Pod krilom in plaščkom pa vidimo, da je svetnik oblečen v oklep, od katerega so vidne le oklepne rokavice na nogah in rokah. V kompoziciji se izraža mirnost. Konj le stopa, ni se pognal v dir, niti se ne vzpenja, marveč dostojanstveno opravlja svoj posel in se tudi ne vznemiri, ko zmaj bije z repom in ga ovija okrog noge. Slika razodeva čisti idealizem in mehko, ki se preliva tudi po obličju sv. Jurija. Slikarijo moramo datirati v dvajseta ali trideseta leta 15. stoletja in se povezuje s tedanjim koroškim slikarstvom. Z

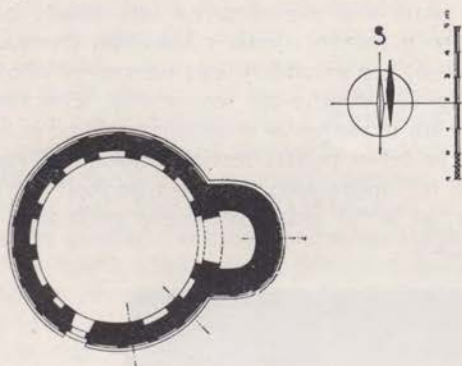
Selo pri Zirovnici — freska sv. Jurija na slavoločni strani v ladji (del. — Foto: I. Mole)

odkritjem freske sv. Jurija smo dobili nov dokaz koroških vplivanj že v prvi polovici 15. stoletja. — **I. K.**

Selo v Prekmurju. Romanska opečna rotunda, ki hrani v notranjščini dve plasti gotskih fresk, je bila l. 1956 v celoti restavrirana. Šlo je za to, da se pokaže njena zanimiva romanska arhitektura v čim bolj prvotni obliki in da se deloma še odkrijejo in utrdijo slikane ploskve v njeni notranjščini.

Z večjimi prezidavami v letih 1845—46 je bila njena prvotna oblika močno zabrisana. Namesto polkrožne apside so pozidali pravokotno vhodno vežo in nad njo zvonik, s čimer je bila spremenjena orientacija stavbe, zazidali so portal na južni strani in dvoje romanskih okenc, eno pa močno povečali. V notranjščini so zapolnili vse zidne niše, dvignili tlak in nad slavolokom prebili polkrožen lok za pevski kor, za dostop nanj pa kar iz rotunde nova vrata. Vsi ti posegi so vzeli stavbi njen prvotni izraz, še prav posebno pa je bila prizadeta notranj-

ščina, kjer so stene na novo ometali in s tem zakrili dragocene slikarije. Ob koncu stoletja so Madžari resda nekatere slikane ploskve odkrili, niso pa pri tem upoštevali celotnega prostora, ki je ostal formalno in še prav posebno v tonskem pogledu popolnoma razbit in nerestavriran.

Selo v Prekmurju — rekonstruirani tloris (repr. MG)

Sedanja restavracija je imela namen, doseči vsaj tisto stanje, v kakršnem je bila stavba pred velikimi gradbenimi posegi 19. stoletja. V notranjščini so bila zato opravljena naslednja dela:

Odrte so bile vse doslej zazidane pritlične plitve polkrožne niše, zazidan je bil lok pevskega kora in dohod na kor, odstranjen oltar z zidano menzo na zahodni strani in poglobljena tla za ca 40 cm do starega, še ohranjenega opeč-

Selo v Prekmurju — zazidane stenske niše in stena pred restavracijo. (Foto: M. Zadnikar)

Selo v Prekmurju — odprte stenske niše in obravnava sten po restavraciji. (Foto: M. Zadnikar)

nega tlaka. Odprto je bilo edino v celoti še ohranjeno romansko okence, ki ga zunaj že deloma zakriva prizidek, kjer je bila zato vsekana večja odprtina. Po merah tega okenca je bilo rekonstruirano srednje okence na južni strani, od katerega je bil ohranjen le še polkrožni vrh, medtem ko je bilo po zazidavi velikega pravokotnega okna nad portalom na tem mestu napravljeno majhno pravokotno okence, ki se v merah ujema z ostalima dvema. Romanske oblike tu niso bile rekonstruirane, ker za obstoj tega okenca ni bilo dokazov, čeprav je zelo verjetno, da je bilo že prvotno na tem mestu. Ponovno odprti romanski portal na južni strani je bil ohranjen le v ostenju, vrh pa je bil uničen z velikim novim oknom. Čeprav je bil v podrti menzi najden del gladkega timpanona, ta pri rekonstrukciji ni bil uporabljen, ker so manjkali vsi podatki o višini in prvotni izvedbi portala, ki je bil sedaj enostavno polkrožno zaključen in zaprt z novimi hrastovimi vrati.

Selo v Prekmurju — del novo odkrite freske iz 15. stoletja v stenski niši.
(Foto: M. Zadnikar)

Vzporedno s temi deli je bila dana priložnost za proučevanje nekaterih doslej še nepojasnjenih vprašanj iz stavbne zgodovine objekta. Predvsem je šlo za ugotovitev prvotnega oltarnega prostora na vzhodni strani, kjer je sedaj veža z zvonikom. Po manjšem zemeljskem izkopu so se na tej strani pokazali temelji polkrožno zaključene romanske oltarne apsida, zidani iz obdelanih blokov peščenca, iz kakršnih je tudi podstavek stavbe, ki je edini kamniti del te dosledno iz opeke grajene arhitekture. V severnem ostenju slavoloka je bil odkrit stenski tabernakelj iz 13. stoletja, ki ga še omenja vizitacija iz l. 1698. Po opravljenih zidarskih delih je bilo treba urediti vse stenske ploskve v notranjščini. Odbit je bil ves pobeljeni omet iz 19. stoletja, pod katerim se je pokazalo nekaj slikanih fragmentov, ki pripadajo deloma spodnji plasti iz 14. stoletja, deloma pa oni, ki je bila izvršena v podobnem ikonografskem konceptu na novem, fresko ometu v začetku 15. stoletja. Po delnem toniranju tistih ploskev,

s katerih sta odpadli že obe plasti slikarije in proseva tu skozi belež živahna struktura opečne gradnje, je bil dosežen enoten tonski izraz vse notranjščine, ki je spet zaživela v svoji prvotni arhitektonski obliki. Poseben značaj ji dajejo stenske niše, ki so bile vse figuralno poslikane, a so te slikarije zaradi poznejših gradbenih posegov ponekod le še deloma ohranjene. Te pripadajo drugi plasti iz začetka 15. stoletja. Ob vseh teh restavratorskih delih, ki so bila izvedena v skladu z danimi možnostmi, pa se je vedno znova pojavljalo vprašanje odstranitve veže in zvonika iz 19. stoletja, ki sicer sedaj ne motita več izraza notranjščine, zato pa toliko bolj neskladno delujeta kot zidarski dodatek na zunanjščini, kjer se poskušata preveč ambiciozno uveljaviti. Naloga ene prihodnjih restavracij bi morala biti porušenje tega prizidka, namesto apside pa, ki je zaradi pomanjkanja vsakršnih podatkov o njeni arhitekturi ne bo mogoče rekonstruirati, bi morda kazalo pozidati rotundi podrejen stavbni člen, ki bi vzbujal iluzijo apside, varoval njene odkopane in odkrite temelje, hkrati pa bi morda lahko opravljal funkcijo zvonika. Seveda ne bi smel posnemati oblik romanske arhitekture, temveč bi moral s kvalitetnimi formami našega časa dopolniti celoto tega spomeniškega objekta. — **M. Z.**

Leta 1956 so bile restavrirane tudi freske. Omet spodnje, starejše slikarije je zelo tenek, pač pa dobro grajen in se zidu čvrsto drži, poškodovan pa je bil mehanično, ko so nanašali nanj nov omet za približno 100 let mlajšo slikarijo. Restavracija se je v glavnem omejila na konserviranje vrhnje plasti, ki je bila v zelo slabem stanju. Velike plasti slikovnega ometa so bile le še rahlo povezane s podlago in v sredini ter na severnem delu kupole je bila cela vrsta odprtih mehurjev, iz katerih se je ob dotiku usipala mivka. Kupola je prekrita z železno pločevino, ki povzroča pregrevanje in preperevanje ometa. Slikarija, nekoč prebeljena, je bila površno odkrita, pri tem je bila barvna plast na mnogih mestih odrta ali pa je bil belež še na gosto puščen na površini. Pred drugo svetovno vojno je bila izvršena horizontalna izolacija in zaradi vstavljanja izolacijske lepenke so bile tudi vse poslikane niše prerezane in s tem freske v njih poškodovane. Površina fresk, na katerih se je barva brisala, je bila najprej utrjena z dvajsetkratnim škropljenjem apnenega cveta, nakar šele je bilo mogoče provizorno zavarovati s prelepljenjem ogrožene mehurje in odstopajoča mesta ometa, da je moglo slediti pričvrščanje ometa z injiciranjem apnenega kazeina. Plombirana mesta so bila punktirana ali retuširana, večje zamazane praznine pa so bile tonirane. Površina restavriranih fresk znaša ca 81 m². — **M. Š.**

Slovenj Gradec — topografija. V nadaljevanju topografskega popisa umetnostnih spomenikov slovenjegraškega okoliša so bili v l. 1955 pregledani in evidentirani naslednji kraji oz. objekti: Sv. Ana nad Pamečami, Sv. Ožbalt, Pameče, Troblje, Št. Janž pri Dravogradu, Kotlje, Šrotnek, Ravne in Sv. Barbara v Zagradi. Objekti so bili popisani, fotografirani in arhitekturno posneti. V l. 1956 in 1957 se topografsko delo ni nadaljevalo. — **M. Z.**

Slovenska Bistrica. Baročni Attemsov grad še vedno služi za stanovanje, ki so jih posamezni stanovalci priredili po svojih potrebah, ne da bi se pri tem kaj ozirali na spomeniški značaj arhitekture in s freskami poslikanih prostorov. Nujno bi bilo treba čimprej dati objektu novo funkcijo, ki bo bolj v skladu z njegovo spomeniško vrednostjo. Na posebno opozorilo je ljudski odbor mestne občine kot upravni organ poskrbel za delno zopetno postavitve zrušenega baročnega dvorišnega portala, vendar ta rekonstrukcija še ni dokončna, ker je treba sestaviti tudi kamnite notranje dele, ki še vedno leže po tleh. Ker so nekateri investitorji s področja trgovske dejavnosti predlagali »modernizacijo«

trgovin na trgu s povečavo izložbenih oken, tako da se ne bi ozirali na dano fasadno arhitekturo in na celotni značaj trga, se je Zavod skupaj z okrajnimi spomeniški organi zavzel za ohranitev obstoječe urbanistične podobe in posameznih starih hiš na način, ki dopušča preureditev trgovskih lokalov v skladu s spomeniški interesi. — **M. Z.**

Župnijska cerkev. Za prezidavo in namestitev novih oken v kapeli župnijske cerkve je izdelal načrte Projek tivni biro Maribor. Načrti upoštevajo značaj stavbe, zato prezidavi nismo ugovarjali. Delo še ni bilo izvršeno. — **S. V.**

Slovenske Konjice. Na pokopališki cerkvi sv. Ane, ki je preprosta stavba v srednjeveški tradiciji z grobnico Tattenbachov, dvema velikima renesančnima figuralnima epitafoma in baročno opremo, so bila izvršena nujna vzdrževalna dela: popravljeno je bilo ostrežje in vse strehe na novo prekrile, zunanjščina pa zidarsko obnovljena. — **M. Z.**

Smrečje. Zavod je dal občinskemu ljudskemu odboru Vrhnika izjavo, da je sedanja oblika skodlaste baročne strehe na podružnici spomeniškega značaja in je zato treba pri izdaji gradbenega dovoljenja za obnovo strehe upoštevati sedanjo obliko in kritino. — **I. K.**

Solčava. V l. 1956 je nameraval župnijski urad obnoviti zunanjščino farne cerkve, ki je ne samo pomembna v svoji gotski arhitekturi, temveč je v danem gorskem okolju tudi izreden krajinski spomenik. Obnova naj bi se bila izvršila tako, da bi vso zunanjščino na novo ometali, čeprav je bil preko srednjeveškega nanešen že debel izravnalni omet iz druge polovice 19. stoletja. Ker bi taka obravnava ne bila v skladu s spomeniškovarstvenimi načeli, je konservator predlagal, naj se namesto novega ometavanja odbije rajši ves debeli omet iz časa zadnje restavracije, da se tako pokaže prvotna površinska obdelava zunanjščine. Čeprav so delo izvršili za konzervatorske posle nešolani delavci, je uspeh prvovrsten. Pod obditim novim ometom se je pokazala prvotna površina, pri kateri tenak sloj apnenega ometa sledi strukturi iz lomljenca zidanih sten in neopazno prehaja v obdelane površine šivanih oglov opornikov iz rezanega kamna in kamnite okvire oken in portalov, ki so prevlečeni s tanko skorjo finega, močno apnenega ometa. Na okenskih okvirih se je pokazala slikana belo-rdeča geometrična dekoracija z motivom šahovnice in krogov. Na severni steni je bila še nekoliko bolj odkrita velika freska sv. Krištofa in ob severnem portalu, ki je bil očiščen novega ometa in prekrit z novo skodlasto streho, se je pokazala slikarija, ki obeta biti ikonografsko izredno zanimiva, ko bo v celoti odkrita. Obravnavo slikanih ploskev so seveda prepustili večim rokam za poznejši čas. Manjše okvare v starem ometu so zapolnili in jih tonsko vskladili z okolico. Tako je bil prvič v zgodovini spomeniškega varstva na Slovenskem uspešno izvršen poskus restavracije zunanjščine nekega arhitekturnega spomenika z odstranitvijo poznejših ometov in ohranitvijo prvotne površinske obdelave, za čemer teži sodobno spomeniško varstvo tudi pri drugih objektih.

Seveda pa ostaja v Solčavi še vedno nerešeno vprašanje notranjščine, ki je po obnovi v preteklem stoletju tako v pogledu slikarske dekoracije (Fantoni), kakor tudi novogotske opreme popolnoma nezadovoljiva. Posebno pereče je vprašanje primerne namestitve in prezentacije znamenite Marijine plastike iz 13. stoletja, ki v danem okolju sploh ne pride do veljave. Dokler ne bo mogoče misliti na restavracijo vse notranjščine v skladu s spomeniški načeli, je konservator predlagal odstranitev lesenih pseudogotskih stranskih oltarjev ob ohranitvi obeh zidanih menz, s čimer bo prenatrpana ladja vsaj malo razbremenjena nekvalitetne opreme, istočasno pa se lahko tako pridobi prostor za

primernejšo namestitvev dragocene zgodnjegotske plastike in baročnega Marijinega »trona«, ki vzbujata predvsem kulturnozgodovinski interes. Prvo bi lahko postavili nad menzo na severni strani na primerno konzolo, drugega pa na desno menzo z uporabo treh plastik iz sedanjega oltarja. To pa bi bil seveda šele prvi skromen korak k ureditvi notranjščine tega vsestranskega spomeniškega objekta. — **M. Z.**

Soteska. Iz razpadajoče razvaline gradu Soteska, ki je odličen, velikopotezen grajski koncept iz druge polovice 17. stoletja, so bili rešeni deli fresk iz severovzhodnega ogelnega stolpa, ki jih pripisujemo t. im. Almanachu. Slike je mojstrsko snel in montiral v vežo Dolenjskega muzeja restavrator Emil Pohl, s čimer je bil pri nas prvič izvršen tovrsten poseg na povsem sodoben način. — **I. K.**

Stara Loka. Cerkvena stavba, pozidana v 19. stoletju, nima spomeniške vrednosti. Na zunanjščini cerkvenih zidov pa so vzdani dragoceni napisni in figuralni nagrobniki od 16. stoletja naprej, ki so jih respektirali ob porušenju stare starološke cerkve. Dragocenejši epitafi so ali bodo spet postavljeni v notranjščino. Škofjeloški muzej si je oskrbel odlitek Schwarzovega nagrobnika, potem ko so ga izluščili iz stene. — **I. K.**

Stari grad pod Lubnikom. Pod tem imenom je grad znan od l. 1532, čeprav se v virih omenja že v 13. stoletju. Leta 1511 ga je razrušil hud potres in od tedaj ni bil več obnovljen. Na položaju, tipičnem za srednjeveške gradove, so ohranjene danes razvaline v obsegu zunanjega zidnega oboda, ki poteka skladno z nepravilno obliko grajskega položaja. Turistično društvo v Škofii Loki je prevzelo v oskrbo razvalino in že 1955. leta do gradu speljalo novo pot, ki povezuje Škofjo Loko s Krancljem in preko Kobile s Starim gradom. S posekom drevja ob razvalini se je nanjo odprl doslej zakriti pogled, hkrati se pa tudi z razvaline ponuja širok razgled po dolini.

Turistično društvo je predložilo v odobritev idejni načrt za konservacijo razvaline, ki ga je izdelal inž. arh. Tone Mlakar. Po tem idejnem osnutku se razvalina ohranjuje kot razvalina. Od zgoraj je treba stene zavarovati v sedanji obliki obzidnih kontur, ki ostanejo po možnosti nespremenjene. V zvezi z zavarovalnimi deli je podana možnost za eventualno rekonstrukcijo grajskega tlorisa, kolikor bodo pri odvozu sesutin v zemlji še ohranjeni grajski temelji. Ob začetku očiščevalnih del se je našla lončena pečnica z motivom vzpenjajočega se leva. — **I. K.**

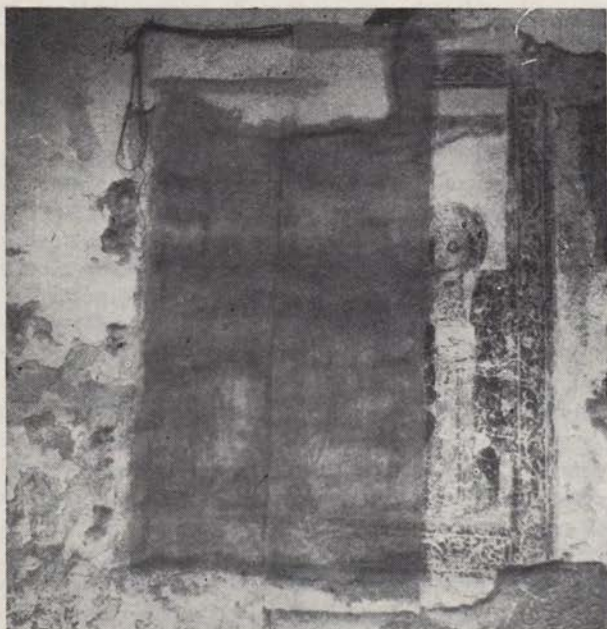
Stari trg pri Slovenjem Gradcu. V timpanu novo odkritega portala cerkve sv. Pankracija je bila pod baročnim ometom odkrita ena najstarejših slikarij na Slovenskem. Predstavlja Madono z otrokom v naročju, s svetnico na njeni desnici in z uničeno figuro na levisi (ohranjen je le še delček glave). Z značilno cikcakasto draperijo, barvno lestvico ter držo matere in otroka je freska datirana v sredo 13. stoletja. Ker je z ometom vred odstopala od podlage in je barvna plast ohranjena le fragmentarno, je bila stakirana (sneta z ometom vred) in prenesena na platno. V teku je še montiranje na okvir in celotna ureditev portala, zato bo zaključno poročilo podano ob koncu del. — **M. Ž.**

O ostalih odkritjih glej sestavek »Proučevanje romanske arhitekture«.

Stična. Povsem upravičena je potreba, da se zavaruje celotni kompleks stiškega samostana in njegovega neposrednega okolja. Nekateri primeri, ki so bili predloženi Zavodu v odobritev oziroma presojo (adaptacija stare kašče, pozidava silosa, pozidava novega upravnega poslopja, razširitev mlekarne itd.

itd.), to potrjujejo. Po zavodovem mnenju naj bližnja okolica spomeniškega samostanskega kompleksa ostane nepozidana. Zato se je odločno izjavil proti postavitvi novega upravnega, četudi pritličnega poslopja in zahteval, da se v bodočnosti odstrani na novo postavljeni (brez gradbenega dovoljenja) objekt, ki zastira pogled na staro kaščo. Prav tako je ugovarjal proti postavitvi visokega silosa v obliki stolpa. Zavod vztraja na stališču, da iz spomeniških razlogov ni dopustna gradnja novih objektov ne samo v samostanskem kompleksu, marveč tudi ob njem. Zato je podprl posebno komisijo, da je zavrnila zazidalni predlog Ivančne gorice in predlagala, da se v nizkih stavbah kompletira sedanje naselje na južni strani samostana nad občinsko potjo. Spomeniške probleme v Stični je danes mogoče reševati le kompleksno v sodelovanju vseh zainteresiranih organov. — I. K.

Strahomer — Freska Križanja je bila zaradi snemanja preplepljena najprej z gazo.
(Foto: M. Zeleznik)

V samostanskem križnem hodniku je bil ponovno odkrit zazidani prvotni meniški vhod v cerkev, preden so v baroku napravili sedanjega v južno prečno ladjo. Ko so stari vhod zazidali v obliki plitve niše, so vzdali vanjo doslej nepoznani nagrobnik Pongraca II. Turjaškega, sina Engelharta I. (1441—1496). Epitaf (198 × 97 cm) je iz peščenca, umrli je na njem upodobljen frontalno in drži pred seboj na prsih tura, ki se pojavlja tudi spodaj na ščitu kot turjaški grb. Turjačani so imeli v Stični ob vhodu v »stara zakristijo«[»] rodbinsko grobnico. Nagrobnik je dobre kvalitete z napisom v gotski minuskuli in bo ostal na svojem mestu kot obogatitev križnega hodnika. — M. Z.

Strahomer. Z akcijo arheologov, katere rezultat je lapidarij rimskih nagrobnikov v Iški vasi pri Ljubljani, je bila dana pobuda za snemanje freske na severni steni ladje strahomerske podružnice. Slikarija predstavlja križanje, izvira iz 16. stoletja in je bila že prebeljena pa ponovno odkrita. Pokrivala je tri rimske nagrobnike, vzdane v steni ladje. Da bi lahko izluščili dragocene

rimske spomenike, je bilo potrebno fresko sneti. Slikarija je bila najprej do konca odkrita, nato utrjena barvna plast in razpoke zapolnjene s finim ometom. Sneta je bila z ometom vred, prenesena na platno in montirana na lesen okvir. Montiranje na prvotno mesto bodisi v lesenem okviru ali neposredno na zid ni prišlo v poštev, ker bi na platno prenesena freska ne prenesla velikih diferenc vlažnosti, saj stoji stavba prav ob gozdovih na robu Ljubljanskega barja. — **M. Ž.**

Svete gore nad Sotlo. Na novo je bila s škodlami prekrita streha zgodnjemeromske kapele sv. Martina. — **M. Z.**

Sv. Andrej nad Škofjo Loko. Zvonikova streha izrazite baročne oblike, značilna za ožji škofjeloški prostor, je bila obnovljena v stari obliki in v starem kritju s hrastovimi škodlami. Z dosledno obnovitvijo je bil rešen spomenik izrazito domačijskega značaja, ki dopolnjuje tudi sicer spomeniško poznogotsko arhitekturo cerkve sv. Andreja. — **I. K.**

Sv. Barbara nad Škofjo Loko. Spomeniška cerkev predstavlja primer lokalne stavbarske poznogotske delavnice s kasneje prislonjenim baročnim zvonikom. Le-ta je dobil s sedanjo obnovo, namesto stare dotrajane, novo streho, ki se je povsem vskladila s staro obliko, ker so le na zdravo ostrešje pritrdili novo pločevino. — **I. K.**

Škofja Loka. Med vsemi slovenskimi mesti je gotovo Škofja Loka najboljše ohranila značaj srednjeveškega naselja. Z budnostjo tamkajšnjega Muzejskega društva in z razumevanjem občinskega ljudskega odbora so bila rešena nekatera mestna področja in pravilno obravnavani nekateri posamezni spomeniki. V času od zadnjega poročila l. 1954, so bili v ospredju predvsem tile spomeniškovarstveni ukrepi oziroma posegi:

Zupna cerkev. Po načrtih pokojnega arhitekta Plečnika se je urejala in tudi dokončno uredila notranjščina župne cerkve sv. Jakoba, ki predstavlja tip poznogotske dvoranske cerkvene prostornine. Zeleno tonirane stene in beli stebri, ki nosijo obok, so nekoliko omilili prej le preveč živo poslikan zvezdasti obok v ladji. Z imitacijo originalne gotske zasteklitve z okroglimi stekli v obliki vse do krogovičja prislonjenega in z okroglimi odprtinami predrtega zaslona je dosežen v notranjščini sicer zadovoljliv, vendar na zunanjščini manj ugoden vtis. Psevdogotski oltar je sicer doživel korekturo, vendar kompromisna rešitev, ki ohranja košarasto spleten vrh atike, še vedno ni povsem zadovoljiva. Od stropa obešene svetilke so predvsem goste v prezbiteriju. Z njimi je Plečnik pokazal svojo fantazijsko invencijo. Notranjščina je v primeri s pred vojno izvršeno restavracijo cerkve v Kranju sicer dosegla vtis intimne domačnosti, vendar kljub kreativnim posegom spomenik na izvirnosti ni utrpel nobene škode. Popravljen so bile nekatere napake, ki jih je zagrešila »puristična« restavracija 19. stoletja, vendar so tudi s sedanjo obnovo, ki v ladji učinkuje bolj ugodno kot v prezbiteriju, bili respektirani nekateri neustrezni »gotski« posegi 19. stoletja.

K a š č a. Tik ob obzidju sloni monumentalno, od zunaj neobzidano poslopje z napisnim kamnom in grbom Filipa, freisinškega škofa, in letnico 1513. Stavba je v našem tovrstnem spomeniškem gradivu gotovo edinstveni ohranjeni primer utilitarne arhitekture. Filipova plošča in arhitektonski členi (kamniti nosilci v pritličju, oblika oken) nesporno dokazujejo, da imamo opraviti s stavbo iz prvih desetletij 16. stoletja, ki je skoraj popolnoma, razen manjših prezidav, ohranila svoj prvotni značaj. Poleg spomeniških vrednot predstavlja v sedanji obliki tudi nepogrešljiv urbanistični člen pri vstopu na Spodnji trg.

Značaj in pomembnost te utilitarne arhitekture in sedanja neustrezna uporaba nas sili, da resno razmislimo o njeni ohranitvi in spomeniško zadovoljivem namenu. Zato je dal Mestni muzej v Škofji Loki predlog za asanacijo in statično konsolidacijo stavbe, pri čemer bo treba prvenstveno proučiti vzroke zevajočim navpičnim razpokam v zidovju. Hkrati z asanacijo stavbe in njeno rekonstrukcijo pa je potrebno razmisliti o izdelavi programa za njeno morebitno bodočo uporabo. Spodnji prostori bi lahko ob umetni, pravilno zastavljeni razsvetljavi, služili za občasne muzejske oziroma galerijske razstave. Utilitaren značaj stavbe pa ponuja misel, da jo uporabimo za prikaz domače obrtne in tehniško zgodovinske dejavnosti na škofjeloškem področju. S stavbo vred pa je treba reševati tudi njeno okolje.

Mestni trg 6, stavba »Partizan«. Stanovanjska stavba z nerazčlenjeno fasado in dvema polkrožnima odprtinama v pritličju, katerih ena odpira obočano, v 17. stoletju predelano vežo. Stanovanjska hiša poleg pa je zidana v dve nadstropji, fasada je baročno razčlenjena in v veži, ki vodi v dvorišče in gornje prostore, so elementi iz 17. stoletja. Ker ta stavba ni bila vzdrževana, je ostal dvoriščni trakt popolnoma zanemarjen, da ni bil več sposoben za bivanje. Projektant inž. Tone Mlakar je dobil naročilo, da izdelava projekt za novo kinematografsko dvorano. Zato je moral projekt reševati v obsegu obstoječe možne zazidljivosti. Sesuto hišo, razen fasade, je ohranil in nato skladno v razširjeno dvoriščno ploskev vkomponiral novo dvorano. Značaj tega dela trga je kljub pozidavi novega objekta ostal nespremenjen, za staro fasado pa se skriva nova, kolikor toliko sodobna dvorana.

Graben. Po projektu arhitekta Bitenca se ureja tako imenovani Graben. Z odstranitvijo kasnejših, na obzidje ali ob obzidje postavljenih stavb naj pride do izraza na tem mestu dobro ohranjeno obzidje, ki hrani poleg strelnih odprtin še druge originalne obrambne naprave. Sled obzidja, ohranjenega deloma le v temeljih, je projektant v spodnjem delu Grabna rešil z nadzidavo nizkega zidu nad ohranjenimi oziroma domnevnimi temelji. Ta rešitev, ki s postavitvijo stopnic vodi v gornji del Grabna, ni povsem zadovoljiva in bo morda zares potrebno razmisliti o postavitvi pred vojno že porušene hiše na oglu med Grabnom in Spodnjim trgom, ki bo zapirala tamkaj preveč zevajočo vrzel, ki je nastala z odstranitvijo hiše. Pozidava je možna, ker bo Spodnji trg iz prometnih vidikov nevtraliziran.

Spodnji trg. Ob adaptaciji pritličja stanovanjske hiše za skladišče podjetja »Šešir« je prišel pri odstranitvi ometa na dan polkrožen lok na koleno, ki kaže primer izložbenega okna, kakršen je bil pri nas v navadi zlasti v 17. stoletju in še kasneje vse do sredine 19. stoletja. Zunanji okvir je kamnit z vglobljeno stopnico za leseni okvir, ki je zapiral polkrožno odprtino. V tem smislu je bilo izložbeno okno tudi restavrirano.

Krancelj. Pri končni restavraciji izkopanih temeljev Zgornjega stolpa so bili turistični vidiki močnejši od spomeniških. Vendar so ostanke pri izkopavanju najdenih zidov v tehniki, tlorisu in po obsegu povsem ohranjeni, le zunanja zidna obloga polnjenega zidu je bila pozidana do največje ohranjene višine. Novi dodatek je ločen od stare, originalne zidave z vrsto v zid položene opeke. Za ognjišče je projektant predvidel samostojno stoječo škodlasto streho. Na novo je urejena pot in dostop k razvalini. Na občinski praznik 1956 je bil ob manjši slavnosti spomenik predan javnosti in v varstvo Muzejskemu društvu. Posebej pa so bile razstavljene številne najdbe, ki ponazorjujejo pri nas za zdaj še redke ostanke srednjeveške materialne kulture. Čeprav so pri zavaro-

valnih ukrepih prišli do izraza predvsem turistični momenti, je razvalina danes ohranjena v njenem celotnem obsegu, z izkopanim materialom pa se je obogatilo tudi naše znanje o srednjeveški materialni kulturi pred letom 1511. Krancelj je bil po vojni edini in prvi izkopani grajski objekt pri nas.

Mestno obzidje v Klobovsovi ulici. Že leta 1952 je Muzejsko društvo v Škofji Loki opozorilo Zavod, da se je zid iz neznanih vzrokov pričel nagibati in da je nastala razpoka med zidom in ob zid na tem mestu prislonjeno hišo. Leta 1955 je ponovno postalo aktualno vprašanje ohranitve obzidja. Pri komisijskem ogledu so ugotovili, da je vzrok nagibanju bržkone večja okenska odprtina v spodnjem delu obzidja. Strohnela lesena preklada ne zmore več pritiska celotne teže zidu in zato se je pričel zid na tem mestu podajati in bočiti navzven. — I. K.

Šentilj pod Turjakom. Stavba župnijske cerkve obstoji iz gotskega »vzhodnega zvonika«, ki je edini ostal od srednjeveške cerkve, in iz ladje, katera je bila na novo pozidana l. 1815. Ker je bil omet v glavnem še dober, so bila popravljena le poškodovana mesta in vsa zunanjščina tonirana v treh odtenkih okrase barve. Pri tej obnovi je bil vzet iz stene del gotskega stenskega tabernaklja, ki je poprej služil za odtok vode v zakristiji, in je bil vzdian na zunanjščini zvonika. Prav tja je bila prenesena iz zidu južne kapele tudi rimska napisna plošča. — V starem prezbiteriju pod zvonikom, kjer je sedaj zakristija, so bili na stenah pod beležem ugotovljeni naslikani posvetilni križi iz časa nastanka stavbe, preko teh pa so bili na novem fresko ometu ponovno naslikani spet v pozni gotiki. — M. Z.

Šmarje na Dolenjskem. Obnova župnijske cerkve in odkritje slikarij. Župni urad je po lastni iniciativi začel obnavljati dotlej zanemarjeno in med vojno poškodovano, v osnovi še romansko in v gotiki preobokano baziliko. Pri

Šmarje na Dolenjskem — odkrita stenska slika na oboku srednje ladje.
(Foto: A. Demšar)

Šmarje na Dolenjskem — obok glavne ladje po delnem odkritju slikarij. (Foto: I. Komelj)

obnovitvenih delih, ki jih je vodila inž. arh. Valentinčičeva, so bile stene prez-biterija pozidane na stari tlorisni osnovi, notranjščina prez-biterija pa je dobila nov, raven kasetiran strop, s čimer je bila poudarjena razlika med obnovljenim, vendar ne rekonstruiranim delom in staro ohranjeno arhitekturo. Ker je bil predčasno odpeljan material zrušenega gotskega prez-biterija, rekonstrukcija v prvotni obliki tudi ni bila mogoča. Na fotografijah, posnetih kmalu po bom-bardiranju, vidimo, da se izpod oluščenegeta ometa kažejo velika, gotsko zašiljena okna. Sled enega je bila ohranjena v delno ohranjeni steni vse do restavracije prez-biterija. Sicer pa je stari prez-biterij, pozidan na $\frac{1}{8}$ zaključeni tlorisni osnovi, karakterizirala izredno skrbna zidava iz obdelanih kamnitih kosov. Taka zidava, ki je značilna za istrsko-kraško poznogotsko arhitekturo, bi potrjevala tudi na tem primeru delež istrsko-kraškega stavbarja oz. Primorja sploh, katerega vplive sledimo na poznogotski arhitekturi prav na tem področju, posebno pa na vplivnem področju stiškega samostana in turjaške gospoščine.

Za obnovo notranjščine v l. 1956 je Zavod zvedel potem, ko so bila dela že v polnem teku. Kljub temu je uspelo pravočasno izvršiti še nekaj spomeniških posegov, ki so pokazali odlične rezultate, četudi niso izvršeni v vsej doslednosti. Žal da dela, ki jih je nato izvajal Zavod, niso bila do konca izvršena. Ker so v notranjščini odri že stali, se je ponudila prilika, da se preiščejo stene oz. obok zaradi eventualne najdbe slikarij, pred tem pa smo ustavili beljenje, ki naj bi dalo po predvidenem načrtu gotskim rebrom bel ton, polja pa bi dobila rdeč pompejanski ton. Zavodovi restavratorji so odstranili stari belež in tudi že novi (najprvo na rebrih glavne ladje — ca. 60 m²). Pri tem se je pokazala prvotna polihromacija, izvršena direktno na tanko plast ometa, ki pokriva porozno površino lehnjaka najslabše kvalitete. Ker se je lehnjak že pod pritiskom skalpela drobil, je bilo odkrivanje nadvse težavno in zamudno. Ugotovljen je bil vijoličasti osnovni ton. Z belimi in temnejšimi črtami, posnemajočimi mar-moracijo, je bil poslikan in s črto na obeh straneh obrobljen žlebasti profil reber. Na hrbtu reber pa so se ponekod pokazale naslikane, slabo ohranjene rozetke. Na prvem sklepniku je naslikan monogram IHS v latinici. Kljub pomanjkljivo ohranjeni polihromaciji se je z retušami dosegla izredna skladnost in se je po celotnem odkritju na vseh rebrih glavne ladje izrazila obočna konstrukcija, ki je bila dotlej zakrita s svodne pole in rebra pokrivačnim beležem, ki je popolnoma zatrl izraz gotske arhitekture.

Sondirane so bile tudi svodne pole. Žal se je odkritje v celoti ali fragmentih ohranjene slikarije izvršilo le delno na površini 14.30 m². S tem smo ugotovili tudi koncept poslikave. V vsaki obočni kapi sta naslikani po dve stoječi svetniški figuri, ki sta postavljeni diagonalno v smeri temena oboka. Teme samo pa je na redko pokrito s stilizirano ornamentiko, na kateri dobro opazujemo prehod od rastlinskih vitic h geometrično stiliziranim motivom. Ikonografsko je zanimivo, da je v prvo svodno polo postavljen Bog oče s kroglo v roki. Za zdaj smo naleteli samo na like svetnikov, ne pa tudi svetnic. Morda gre za upodobitev evangeli-stov in štirih očetov, vendar fragmentarna ohranjenost slik ne dovoljuje po-drobnejše opredelitve.

Sledovi slikarije so ohranjeni tudi na bazilikalnih stenah. Tudi te so slabo ohranjene, še slabše kot na svodu. Kljub največji pazljivosti je bilo odkrivanje težavno. Podobno kakor na svodu je bila tudi ta slikarija izvršena na belež. Na mokro so bile izvršene očitno le konture, modelacija pa šele potem, ko se je belež že osušil. Ko so v baroku notranjščino prebelili, se je na sveži belež prijela stara slikarija in zato je na steni ostala le tista, ki je bila izvršena v solidnejši

tehniki, predvsem na svežem beležu. Na severni steni prve arkade proti vzhodu je naslikano Marijino kronanje, nasproti pa Zadnja večerja. Naslednja stena na severni strani je ostala le delno sondirana. Po ostanku odkrite kompozicije sodimo, da je bila naslikana Marijina smrt. Tudi ostale stene so le delno sondirane, ker je ohranjenost slikarije minimalna.

Slikarija, ki se danes odkriva le v fragmentih, je razmeroma kvalitetna. Izraža se v lahkotno na mokri belež izvršeni, včasih kar virtuozni risbi, predvsem v rokah in bogatih konturah razgibane draperije. Po tem, kar je ohranjenega od fragmenta Zadnje večerje sodimo, da je prizorišče postavljeno v stebriščno arhitekturo. Čas nastanka utegnemo po doslej ugotovljenih stilnih znakih pomakniti v konec 16. ali začetek 17. stoletja.

Vzporedno z ugotovitvijo stenskih slik in odkritjem prvotne polihromacije reber v glavni ladji smo poskusili pojasniti proti glavni ladji stopničasto profilirano obliko arkadnega polkrožnega loka bazilikalne stene. Stena je bila nad polkrožnimi loki poslikana z že omenjenimi prizori. Na spodnjem delu tik ob loku pa je bila slikarija nasilno prekinjena. Sonda na enem mestu je pokazala, da se slikani omet proti loku veže z drugim, grobim. Ob barokizaciji notranjščine so namreč povišali polkrožne ločne odprtine, pri čemer so nujno v spodnjem delu uničili stensko slikarijo. Novemu stilnemu pojmovanju ustrezno so lok na notranji strani proti glavni ladji profilirali s stopnico. Ni izključeno, da so ločne odprtine povišali zaradi morebitnega nasutja v notranjščini, pri čemer so dvignili stari nivo tal.

Prvotna polihromacija reber je bila odkrita samo v srednji ladji, v stranskih pa smo zaradi slabše ohranjenih reber — skupaj jih je držal samo omet in belež — opustili odkrivanje. Kakršna koli intervencija je bila nemogoča, ker se je lehnjak drobil že pod rahlim pritiskom skalpela. Zato smo rebra tonirali, kakor smo jih našli pod plastjo beležev. Taka rešitev pa ni zadovoljila niti spomeniških niti estetskih vidikov.

Četudi smo malo kasno intervenirali, smo s spomeniški posegi dobili primer slikarije z izrazitimi renesančnimi potezami, pojasnila pa se nam je tudi nenavadna oblika sicer romanskih arkad.

Cerkev je bila od konca 15. stoletja vključena v taborno obzidje, ki je danes deloma ohranjeno le še v zunanjih stenah na obzidje prislonjenih stavb in v okroglem ogelnem stolpu. Za zdaj se obnovitveni posegi še niso razširili na ohranitev ostankov nekdanjega tabora, vendar bi bilo potrebno rešiti celotni, sicer pomanjkljivo ohranjeni kompleks tabora, ki se je skupaj z danes že redkimi primeri ohranil do naših dni. — I. K.

Soštanj. V l. 1956 je bilo končano odkrivanje stenskih slikarij v romanskem, banjasto obokanem prezbiteriju pod zvonikom (iz 16. stoletja) nekdanje grajske cerkve sv. Mohorja. Delo je opravil akad. slikar M. Kavčič iz Maribora po naslednjem postopku: ves prostor je očistil vseh plasti beleža, ki so pokrivalo slikarijo in odstranil ves debeli omet, ki je bil nadomestil že v baroku uničeno srednjeveško slikarijo v spodnjem pasu. S tem je bila dana možnost osušitve vlažnega zidu, prepereli kamni pa so bili nadomeščeni z novimi. Po osušitvi so bili ti deli sten na novo ometani. Na poslikanih ploskvah je bila utrjena barvna plast ter z injiciranjem tudi odstopajoči omet, uničena mesta pa so bila zaplombirana. Srednjeveška slikarija je izvršena v dveh tehnikah: glavna risba in lokalni toni so kot karton slikani v pravi freski in je ta tudi dobro ohranjena, vse podrobnosti z modeliranjem in barvnim diferenciranjem pa so bile kasneje izvršene al secco. Ta zgornja barvna plast, ki s fresko podlago ni bila povsod

enako trdno spojena, je v stoletjih največ zaradi vlage večinoma močno propadla in odpadla, kar je dalo tudi povod, da so v zgodnjem baroku, ko je ta prostor še služil za prezbitერიj pred pozidavo sedanje cerkve iz l. 1776, stene in obok na novo poslikali, tako da so poprej ostrugali še ohranjene, a zrahljane barvne plasti zgodnjegotske secco slikarije, kar dokazujejo mnoge paralelne raze na zidu. Tako je od srednjeveških slikarij ostal pretežno le karton in le ponekod so se ohranili fragmenti slikarske obdelave v secco tehniki. Ob sedanjem odkrivanju pod poznejšimi beleži tudi baročna slikarija ni bila več v celoti ohranjena. Manjši deli z angeli in monštranco so se ohranili le na temenu oboka in, ker so bili ob odkrivanju utrjeni skupaj s srednjeveškimi barvnimi plastmi, jih ni bilo mogoče sneti v celoti, da ne bi zaradi tega trpela dragocenejša gotška slikana površina. Ta je bila regenerirana, s čimer je restavrator dosegel večji barvni sijaj. Vsa plombirana mesta so bila z nevtralnimi toni vskladena s celoto, novo ometane ploskve v spodnjih delih sten pa so bile tonirane z razmeroma svetlim beležem, da bi bila tako stara slikarija ločena od novo dodanega. Zaradi

Šoštanj — slikana arkadna arhitektura v starem prezbitერიju podružnice sv. Mohorja. (Foto: M. Zadnikar)

estetskega učinka restavracije bi bilo morda ugodneje, če bi se ti dopolnjeni deli, ki so sedaj sivo-modrikasti, rajši v sivo-zelenkastem tonu, ki v prostoru prevladuje, vključevali v tonski izraz celote. Meja med ohranjeno slikarijo in med dostavljenimi toniranimi ploskvami, ki je zelo neenakomerna, je naznačena s temneje obarvanim žlebom, kar pa ni dosledno izvedeno. S črto je res poudarjena dokumentarnost ohranitvenega stanja, vendar vnaša v izraz celote preveč poudarjen nov element, ki v izrazu presega svojo funkcijo, kar pa seveda ni za trajno zmanjšalo vrednosti opravljenega dela. Ikonografski koncept srednjeveške slikarije je kljub fragmentarni ohranitvi razmeroma jasen. Banjasti obok je povprek razdeljen v dva dela, od katerih zavzema vzhodni enotno večje uokvirjeno pravokotno polje s Kristusom in simboli evangelistov okrog njega, zahodno polje proti slavoloku pa je razdeljeno v dve polovici: v severni je pod trilistno arkado s cinami stoječ angel z mandolino, pod njim pa skrinja, ki morda predstavlja tron iz sicer uničenega prizora Marijinega kronanja, medtem ko je južna polovica popolnoma uničena. Pod temi obočnimi poslikanimi polji je na stenah na vsaki strani pod naslikanimi arkadami 6 apostolov, proti slavoloku

pa sega še nekak baldahin, katerega ikonografska funkcija ni jasna. Od teh slikarij je dobro ohranjena okvirna arhitektura trilitnih arkad na vitkih delilnih stebričkih, vse figure pa so, razen skromnih barvnih lis, večinoma uničene, kakor tudi zaradi pozneje prebitih vrat večina stranskih slikarij na južni strani. Pritlični pas je zavzemal naslikan zastor v višini 140 cm. Razmerno najboljše je ohranjena slikarija na vzhodni steni na vsaki strani romanskega okenca, katerega ostenje je bilo poslikano z danes močno uničenima figurama. Desno od okna je prizor mučeništva sv. Mohorja (prim. »Varstvo spomenikov« IV, str. 26 sl.), levo pa skoraj zrcalno obrnjena njegova ponovitev s Fortunatom.

V celoti prevladuje zeleno-sivi ton, ki služi bodisi za ozadje ali pa za lokalno barvo predmetov, pridružuje pa se mu skoraj v enakem razmerju še opečno rdeči, medtem ko so bele, rumene in rjave barve mnogo manj uporabljene, vsaj kolikor se da soditi po sedanjem stanju. Secco slikarija, ki je ohranjena le še deloma na figuri stoječega Mohorja, na Markovem levu in še največ na angelu z mandolino v obočnem polju na severni strani, ki bi bil tudi prav zato še vreden kopiranja, pa je morala biti mnogo bolj živahno barvita. Slikarjeva posebnost je ta, da redno menjava tone, tako da je n. pr. ena arkada sivozelena z rdečo arhitekturo nad seboj, sosedna pa rdeča s sivozeleno arhitekturo itd. Enako se menjavajo v tonih tudi ozadja.

Spomeniška pomembnost odkrite slikarije je kljub fragmentarni ohranitvi polnovredna in pomeni novo odkriti spomenik lepo obogatitev našega stenskega slikarstva. Datiramo ga lahko v zgodnje 14. stoletje, po tehnično in tudi ikonografski plati (martirij) pa spominja na koroške spomenike tega časa v Št. Pavlu in zlasti še v Liedingu pri Krki, kjer bo treba poiskati tudi neposredno izhodišče naše slikarije. Dejstvo, da je bil Šoštanj v tem času vovbrska posest, to domnevo lahko dobro potrjuje. — M. Z.

Špitalič pri Kamniku. V zavoju ceste ob pokopališču stoji razvalina gradu Špitalič. K starejši, podolžni, pravokotni stavbi s polkrožno, na gotski način posnetim portalom in okencem je prislonjeno poslopje na zahodni strani. Stavba je v sedanji obliki največ rezultat prezidav 16. in 17. stoletja (glej Stelè, okraj Kamnik). Grad je bil požgan v januarju 1945. leta in je danes v takem stanju, da ni upati na obnovo niti na zavarovanje v omejenem obsegu. Posebna komisija je na kraju samem določila, da razvalin ne kaže ohranjevati, ker leže v cestnem zavoju in so po mnenju prometnih izvedencev resna ovira. Po drugi strani pa ne predstavljajo posebne obogatitve domačega spomeniškega inventarja. Po temeljiti dokumentaciji in fotografiranju se razvaline lahko odstranijo. — I. K.

Štanof (Steinhof) pri Gornji Radgoni. V aprilu 1957. leta so začeli podirati nekdanjo graščino Štanof pri Plitvičkem vrhu (občina Gor. Radgona). Po izjavi lastnice je bila stavba v tako slabem stanju, da je ogrožala nadaljnje bivanje stanovalcev (razpoke, nagnjena stena). Gradbena komisija je že pred časom ugotovila, da bi znašali stroški za popravilo okoli 3 milijone dinarjev. Lastnica, ki takih stroškov ne bi zmogla, interesentov za odkup stavbe pa ni bilo, se je torej odločila, da večji del poslopja poruši in na temeljih starega sezida novo. Dela so se z vednostjo občine Gor. Radgona začela, do konservatorjevega ogleda pa so porušili že polovico stavbe.

Štanof je bila enonadstropna stanovanjska stavba z arkadami v pritličju in nadstropju na južni strani. Bila je večkrat prezidana. Spodnje arkade so bile zazidane, zgornje pa zaprte z okni. Dva portalna loka imata letnici 1797 in

Trnovec nad Blanco — novo odkrita freska na severni ladijski steni v podružnici sv. Jurija. (Foto: M. Zadnikar)

1830. V notranjosti so ohranili izvirne oboke, kletne prostore in pritličje, v porušenem delu pa je bil prostor za kapelo. Po trditvah domačinov naj bi bila graščina nekoč last kartuzijancev, po zapiskih pa je bil Štanof v 18. stoletju posestvo jezuitskega kolegija iz Gradca. V jožefinskem času je prišlo posestvo v posvetne roke. Po izjavah stanovalcev so našli pri kopanju v kleti na ostanke človeške lobanje. Domneve o prostorih pod današnjimi temelji med preureditvenimi deli ni bilo mogoče preveriti. V celoti je vzbujala stavba videz markantne pol plemiške, pol kmečke arhitekture 18. stoletja, ki so ji prvotno lice dokaj spremenili.

O rušenju graščine nista bila obveščena ne Zavod za spomeniško varstvo ne Pokrajinski muzej v Mariboru, kar je vsekakor graje vredno. V našem primeru ni šlo sicer za spomenik visoke umetnostne ali zgodovinske vrednosti, nedvomno pa je bil dovolj pomemben objekt, ki ga je bilo spomeniško varstvo

dolžno pred porušenjem vsaj pregledati in dokumentirati z risbo in fotografskimi posnetki. V na pol porušenem stanju pa smo mogli to storiti le deloma. — **S. V.**

Št. Jošt pri Kranju (glej VS 1953/54, str. 147). Dokončno sta bila v pločevini in stari obliki obnovljena oba zvonika. — **I. K.**

Tomaz nad Praprotnim. V podružnici so bile pred nekaj leti evidentirane freske furlanskega mojstra iz začetka 15. stoletja. Novejše sonde so pokazale, da krije stavba, ki je v sedanji obliki plod prezidav devetnajstega stoletja, v sebi ostanke starejše srednjeveške arhitekture. Natančneje bo mogoče izluščiti razvoj šele z nadaljnjim raziskovanjem in datacijo najstarejših plasti fresk. V ladji so namreč na slavoločni steni ohranjene tri plasti. Najmlajša iz časa okrog leta 1500, starejša iz začetka 15. stoletja, najstarejša pa se še izmika oceni, ker je viden le prav majhen del, freske pa je treba pred odkrivanjem zavarovati. Deloma je bil utrjen omet na levi slavoločni steni, kjer so ostanki fresk odstopili od stene. V prezbiteriju je bilo odkrito gotsko okno, jedro konzol, v vsej stavbi pa baročna okna. — **M. Ž.**

Trnovec nad Blanco. V podružni cerkvi sv. Jurija se je ob poskusnem sondiranju na severni ladijski steni pod debelo plastjo novega izravnalnega ometa pokazala dobro ohranjena, a naključvana stenska slika sv. Jurija, ki jo je mogoče datirati še v 14. stoletje. — **M. Z.**

Tupaliče. Okrajna spomeniška komisija v Kranju se je 1955. leta odločila, da odkrije sicer že prej ugotovljene, vendar ponovno po M. Železniku sondirane stenske slike v notranjščini cerkve v Tupaličah.

Do odkritja slik cerkev ni kazala posebnih spomeniških kvalit. Le na južni zunanji steni so bili nad stranskim portalom pod beležem vidni ostanki slik, v notranjščini pa so se ob severnem stranskem oltarju kazali sledovi barv. Z vidnimi ostanki slik na zunanjščini smo nastanek stavbe datirali v obsegu ladje vsaj v poznogotsko dobo, prezbiterij, ki je bil očitno prislonjen k starejši ladji, pa je kazal odmeve gotske arhitekture.

Odkritje stenskih slik je določneje opredelilo nastanek stavbe. Pri odkrivanju slik na južni steni ladje je prišlo namreč na dan popolnoma ohranjeno polkrožno romansko okence približno 53 cm pod gotsko naslikano borduro (okence je pošev vrezano v steno, zunanja odprtina v notranjščini 79 proti 38 v razmerju do svetlobne odprtine, širina pa 46 proti 10 cm; ohranjen je tudi iz enega kosa stesan lesen okvir, debel približno 2 cm.) Pri odkrivanju na slavoločni steni pa se je pokazal na obeh straneh slavoloka iz pravokotnikov sestavljen pas bordure, ki je obrobljal prvotno apsidalno odprtino. Bordura, ki spada k prvi plasti slikarije, je ohranjena le v spodnji tretjini, gornji del pa je uničil novejši slavolok iz časa zadnje prezidave. Slavoločna stena je odbita tudi na notranji strani, tik ob borduri, kjer ni samo odbit omet, marveč tudi del zidu, tako da se je ob poskusnem sondiranju pokazala struktura iz lehnjaka zidane stene prvotne apside. Ob prizidavi sedanjega prezbiterija so namreč staro slavoločno odprtino dvignili, širina je v spodnji tretjini ostala ista, nekdanjo apsidno pa so zožili do debeline sedanjega slavoloka, pri čemer so na tem delu navznoter polkrožno oblikovano apsidalno ostenje zravnali. Skratka, debelina sedanjega barokiziranega slavoloka je ostanek nekdanje apside. Prva, starejša plast slikarije, ki je ohranjena z dvema prizoroma na slavoločni steni, je izvršena na prvotni omet, ki pokriva v tanki plasti nepravilno zidno površino. Ponekod je ta omet debel nekaj cm, ponekod pa le nekaj mm. Omet je mešanica debelozrnatega peska in še ne čisto razmočenega apna, od katerega so ostala še večja ali manjša zrnca. Omet je sive barve, sicer zglajen, vendar je zaradi slabe

kvalitete peska površina dokaj hrapava, hkrati pa tudi nepravilna. Starejša plast slik je pokrivala samo slavoločno steno, morda pa tudi apsidno. Stene v ladji gotovo niso bile poslikane, marveč samo ometane z enakim ometom, kot smo ga našli na slovoloku, in verjetno že prvotno pobeljene. Do poslikave notranjščine ladje so bile stene celo večkrat prebeljene, kakor dokazujejo številne plasti beleža.

Tupaliče pri Preddvoru — del odkrite freske Marije Zaščitnice s plaščem iz sredine 14. stoletja. (Foto: I. Komelj)

Na severnem delu slavoločne stene je naslikana Marija zaščitnica s plaščem. Postavljena je v strog en face, z obema rokama razprostira plašč, pod katerim so na vsaki strani klečeči, k prošnji zbrani verniki. Na levi strani, tik ob robu Marijine obleke, kleči opat ali škof z mitro na glavi, poleg njega belo oblečen menih s tonzuro. Prav tako kleči na desni strani tesno ob Marijinem krilu menih, od katerega pa je ohranjena le glava s tonzuro. V ozadju so nanizane glave vernikov. Marija ima glavo pokrito z ruto, ki pada v drobnih, ostro zarisanih gubicah na ramena. Na glavi ima krono. Plašč je spet na prsih pod vratom, izpod njega se kaže tesno v pasu stisnjeno oblačilo, ki pada proti tlom v trdo, temno zarisanih črtah, ki pomenijo gubanje. Rob plašča je obrobljen z naslikanim motivom rozet. Glava je sicer v spodnjem delu poškodovana, vendar je dobro ohranjen gornji del obraza z izrazito ozkimi očmi in z izrisanim obrisom nosu.

Enako obravnavana je tudi risba obrazov ob Marijinem krilu klečečih postav, pri čemer je značilno narisani obris nosu, obrvi in ust v eni sami črti.

Na južni strani slavoloka je naslikan Krst v Jordanu. Tudi to slikarstvo uokvirja enak, enobarven okvir kot pri Mariji zaščitnici. Kristus stoji v strogem en face z razkrečenimi nogami, roke ima sklenjene v molitvi. Od desne prihaja Janez Krstnik, naslikan v profilu, zavrt v kožo. Z rokami tiplje proti Kristusu-

vemu telesu. Nad Kristusovo glavo pa drži angelj razprostrt prt (?). Levo od angela je viden zadnji del živalskega telesa, ki utegne biti simbol kakega evangelista. Pri Mariji smo opazovali izrazite linearne in ploskovite poteze, telesnost je bila podana predvsem s konturo, obratno pa je Kristusovo telo, ki je povsem golo, modelirano, rebra so nakazana s širokimi pasovi, udje so mehko osenčeni. Vtis telesnosti tudi ni dosežen kakor pri Mariji zgolj s konturo in gladko barvno ploskvijo, marveč sama poteza čopiča nakazuje tudi že obliko. Plastične tendence opazujemo predvsem na nogah in rokah, izrazito pa je modelirana trebušna partija in abdomen sploh.

Tupaliče pri Preddvoru —
del freske sv. Krištofa na
južni zunanjsčini.
(Foto: I. Komelj)

Ikonomafski motiv Marije zaščitnice s plaščem (ki so ga posebej propagirali cistercijani in torej ni slučaj, da se pojavi tudi v Tupaličah, ki so spadale v območje vetrinjskega samostana) je danes iz približno istega obdobja ohranjen fragmentarno le še v Turnišču, na Jezerskem pa je uničen, oziroma prekrit z novejšo preslikavo. Sicer sta oba ta dva primera fragmentarna in je danes tupališki tovrstna, v celoti ohranjena in najstarejša upodobitev Marije zaščitnice s plaščem v Sloveniji sploh. Slikarija izpričuje izrazite italijanske poteze zlasti na Kristusovem telesu, Marijinem obrazu z ozkimi očmi, njeni noši, ki jo lahko smatramo kar za modno oblačilo tedanje dobe, in jo po tem postavimo v prvo polovico 14. stoletja, po modnem oblačilu pa celo v prva desetletja.

Razmerje prvotnega ometa do arhitekture in starejše plasti bolj ali manj opredeljene slikarije pomaga opredeliti tudi postanek arhitekture. Starejša plast slik je izvršena na prvotni omet, cerkev sama pa je bila gotovo ometana in poslikana kmalu po pozidavi, razen če ni ostala notranjščina neometana. V prvem primeru omet s slikami gotovo ne bo dosti mlajši od arhitekture in bi jo potemtakem postavili približno v isti čas kakor slikarijo. Ta primer bi dokazoval na eni strani trdoživost romanskih arhitekturnih oblik, saj je okence

še docela romansko, na drugi strani pa sožitje z že gotskimi elementi, ki se v našem primeru omejujejo le na poslikavo.

V začetku 15. stoletja je bil na stari omet severne, južne in slavoločne stene v notranjščini nanesen nov omet in notranjščina v celoti poslikana. Stenske slike so ugotovljene na vseh stenah, razen na zahodni, ki utegne biti novejša. Na severni steni je naslikan Pasijon, na južni Poslednja sodba, slavoločna stena pa ima motiv Oznanjenja. Ko so restavratorji odkrivali slavoločno steno, so ugotovili, da je mlajši omet s slikarji vred že prej odpadel in se je deloma ohranil le ob robih in spodnji tretjini. Tako je na južni spodnji strani slavoloka ostal le še fragment manj kot do polovice ohranjenih treh votivnih podob in pa še del draperije nad njimi. Bil je v tako slabem stanju, da je bilo sklenjeno, naj se zaradi celotnega odkritja starejše plasti pod njim odstrani. Od druge plasti smo na tem mestu ohranili le donatorje in del bordure tik ob kotu med južno ter zahodno steno. Na severni strani pa, razen malenkostnih fragmentov od druge plasti, ni bilo ničesar ohranjenega.

Na severni steni je naslikan Pasijon. Osnovni okvir je mesnato listnati akant, posamezni prizori pa so med seboj oddeljeni s pasovi, kjer prevladuje predvsem kozmatski ornament, vendar v spodnjem vodoravnem pasu nastopa geometrični motiv v borduri, sestavljeni iz večbarvnih trakov in v romb postavljenih majhnih kvadratov. Od zahodne strani sledimo v gornjem pasu najprvo fragmentarno ohranjenemu prizoru Zadnje večerje, nato sledi že desno od okna Oljska gora. Od prizora je viden zlasti klečeči Kristus s sklenjenimi rokami pred kelihom. Skalovje je shematično prikazano s stiliziranim rastlinjem. Ta prizor je oddeljen s kozmatskim pasom od novega prizora, od katerega pa je vidna le glava angela z mečem, zunanji rob nimba pa je poudarjen z vtisnjenimi krogci. Desno od drugega okna vidimo samo del draperije neke postave, ki sedi na nekakšnem sedežu ali stolu. Nato je dobro viden, vendar ne preveč ohranjen prizor Kronanja s trnjem. Kristus sedi, levo in desno pa je po en mučitelj, ki mu potiska krono. Če gremo še po spodnjem pasu od zahoda proti vzhodu, naletimo najprvo na prizor Judeža na drevesu. Ta prizor je tudi oddeljen od sosednjega s kozmatskim pasom. Judež je obešen na vejo drevesa, pod njim pa je spodmaknjena klopca. Nato je viden del prizora, kako Kristus nese križ. Desno pa je razmeroma še dobro ohranjena postava z valjastim klobukom, ki se proti vrhu zožuje. Nato sledi Vstajenje. Prizor je močno pokvarjen. Viden je sarkofag in glava levega vojščaka, ki si zakriva oči, od desnega pa so vidna le kolena. Nato sledi spet kozmatski pas in gornji del mitre. Očitno gre za upodobitev svetega škofa, ki je stal tik ob oltarju. Proti slavoloku pa je slikarija zaključena s širokim akantovim okvirom, ki ga spremlja na notranji strani kozmatski okvir.

Tudi slavoločno steno je pokrivala mlajša plast slikarije, vendar je danes dokumentirana le z borduro tik ob kotu, kjer pa gre za okvir z geometrično razporejenimi in že s šablono poslikanimi motivi trilstkov. Tudi slikarija na južni strani slavoloka je uokvirjena s podobno borduro.

Južna stena ladje je poslikana v enem samem pasu s prizorom Poslednje sodbe, ki pokriva celotno steno. Pod tem pasom je ob južnem stranskem oltarju delno ohranjen še spodnji pas. Poslednja sodba je obrobljena z debelim mesnatim naslikanim akantom, v oglu pa je upodobljena v profil postavljena maska. Levo od stranskega oltarja je naslikan angel, ki vodi golo upodobljena telesa v nebo, predstavljeno z običajno, utrjeno arhitekturo. Kompozicija je že preračunana na okensko odprtino, desno od nje je upodobljen angel s trobento.

Nato je slikarija uničena, desno od pilastra je ohranjena samo klečeča figura, nad njo pa še del draperije. V skrajnem desnem oglu zija žrelo, ki ponazarja pekel. Gre torej za ikonografsko zanimiv, v enem samem pasu prikazan prizor Poslednje sodbe s Kristusom v osi, z Marijo in Janezom ob njem (klečeča figura), na levi je upodobljen vhod v raj, na desni pa pekel.

Odkrita slikarija s Pasijonom na severni in Poslednjo sodbo na južni strani pripada vsaj dvem različnim rokam, ki sodita v krog t. im. furlanskih slikarjev, kjer pa italijanske poteze živijo le še v reminiscencah in gre bolj za samostojen odvod slikarske smeri, ki je pri nas podana s starejšimi primeri v Crngrobu, pri Sv. Lovrencu in v Sopotnici.

Slikarija je v notranjščini sicer fragmentarno ohranjena, vendar je dovolj točno opredeljen ikonografski koncept. Ob prezidavah v 19. stoletju so napravili v ladji nov obok, dvignili stene, ob stene prislonili na vsako stran po dva pilastra in stene prebili z nenavadno širokimi okni.

Naslednje leto je bila odkrita slikarija na južni zunanji steni ladje, levo od vhoda. Odkrit je bil sv. Krištof, nad portalom pa Križanje. Slikarija sega vse do ogla, obrobljena je s širokim, rdečkastim pasom. Novo okno je uničilo del Krištofa, tako da je ohranjena le polovica svetnikovega obraza in njegove postave. Krištof, postavljen v en face, nosi na desni rami dete, ki se prav tako obrača proti gledalcu. Pod slikarijo je ohranjena risba, sinopija, ki jo je slikar napravil, preden je izvršil prizor v pravi fresko tehniki. Mladostni Krištofov obraz je podan v fini risbi, skrbno zarisanimi očmi in rahlo črtkasto senčenim nosom. Kvalitetna slikarija sodi v začetek 16. stoletja in se veže s sočasnim koroškim slikarstvom.

V okviru restavratorskih del v notranjščini je bila ta z značajem slik skladno tonirana; stranska oltarja, ki sta dotlej stala ob slavoloku, pa sta bila premaknjena na zahodno steno, na vsako stran glavnega vhoda. — I. K.

Turjak. Podobno kakor Žužemberk je tudi grad Turjak primer utrdbene renesančne arhitekture prvih desetletij 16. stoletja. Pri Žužemberku se je renesančni obzidni obroč delno naslonil na starejše grajske dele in se v smislu srednjeveških utrdbenih principov podreja oblikam terena. Turjaška arhitektura je nekoliko starejša, vendar naprednejša od žužemberške. To pa zato, ker gre za skoraj čisto na novo izveden grajski koncept iz leta 1521, ko je bil po potresu 1511. leta razrušeni grad ponovno pozidan. Le v jugovzhodnem delu navezuje na starejše gradbene osnove. Respektirali so starejšo, še v romanski dobi pozidano grajsko kapelo, ki je bila vključena v tedanje grajsko obzidje. Romanska kapela, prvotno ravno stropana, kasneje gotsko obokana s šilasto banjo in po sredi 15. stoletja v celoti poslikana s slikami z istrskimi slikarskimi vplivi. Ko so kapelo obzidali in nadzidali, so že gotska okna, ki so se prvotno odpirala v nezazidan prostor proti jugu, zaprli in jih tudi na notranji strani poslikali. To se je zgodilo v času, ko so pozidavali na mestu, kjer je gotovo stal prej obsežen grad, nov, renesančni grad. Po temeljitih spremembah in prezidavah so se srednjeveške arhitekturne forme ohranile predvsem v bližini romanske kapele, medtem ko je ostala utrdbena arhitektura že povsem renesančna oziroma kasnejša. Vhodna partija je flankirala z dvema okroglima stolpoma tipične oblike za prva desetletja 16. stoletja. Pošev postavljeno pritličje je od gornjega nadstropja oddeljeno s polkrožnim zidnim vencem. V pritličju so ohranjene strelne line, prilagojene že uporabi strelnega orožja. V zgornjem delu je pod danes zrušeno streho ohranjen zobati nadzidek (cine). V fasadi je stal portal renesančne oblike z letnico 1612 na prekladi, nad njim pa je bila vzdana še

starejša, gotska grbovna plošča Pongratza Turjaškega. Vzhodni del gradu, obrnjen proti naselju, je najbolj utrjen. Tu se dviga nad strmim skalnim robom orjaški bastijon s strelnimi linami vrh zida z obrambnimi napravami ob zunanji strani ozkega hodnika in z renesančnim grbom. Na grbovni plošči je upodobljen turjaški vol, pod njim pa prospekt turjaškega gradu, ena najstarejših tovrstnih upodobitev pri nas.

Grad je bil porušen 1943. leta in je danes brez strehe, notranja dvoriščna arhitektura je razmeroma še dobro ohranjena, trdno pa še stoji obzidje z obzidnimi stolpi na zahodni in južni strani z bastijonom vred. Romanska kapela je zasilno prekrita, prav tako pa še nekaj ostankov strehe nad zahodnim krilom. Grajska razvalina predstavlja še vedno v domačem spomeniškem gradivu izrazit primer enotno izvedene utrdbene grajske arhitekture iz začetka 16. stoletja, ki navezuje tudi na našo literarno zgodovino in je pomembna tudi za zgodovino NOB.

Zavedajoč se spomeniškega pomena gradu je Zavod za spomeniško varstvo takoj po vojni zavaroval »Lutrovo kapelo«, kasneje notranjščino očistil sesutin in odvečni material odstranil iz območja razvaline. Kljub številnim poskusom pa Zavod za zdaj še ni našel kreditov za vsaj delno konservacijo razvaline, ki je tudi v srednjeevropskem merilu pomembna renesančna utrdvena arhitektura. — I. K.

T u r n pri Predvoru (glej VS 1954—54). Grajska stavba je večidel rezultat prezidav 17. stoletja, s katerimi so organsko vključili v tedaj razširjeni grajski koncept tudi starejši oglati stolp, ki danes po višini prerašča ostalo, razmeroma mirno grajsko gmoto. Z obnovitvenimi deli so bile zunanje fasade ometane. Delo so izvršili brez nadzora in zato sedanja obnovev ne učinkuje docela zadovoljivo, hkrati pa smo zamudili priliko, da bi podrobneje proučili stavbni razvoj gradu. Okenske okvire, ki so kamniti, so s policami vred obarvali v zelenem tonu, v stilu gorenjske priljubljene domačijske dekoracije. Okolica gradu je pospravljena, urejen je majhen parkovni nasad ob gradu. Konservator je odsvetoval postavitev nove ograje in priporočil, naj ostane le spodnji zidani del ograje, ki zadostuje za vrtno ogrado.

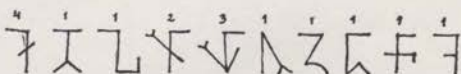
V razliko od večine naših gradov ta grad nima arkadnega dvorišča. Hodniki so v obeh nadstropjih položeni na konzole. Konzole so dotrajale, tla se nagibajo in tudi praktičnim potrebam hodniki ne ustrezajo več, ker so odprti in je grad danes spremenjen v dom za onemogle. Uprava doma namerava z obnovitvijo hodnikov rešiti tudi v spomeniškem smislu vprašanje dvorišča. Zavod je dal projektantu inž. Marinšku sugestijo, da vkomponira v dvorišče v širini sedanjih hodnikov novo arkadno steno, kar bi v stilnem pogledu bolj ustrezalo kakor naprava modernih, zaprtih hodnikov na železobetonskih nosilcih. — Tudi na to stavbo se vežejo literarnozgodovinske reminiscence (Josipina Toman-Urbaničeva Turnograjska). — I. K.

Uršlja gora. Pokrajinski muzej v Mariboru je pričel na jesen l. 1957 s popravilom cerkve na Uršlji gori. Kakor je pokazal že konservatorski ogled pred dvema letoma, je bila triladijska stavba iz poznega 16. stoletja resno ogrožena zaradi talne in atmosferske vlage. Prvo je pospeševal neprikladni teren okoli cerkve, drugo pa močno poškodovano ostrešje. Obnovitvena dela so bila zvezana s precejšnjimi težavami, saj je dostop k spomeniku, ki leži na višini 1696 m, vse prej kot enostaven in je bilo treba za dovoz gradbenega materiala popraviti tudi cesto. Dela so potekala vse do začetka zime in to po naslednjem vrstnem redu:

Najprej so odstranili leseni tlak v cerkvi, ki ga je napadla goba. Da bi preprečili nadaljnje nabiranje vode pod samim objektom, je bilo treba krog in krog stavbe izkopati plitek jarek, hkrati pa tudi razstreliti bližnjo vzpetino, od koder je doslej voda najmočnejše silila k stavbi. Po tem delu so popravili streho. V dolini so bile izdelane skodle in nova strešna konstrukcija. Streha je sedaj nanovo prekrita na vsej severni strani, na južni pa ob zvoniku. Nadalje je bil delno obnovljen opaz stropa. Končno so opremili streho z novo strelovodno napravo. Nadzorstvo nad gradbenimi deli je imel višji gradbeni tehnik J. Požauko. — Nujno bi bilo še potrebno fugirati celotno zunanjščino, tlakovati notranjščino s kamnom, ki je že na razpolago na kraju samem, in dokončati manjkajoči del stropa. — S. V.

Videm ob Ščavnici — ob restavraciji natranjščine župnijske cerkve ugotovljeni kamnoseški znaki. (Risal: F. Škrlec)

Videm ob Ščavnici. Stavba župnijske cerkve sv. Jurija se uvršča v skupino slovenjegoriške poznogotske arhitekture. Najstarejša je ladja, ki je bila prvotno ravno krita in so jo gotsko rebrasto obokali šele po dozidavi novega poznogotskega prezbiterija v 16. stoletju. Južna kapela in severna stranska ladja z emporo sta prizidka iz baročne dobe. Po vzoru uspešno izvršenih spomeniških restavracij pri Lenartu in v Jurovskem dolu je bila v l. 1956 obnovljena tudi celotna notranjščina tega arhitekturnega spomenika. Poprej so bile stene poslikane z mrežo pravokotnikov, oboki pa z dekorativno ornamentiko. Ob restavraciji so bili kamniti konstruktivni deli arhitekture, kakor rebra in služniki, očiščeni mnogih beležev, polja med njimi in stene pa svetlo okraso tonirane. V severni poševnici prezbiterija je bilo ugotovljeno ozko gotško okence, kateremu pa zaradi na tej strani prizidane zakristije ni bilo mogoče vrniti funkcije. V južni steni prezbiterija se je pokazalo zazidano okensko krogovičje in v zahodni fasadi gotško okno iz časa pred pozidavo zvonika. Na kamnoseških delih arhitekture je bilo ugotovljenih 10 različnih kamnoseških znakov. Oba poznobaročna stranska oltarja povprečne kvalitete, ki sta močno zakrivala gotski slavolok in pogled v prezbiterij, sta bila odstranjena, na njihovem mestu pa je bil na južni strani postavljen nov ambon po načrtu arh. J. Valentinčiča, na severni strani pa je bila na slavočni steni nameščena skupina posameznih obnovljenih baročnih plastik. V menzi glavnega oltarja iz 16. stoletja se je po odstranitvi ometa pokazala struktura iz velikih kamnitih blokov, v sedanjo ploščo pa je vdelana starejša gotška oltarna plošča z žlebastim profilom. Estetski uspeh restavracije je v tem, da je bil arhitekturi vrnjen njen prvotni izraz, medtem ko je najdba kamnoseških znakov važna za stavbno zgodovino objekta in za primerjalni študij te posebne skupine poznogotskega stavbarstva v Sloveniji, kakor ga predstavlja slovenjegoriška arhitektura. — M. Z.

Vipavski križ. Naselje, ki leži vrh hriba v okviru srednjeveškega obzidja ter neposredne njegove okolice, je zavarovano že z občinskim odlokom o zazidljivosti parcel. Zaradi značilnih vedut na naselje vrh podolžnega in zgoraj položnega hriba bi bilo potrebno zavarovati tudi širši pas okrog hriba samega. Vendar po zatrdilu gradbene inšpekcije v Ajdovščini ni nevarnosti, da bi pozidali severno in vzhodno področje zaradi lege, to je izpostavljenosti burji. Zahodni in južni del hriba pa je porastel z drevjem in razmeroma strm in tu sploh ne prihaja v poštev kakršna koli zazidava. Kljub temu, da je Vipavski križ

zavarovan, je Zavod v sporazumu z gradbeno inšpekcijo dal na parceli tik za zidom starega, zapuščenega pokopališča dovoljenje za postavitve pritlične stanovanjske hišice. Taka hišica ne bi motila vedut na naselje, ker bi stala na jugozahodni strani in bi bila s ceste Ajdovščina—Gorica sploh nevidna, ker bi jo skrivala deloma poraslo pobočje in pokopališki zid. Za pogled od južne

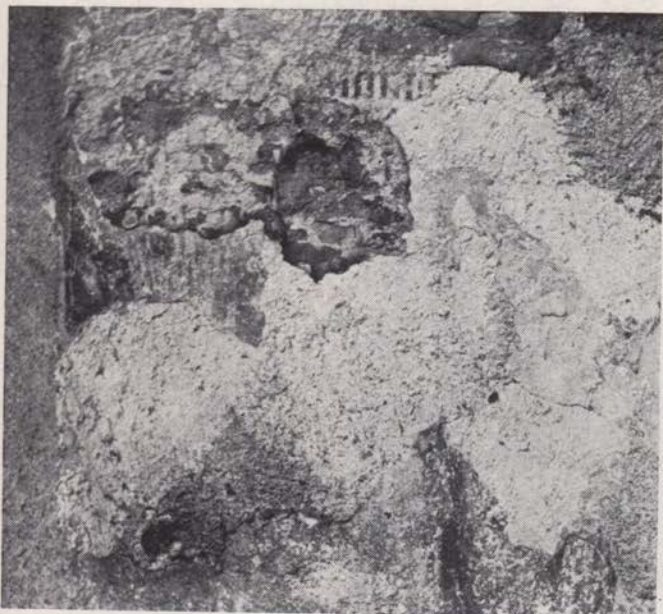

Visoko pod Kureščkom — freska Janeza Ljubljanskega iz l. 1443, v desnem spodnjem kotu je napis o avtorstvu, stanje okrog leta 1920. (Foto: F. Stele)

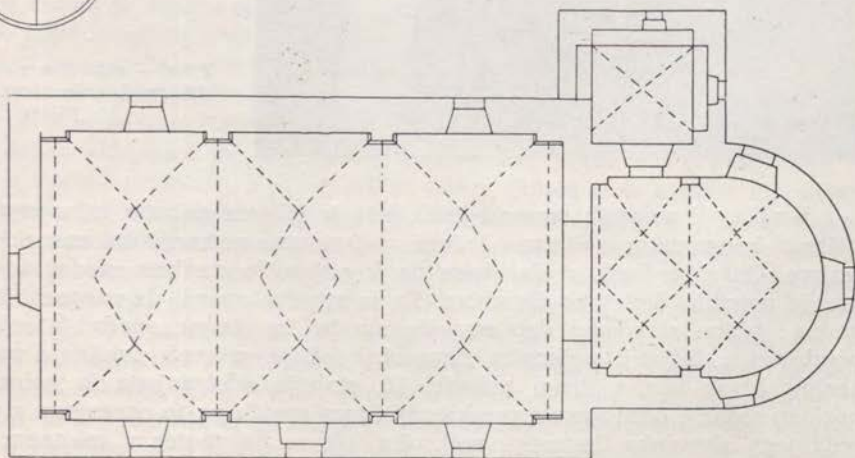
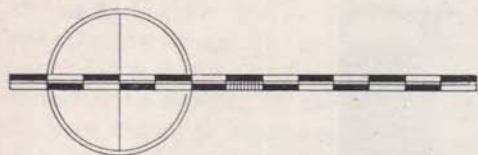
strani pa bi se organsko vrasla v sklenjeno vrsto hišic, ki so na tem mestu prestopile mejo srednjeveškega obzidja, in bi, kot zadnja v vrsti, zaključila strnjeno podobo naselja na tem mestu. Stavba pa se mora popolnoma podrediti okolici in v tem smislu je tudi prirejen načrt. — I. K.

Visoko nad Želimljami. L. 1954 je bila cerkvena streha v celoti obnovljena. Naslednje leto pa je bil napravljen napušč na severni strani ladje nad freskami s prizorom pogubljene device. Ker so freske na severni, vetrovom in atmosferski vlagi izpostavljeni strani in jih varuje le nekoliko dvignjen rob sicer strmo padajočega brega, jih kaže zavarovati na bolj učinkovit način. V poštev bi prišla posebna, ob cerkveno steno prislonjena lopa ali pa snetje.

Vsekakor so freske v kritičnem stanju, tako je n. pr. na zahodni strani, levo od zvonika, uničen še pred leti čitljiv napis pod slikami 4 svetniških podob, v katerem se omenja slikar Janez Ljubljanski. Od napisa ni ostala več niti sled, prav tako je uničen tudi svoječasnno še ohranjeni ostanek podobe klečečega moža

Visoko pod Kureščkom —
freska Janeza Ljubljanskega iz l. 1443, dokumentarni napis je medtem propadel (stanje l. 1955.)
(Foto: I. Komelj)

Spodnja Vižinga — tloris podrte cerkve. (Risala: M. Detoni)

s slikarskim ščitkom ob strani, ki je brez dvoma predstavljal slikarjev avtoportret. — I. K.

Vižinga — Spodnja. Zaradi prestavitve ceste se je pojavilo vprašanje porušnja podr. cerkve sv. Martina. Kljub temu, da je šlo za spomeniški objekt, je Zavod pristal na porušitev, ker so se s tem menda bistveno znižali stroški za gradnjo nove ceste. Stavba je imela pravokotno ladjo in ožji, polkrožno zaključeni prezbiterij, zvonik je stal med ladjo in prezbiterijem na severni strani. Prezbiterij je bil obokan z banjastim obokom, ki je nad polkrožnim zaključkom prešel v polkupolo. Ladja pa je imela tudi banjast obok in so bile njene stene razčlenjene s pilastri. Po vseh obokih se je preprezala dekorativna mreža grebenov kot reminiscenca gotških rebrastih obokov. S to posebnostjo in z obliko talne ploskve je bilo mogoče nastanek stavbe opredeliti v prvo polovico 17. stoletja, kolikor seveda ni bila v stenah ladje ohranjena kaka starejša stavba, kar bi se dalo dobro ugotoviti ob rušenju, ko bi bil Zavod o tem obveščen. — M. Z.

Vrba — zahodna stena v ladji pred odkritjem. (Foto: I. Mole)

V r b a. V poletnih mesecih 1955. leta je bila na pobudo tedanjega radovljiškega konservatorja Štefana Eržena restavrirana notranjščina znane Markove cerkve. Odkritje fresk v slavoloku pa je pojasnilo stavbno zgodovino cerkve, kar je potrdilo Steletovo domnevo. Ta je svojčas opazil, da utegne biti nenavadna oblika slavoloka del starejše stavbe in da ne spada k sedanjemu prezbiteriju. Sedanji polkrožni slavoločni lok je ostanek nekdanje polkrožne apsida, ki je bila v drugi polovici 16. stoletja odstranjena in namesto nje pozidan sedanji poznogotski prezbiterij. Stara apsida pa je ohranjena v debelini sedanjega slavoloka, katerega polkrožni lok se navznoter v celotnem obsegu zožuje. Slikarija na notranji steni slavoloka pa je nasilno uničena. Preiskave so pokazale, da prvotno apsida ni bila poslikana. Bila je le ometana in dekori-

rana z motivom ravnih, horizontalnih temnih črt. Potem ko so na začetku 15. stoletja apsido ponovno poslikali, so naključvali stari, le s črtami dekorirani omet in nanj nanесли novega. Apsido so poslikali po običajni ikonografski shemi s Kristusom v mandorli na temenu, spremljajo pa ga ob straneh simboli evangelistov. Od slik je danes viden le del Kristusa, na desni orel, na levi angel in pa glava vola. Slikarijo obroblja značilen pas s kozmatsko ornamentiko. Slike vsekakor sodijo v krog tako im. furlanskih slikarjev. Na desni slavoločni steni

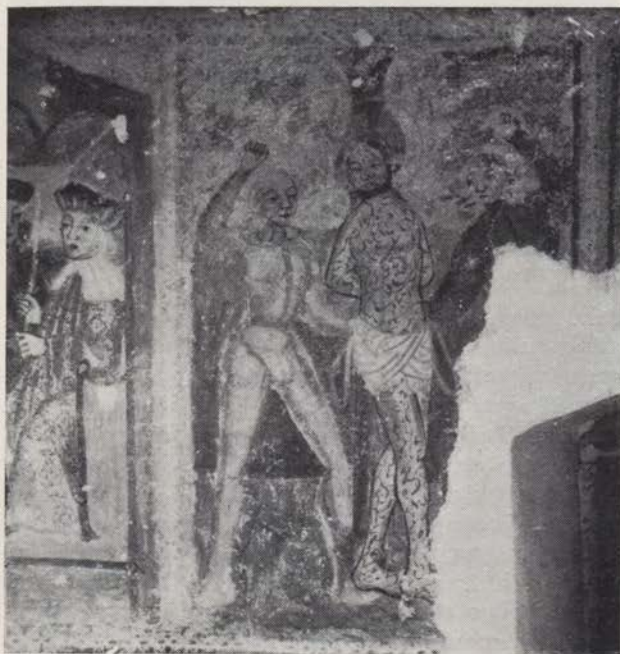
Vrba — zahodna stena v ladji
po odkritju, slikar Jernej iz
Loke — 1. pol. 16. stol. (Foto:
I. Mole)

sta naslikana sv. Marko in sv. Jernej, ki pripadata prav tako furlanskemu slikarskemu krogu in se stilno vežeta s sliko Križanja na južni cerkveni zunanjsčini. Ladja je bila, razen že poslikane slavoločne stene, s slikami okrašena šele na začetku 16. stoletja. Na vseh mestih ladje so bile ugotovljene slike. Že pred časom je omet s slikami vred odpadel, ker se ni dobro vezal z osnovo. Zato so slike fragmentarno ohranjene, vendar tako, da lahko spoznamo ikonografsko shemo poslikane ladje. Na vrhu slavoločne stene je bil nad že poslikanim prizorom s svetniki naslikan motiv Oznanjenja. Na severni steni se je odvijal vzdolž celotne dolžine Pohod treh kraljev, južna stena pa je utegnila biti, kar lahko danes sklepamo po ohranjenih fragmentih, poslikana s Pasijonom, ki preide s štirimi prizori tudi na zahodno steno. Pohod treh kraljev na severni steni se začne že na delu zahodne stene desno od vrat, kjer je prikazano slovo kralja ob mestnih vratih. Sicer pa je prizor popolnoma uničen in na severni steni je ostal deloma le spodnji pas z motivom v polkrožne loke postavljenih, do pasu naslikanih devic. Ta motiv zasledimo tudi nad glavnim vhodom na zahodni steni. Južna stena je bila poslikana prav tako v dveh pasovih. Po ohranjenih fragmentih z gotovostjo sklepamo na Pasijon, ki pa je še najbolj ohranjen na zahodni steni, kamor preide s štirimi prizori: v spodnjem pasu je Vstajenje in del prizora, ki ga moremo po dveh golih klečečih figurah smatrati za sceno Kristusa pred peklom. Nad tem je naslikano Bičanje in Kristus pred velikim duhovnom. Na južni steni pa zasledimo edino prizor Kronanja, Ecce homo in Nošenje križa. Tik ob slavoločni steni pa je še naslikan prav tako

fragmentarno ohranjen sv. Miklavž. Dokončno so bile odkrite in očiščene freske na južnem delu zunanje zahodne stene pod lopo s štirimi svetniškimi postavami v geometričnem rdeče-belem okviru. V celoti pa so bila oproščena beleža tudi rebra in sklepniki v prezbiteriju.

Odkritje nam je torej pokazalo več plasti fresk. Najstarejše so tiste v slavo-ločni steni, nekdanji apsidi iz ok. 1400, nato sledita sv. Marko in Jernej, ki ju pripisujemo roki Križanja na južni zunanjščini in časovno ne bo daleč od prve plasti. Sredi 15. stoletja so bile naslikane na zahodni zunanji steni, desno od portala, 4 svetniške postave. V prvih desetletjih 16. stoletja pa je Jernej iz Loke poslikal v celoti notranjščino ladje s Pasijonom in Pohodom treh kraljev, na zunanjščini pa je naslikal prizor sv. Jurija z zmajem. V drugi polovici 16. stoletja so namesto odstranjene polkrožne apsido pozidali nov zvezdasto obokani prezbiterij, ki s tankimi, na banjasto obočno konstrukcijo prilepljenimi rebri že nakazuje prvo degeneracijo gotske rebrasto-zvezdaste sheme, ki pa je še trdna in še ne igračkasta. Rebra s konzolami in degeneriranimi sklepniki so času primerno tonirana v sivem in drap tonu.

Vrba — odkrita freska Bičanja na zahodni ladijski steni, slikar Jernej iz Loke, 1. pol. 16. stol. (Foto: I. Mole)

Odkritje slikarij, ki je hkrati razodelo stavbno zgodovino, je postavilo pred restavratorje in konservatorje nelahek problem, kako obravnavati notranjščino, v kateri je, od nekdanj celotne stene pokrivače slikarije, ostal le tu pa tam majhen fragment. Edino zahodna stena je razmeroma ohranila največ slik. Fragmenti slik na južni in severni steni so v neredu posejani. Dokumentirajo predvsem to, da je bila notranjščina nekoč v celoti poslikana. Z ugotovitvijo takega stanja smo hoteli ohraniti vsak detajl, četudi ni več predstavljal celote, marveč je ostal le fragment iz zaporedja sestavljenih, med seboj le z rahlimi okvirji ločenih prizorov. Predvsem je bilo treba najprvo povezati mlajši omet

z barvno plastjo s starejšim osnovnim ometom, kar je zahtevalo veliko truda in časa. Prav tako je bilo treba še posebej freske utrditi in očistiti. Nato so restavratorji tonirali vse stene v tonu, ki se je skladal z osnovnim tonom odkrite slikarije. Tako so v notranjščini ustvarili vtis enotnosti prostora kljub intenzivnejšim, tu pa tam razmetanim barvnim odtenkom. Stranski južni oltar, ki bi na starem mestu pokrival odkrito slikarijo, je bil postavljen ob steno južne ladje. V prezbiteriju je bila zamenjana, sicer originalna, s postankom prezbiterija sočasna menza, ki ni ustrezala kvalitetnemu oltarnemu nastavku iz sredine 18. stoletja. To razliko in neskladje med razgibano baročno konturo nastavka in težko, masivno menzo je že reševal barok tako, da je na prednjo stran menze postavil z volutasto oblikovanimi stranicami opremljen antependij.

Vrba — freska sv. Jerneja
(del) na vzhodni steni v ladji.
(Foto: I. Mole)

Z restavracijo Vrbe, ki so jo izvršili sodelavci restavratorske delavnice in jo je vodil tedanji radovljiški konservator Štefan Eržen, smo dobili primer dosledne spomeniške obravnave spomeniškega interjera, kjer smo v prvi vrsti poudarili dokumentarnost, v drugi pa estetski moment. Kljub temu pa je interijer sveže zadihal, četudi ni bilo v taki dosledno muzeološki prezentaciji spomenika poustvarjeno razpoloženje srednjeveške notranjščine. — I. K.

V ladji, kjer je v glavnem slikal Jernej iz Loke, je bila dokaj trdna barvna plast dobro povezana z gladkim in zelo tankim slikovnim ometom. Pod tem ometom je še izravnalni omet, ki pa je skoraj povsod odstopil od zidu in pustil za seboj precejšnje votline. Tudi slikovni omet se je dvigal in bočil nad izravnalnim ometom, tako da je bilo treba oba utrditi s številnimi injekcijami apnena kazeina. Na slavo loku odkrite furlanske smeri je bilo treba močno fiksirati, ker se je barva na njih brisala, prav tako tudi novo odkrito fresko na fasadi. V prezbiteriju, ki je bil v 16. stoletju prizidan k romanski stavbi, so bila pobarvana le rebra in sklepniki. Ker je bil belež na njih mestoma

močno zasigan in bi tam odkrivanje povzročilo težke okvare, so bila taka mesta tonirana in s tem kolikor mogoče približana originalnim barvam odkritih reber. Robovi fresk so bili zakriti in belo pobarvani v širini pol centimetra, plombirana mesta pa so bila retuširana v fresko tehniki. Po končani restavraciji fresk so bile pobarvane prazne stene s svetlo toplosivo, strop pa s skoraj čisto belo barvo. Fasada je bila prebeljena, da pride do ugodnejšega izraza močno obledela in poškodovana freska s kompozicijo štirih svetnikov. — **M. Š.**

Zelše (glej VS 53/54). Spomeniška arhitektura 17. stoletja je bila dokončno prekrita v starem strešnem naklonu z novim opečnatim kritjem. Za zdaj pa še nismo rešili vprašanja leta 1731 k fasadi prislonjenega zvonika, ki je spremenil zunanji izraz arhitekture in zakril plastično obdelano fasado iz sredine 17. stoletja. S prekritjem arhitekture smo v notranjščini rešili že propadajoči mrežasto-rebrasti obok, tak zakasnel primer gotske tradicije, ki živi hkrati z že baročnimi elementi. — **I. K.**

Zužemberk. V urbanistični povezavi z naseljem leži na strmem, skalnatem bregu, tik nad strmim rečnim prehodom, razvalina gradu, ki se omenja že 1293. leta in ki je bil v glavnem prezidan v tridesetih letih 16. stoletja. Ta prezidava se je izvršila v smislu tedaj veljavnih načel renesančne utrdbene arhitekture. Za razliko od nekoliko starejše turjaške utrdbe se tu obzidni obod z obzidnimi stolpi tesno privija na starejše grajsko jedro ter se edinole proti trgu umiri in uravna nad razmeroma globokim varovalnim jarkom. V zalomih so postavljeni okrogli stolpi za čas nastanka značilne oblike s pošev nagnjenim spodnjim delom, ki je od gornjega nadstropja ločen s polkrožno profiliranim zidnim vencem. Do 1945. leta je še stalo jedro razsežnega grajskega kompleksa v obliki štirioglatega, v več nadstropij segajočega stolpa. V vzhodni stranici je bila še ohranjena trilizna lina in, podobno kakor na Starem gradu pri Novem mestu, se je za njo ostenje razširilo, ob eni stranici ostenja pa je bila prislonjena zidana klop (podobno je še na ohranjenem primeru na blejskem gradu). Žužemberški grad, ki je doživljal le malo prezidav, je pri nas, kljub nekaterim manjšim spremembam 17. stoletja predvsem na dvorišču (arkadni hodniki), izrazit primer utrdbene arhitekture 16. stoletja.

Do 1890. leta je bil grad še naseljen. Lastnik Auersperg je še nekaj časa vzdrževal strehe, po l. 1918 pa je popolnoma resigniral na vzdrževanje gradu in ga je skušal prodati. Šele l. 1926 je izvršil nekatera manjša popravila bržkone na zahodnem delu obzidja, kar moremo rekonstruirati iz razpoložljivih fotografij, ki so nam skoraj edini vir za dokumentacijo gradu. Deset let kasneje, 1934. leta, ugotavlja žužemberška občina, da je grad v razsulu, ostrešje je namreč dotrajalo in hodniki propadajo. Auerspergova uprava pa javlja, da nima interesa na ohranitvi gradu in tedanji konservator dr. France Stelè se sicer zavzame za grad ter prosi tedanjo Direkcijo gozdne uprave za brezplačen les, ki bi služil za prekritje že razkritih grajskih delov. Prav tako kažejo zanimanje lokalni faktorji, ker bi s propadom gradu tudi trg izgubil svojo največjo zanimivost in privlačnost. V jeseni tega leta pa se je udrl del ostrešja na glavnem traktu in intervencija pri gozdni upravi je ostala negativna kakor vsa Stelletova prizadevanja za ohranitev gradu, ki jih je začel pred l. 1918, kmalu po nastopu svoje konservatorske prakse. Leta 1938 se za grad zavzame tudi Zveza za tujski promet v Sloveniji in tudi to pot je prošnja tedanjega spomeniškega urada za brezplačno nakazilo lesa iz gozdov na področju ljubljanske direkcije ostala brezuspešna. Tedanje Ministrstvo za prosveto v Beogradu pa sporoča, da prosi nemško poslaništvo prekó svojega zunanjega ministrstva

Sresko načelstvo v Novem mestu, naj ne zahteva od Auerspergov restavracije gradu, ker je že 50 let neuporaben in je razvalina, zemljišče pa, ki je spadalo h gradu, razlaščno. Naslednje leto je Auersperg kratko malo del ostrejša razkril, kamnite stebre arkadnih hodnikov demontiral, jih prepeljal v Sotesko in grad prepustil usodi. Spomeniški urad kakor prej tudi kasneje ni imel potrebnih sredstev za konservacijo gradu in se v dopisu na Srezko načelstvo v Novem mestu 1940. leta sklicuje le na tedaj še veljavni Kranjski ustavni red, po katerem naj potrebne odredbe za zavarovanje gradu glede na javne interese izda kar sama žužemberška občina. Vojna je zatekla grad že kot na pol ruševino. Prekriti so ostali samo še okrogli obzidni stolpi in pa orjaški štirioglati stolp na dvorišču je kljuboval še pod lastno streho. Dvorišče je bilo popolnoma devastirano. Med vojaškimi operacijami 1941—1945 so izginile še zadnje strehe, do osvoboditve se je vzdržala edino še na prvotnem stolpu, potem pa se je še ta sesula s stolpom vred.

Šele l. 1957, potem ko smo uspeli v celoti ali delno zavarovati nekatere pomembnejše dolenske gradove, je prišel na vrsto tudi Žužemberk. Prva začetna dela so bila zastavljena le v manjšem obsegu. Ponovno je bil zmerjen tloris, arhitekt Vlasto Kopač je napravil prve predloge za asanacijo razvaline in jo tudi že določil za event. praktični namen. V diskusiji o obsegu in načinu zavarovanja se je strogo dokumentaricnemu predlogu arhitekta Kopača pridružil še predlog rekonstrukcije stanja pred l. 1941, to se pravi ne v fiksiranju stanja, v kakršnem je razvalina, marveč v prekritju vseh okroglih stolpov. Pri tem so nas vodili predvsem razlogi, da je razvalina še vedno nenadomestljiva poanta v naselbinski podobi tako za poglede od trga kakor od juga. Prvotni načrt, ki je predvideval samo utrditev zidov, pri kateri naj bi zidni vrhovi od zgoraj dobili zaščitne cementne blazine, podrejene sedanji grajski silueti, je nadomestil perspektivni načrt, ki predvideva prekritje vseh ohranjenih stolpov in nakritje razkritih, vendar še solidnih zidov v okviru obodnega obzidja.

Po tem večjem programu je bil l. 1957 dozidan razmajani in delno porušeni severovzhodni ogelni stolp. Po vrhu dozidanega notranjega valja poteka v zidu skrita železobetonska vez, ki je popolnoma nevidna. Ker so ohranjene fotografije, ki kažejo stanje pred 1941. letom, je podana osnova za celotno rekonstrukcijo stolpa, ki predvideva na konzolnem vencu potekajoč obodni hodnik na zunanji strani stolpa. Poleg zidarskih del, ki so obsegala predvsem konsolidacijo, je bil znaten del gradu tudi očiščen odvečnih sesutin. Pri tem se je material sortiral in, kar je bilo uporabnega, so zidarji uporabili za dozidavo stolpa. Zidarska dela je izvršilo lokalno podjetje Remont iz Žužemberka solidno in značaju stare arhitekture povsem ustrezno. Pri čiščenju in sortiranju materiala nismo našli nobenih kamnoseško obdelanih kosov, razen delov okenskih oziroma portalnih odprtin. — I. K.

b) ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

Glede na število poklicnih arheologov lahko trdimo, da je čas okoli l. 1950 pomenil v slovenski arheologiji mejo dveh obdobj. Do l. 1950 je bilo 6 arheologov, od tega v muzejih samo 2. Po l. 1950 pride še 18 novih, od tega 12 v muzeje, torej od 24 arheologov jih je 14 v muzejih. V okviru drugega obdobja je zopet značilen čas 1954/55 kajti od celotnega števila arheologov, t. j. 24, jih pride ta čas 15, od tega 10 v muzeje.

Analiza številčnega stanja arheologov, čeprav na prvi pogled nepotrebna, dobi na svoji važnosti, ko ugotovimo, da je tudi število arheoloških izkopavanj v posameznih raziskovalnih sezonah od l. 1946 do l. 1957 postalo 10-krat večje. Leta 1946 sta v Sloveniji 2 arheološki izkopavanji, l. 1956 jih je 17; l. 1947 spet samo 2 in l. 1957 19. — Razumljivo je, da je sorazmerno naraslo število spomeniško varstvenih problemov. Reševanje le-teh je bilo v času pred 1950 preprosto: izkopavanj je bilo malo, vodili so jih preskušeni arheologi, ki so jih spremljale dobro opremljene ekipe. Kakor je pokazala analiza števila izkopavanj, je situacija v letih 1954, 1955 in 1956 postala temu diametralno nasprotna. Zato ni čudno, da se je ta čas povečala tudi arheološka zaščitna služba.

Za eno od svojih osnovnih nalog ima referat, sistematsko evidentiranje arheoloških spomenikov.

Razen že znanih arheoloških najdišč in objektov pride vsako leto na dan še vrsta novih spomenikov, vendar po zelo različni poti: s sistematičnimi in zaščitnimi izkopavanji, s slučajnimi najdbami pri obdelovanju zemlje ali pri drugih delih, ki so povezani z izkopom zemlje, ali z odkupom najdb od privatnikov z najdišč, ki se dajo terensko fiksirati.

Za evidenco rimskih napisnih spomenikov smo naredili kartoteko — korpus. Do sedaj so evidentirani samo tisti napisni kamni, ki so objavljeni. Od teh smo obdelali v l. 1956 tiste, ki so na terenu in l. 1957 one, ki so shranjeni v muzejih. Vzporedno s korpusom napisnih kamnov smo začeli s fotografiranjem le-teh in sestavljanjem fototeke, in sicer na formatu 18 × 24 cm. V l. 1956 smo nabavili reprodukcije celotnega spomeniškega gradiva v Celju; v l. 1957 pa smo posneli vse spomeniško gradivo v Ptuj in v muzeju v Kopru, skupno okoli 800 posnetkov. Od tega imamo dosedaj 300 reprodukcij. Razen napisnih kamnov je posneta tudi plastika, razni arhitektonski elementi itd., za kar je treba še posebne fototeke in kartoteke. Korpus in fototeka imata predvsem namen, pokazati stanje materiala.

Posebno poglavje v arheološki zaščitni službi predstavljajo izkopavanja. To evidenco vodimo na posebnih obrazcih, ki jih je priporočil Zvezni inštitut za varstvo spomenikov iz Beograda, in sicer po podatkih, ki jih dobimo od raziskovalcev. Da bi bil zajamčen potreben strokovni nivo izkopavanj, je Zavod formiral strokovno komisijo, ki jo sestavljajo zunanji sodelavci-strokovnjaki. Komisija ima nalogo, ugotoviti upravičenost nekega izkopavanja in odrediti kriterije, po katerih naj bi se izkopavalo. Po mišljenju te komisije izda Zavod potrebno dovoljenje za izkopavanje. Zavod lahko pooblasti posamezne člane komisije, da na terenu kontrolirajo posamezna izkopavanja.

Večji problemi v naši evidenčni službi nastanejo pri poskusu evidentiranja že znanih arheoloških spomenikov ostalih vrst, ki smo jih že analizirali in drugih, ki se sproti pojavljajo. V ta namen smo ukrenili naslednje: V vseh okrajnih centrih so imenovani naši poverjeniki-arheologi, ki naj bi nas obveščali o vseh novih najdbah in organizirali ustrezno zaupniško mrežo na terenu. Za območje Emone je imenovan poseben zaupnik. Ker prihaja do večjega števila odkritij pri izkopu temeljev za novogradnje, je Državni sekretariat za gospodarstvo LRS z razpisom z dne 7. aprila 1956 naročil gradbenim organom, da pošiljajo obvestila o vseh izdanih gradbenih dovoljenjih referentom oziroma našim zaupnikom za arheologijo.

Z omenjenimi posegi naj bi bilo rešeno vprašanje evidentiranja tekočih najdb. Vendar je ostala neevidentirana še cela vrsta arheoloških objektov, ki je že znana po literaturi ali sicer iz arheološke prakse. Organizatorično smo to

poskušali rešiti skupaj z delom na arheološki topografiji oziroma tako, da predstavlja ekscerpiranje podatkov iz literature za že znane arheološke lokalitete samo prvo fazo dela na dokončni topografski obdelavi najdišča. Zato smo za obe dejavnosti predvideli enotno kartoteko. V drugi fazi dela na arheološki topografiji se na terenu izvrši topografska dokumentacija o lokaciji najdišča, kar se z določenimi znaki vnese v specijalko 1:50.000.

V letu 1956 je bila formirana pri arheološkem društvu topografska komisija. V njej je zastopan Zavod za spomeniško varstvo LRS preko svojega referata za arheologijo, arheološka sekcija SAZU, Narodni muzej in predstavniki arheologov s terena. Administrativno delo komisije je poverjeno referatu. V poletju 1956 so na terenu delovale tri topografske ekipe, in sicer na področju Drnovega ekipa referata, na področju Spodnje Savinjske doline ekipa Mestnega muzeja v Celju in na področju Zg. Ščavnice, Benedikta in Gradišča v Slov. Goricah ekipa mariborskega muzeja. Dokončne oblike topografske obdelave nekega najdišča še nimamo. Delo ekipe našega referata na področju Drnovega naj bi bilo samo osnova za javno diskusijo o iskanju oblik za topografsko obdelavo. V letu 1957 na terenu ni delovala nobena topografska ekipa. Vendar je bila pod vodstvom referata opravljena prva faza dela za topografsko obdelavo 175 najdišč z območja OLO Ljubljana—Kočevje. Delo je finansiral Svet za kulturo pri OLO Ljubljana. Čeprav na področju terenske topografije v letu 1957 ne moremo zabeležiti posebnih delovnih uspehov, vendar je bila na sejah komisije fiksirana vrsta normativov za notranje in terensko delo. Postavljena je vrsta nalog, katere kažejo, da je s tem zarisana pot naši topografiji. Posledica tega teoretičnega dela je, da danes že imamo oblikovano zgoraj omenjeno kartoteko najdišč ter da so provizorno omejeni regioni, ki jih bomo objavljali kot topografsko celoto. Istočasno so se arheologi s terena odzvali na predlog referata, da obdelajo svoja najdišča na kartotečnih listih, ki jim jih bo dal na razpolago Zavod, in obdelane kartoteke pošljejo v revizijo in dopolnitev referatu.

Ob tej priložnosti se v referatu karton prepíše in tako nastaja osrednja evidenca, ki bo spremljala življenje lokalitet tudi potem, ko bo določen region publiciran v obliki arheološke karte. Zaradi lažjega in preciznejšega terenskega topografskega dela smo spomladi 1957 poslali našim arheologom na terenu specijalke 1:50.000.

Glede na prakso arheološke zaščitne službe v sosednjih državah je sklenil tudi naš referat izdajati letno poročilo, v katerem bodo poleg izkopavanj omenjene tudi vse nove najdbe. Manjše najdbe se lahko objavijo tudi definitivno, vendar letno poročilo v nobenem primeru ne prejudicira kasnejše znanstvene obdelave in publikacije. Leta 1956 je bil za letno poročilo izbran redakcijski odbor, ki je odločil, da bo letno poročilo redno izhajalo kot samostojen zvezek »Situle«, strokovnega glasila Narodnega muzeja v Ljubljani. Za neposreden vzor smo vzeli letno poročilo, ki izhaja v okviru Bayerische Vorgeschichtsblätter. Do julija 1957 je bilo letno poročilo za l. 1956 že urejeno in pripravljeno za tisk.

V poletju 1956 je referat organiziral dva kratka tečaja za tehnično dokumentacijo pri arheoloških izkopavanjih, in sicer: enega pri arheološkem izkopavanju na Brinjevi gori pri Zrečah in drugega pri arheološkem izkopavanju na Kaštelirju pri Kortah pri Izoli. Namen obeh tečajev je bil, da naše arheologe seznanimo z merilnimi instrumenti za grafična in grafičnokonstruktivna dela. Tečaja so se udeležili arheologi s Primorskega in Štajerskega.

Leta 1956 je prišel do izraza tudi problem konserviranja izkopanin v Šempetru v Savinjski dolini. Po dogovoru med Arheološko sekcijo pri SAZU, ki je vodila izkopavanja v Šempetru, je naš Zavod prevzel vlogo investitorja za rekonstrukcijo antičnih nagrobnih objektov. Do konca l. 1957 je referat oziroma Zavod naredil številne korake, tako da stojimo danes že neposredno pred fazo, ko bomo pristopili k pripravljalnim delom. Detajlno poročilo o poteku del in obrazložitev kriterijev za izdelane načrte, po katerih bo izvedena rekonstrukcija, bomo podali v posebnem poročilu.

V poletju 1957 je referat izvršil zaščitno izkopavanje antičnih objektov v Beli cerkvi.

Konec leta 1957 je referat začel z akcijo za izgradnjo laboratorija za konserviranje bron in železa. Denar za opremo je dal naš Zavod, medtem ko je prostor in denar za adaptacijo dal na razpolago Narodni muzej v Ljubljani.
— V. Š.

c) TEHNIŠKI SPOMENIKI

Tehniški spomeniki so po svojem značaju posebna zvrst kulturnih spomenikov, ki ponazarjajo znanstvena dognanja zlasti fizike, pridobitve proizvodnih postopkov in proizvodjalne postopke same. Medtem ko so tehniški spomeniki s ponazarjanjem pridobitev pridelovalne in predelovalne tehnike sorodni vsem drugim kulturnim spomenikom, pa se v ponazarjanju znanstvenih dognanj in proizvodjalnih postopkov ločijo od njih, razen delno od etnografskih. Pri tem so tehniški spomeniki, ki ponazarjajo proizvodjalne postopke po svojem celotnem sestavu enote s posebno vsebino in s posebnim razmerjem do dokumentarno manj važne in navadno samo varovalne arhitekture, tako da jih moremo določiti za spomenik le z njihovo notranjostjo, lego in okoljem, kjer so služili proizvodnji, drugače pa za muzejski eksponat. Ob razvojnem izpopolnjevanju proizvodnje bo pogosto težko ali nemogoče ohraniti tehniške spomenike proizvodnje v njihovem prvotnem okolju; zaradi znanstvene zahteve po razstavi tehniškega spomenika izven njegovega prvotnega okolja z njegovo čim bolj vsestransko popolnostjo in avtentičnostjo v muzeju pa bo ločitev med spomenikom in eksponatom dvomljiva in pogosto nemogoča. Ob upoštevanju tega zajema naslednje poročilo pod pojmom tehniških spomenikov za družbeno skupnost pomembne nepremične, pa tudi premične predmete, skupine predmetov in zemljišča tehniško-zgodovinske vrednosti, ki ponazarjajo zgodovino pogonov in proizvodnje; orodja, posamezne proizvodjalne naprave in proizvode same pa šteje za eksponate.

Leta 1956 je Tehniški muzej Slovenije v svojstvu referenta Zavoda za spomeniško varstvo LRS zavaroval pred propadanjem in očistil rastlinstva štiri talilne peči za baker na Hublju in jih 1. maja 1957 predal v upravo ObLO Ajdovščina. Z njimi je zavarovan kraj štiristoletnega fužinarstva, najprej železa in za njim bakra, ki je utemeljilo tudi sedanjo bakrarsko obrt v Lokovcu. Uspešni zaključek zavarovalnih del je bil omogočen z razumevanjem ObLO Ajdovščina in njenega predsednika Ježa. Ob pomanjkanju podobne naklonjenosti ObLO Žužemberk ni bilo mogoče končati zavarovalnih del na razvalinah livarne na Dvoru po predvidenem načrtu in smo se morali zadovoljiti le z obnovo zgodovinske livarniške kovaške peči. Zadnja pudlovka, ki je obratovala na Ravnah do 1942, ko jo je okupator postavil iz obrata in jo preselil v leobenski železarski inštitut, je bila po zaslugi ravenske jeklarne 1956 repatriirana in obnovljena v Delavskem muzeju na Ravnah. Tako si je Slovenija in z njo

Jugoslavija zagotovila tehniški spomenik, ki v svoji izvirnosti upodablja izhodišče sedanjega železarstva. Tovarna poljedelskega orodja na Muti ob Dravi je prepustila Tehniškemu muzeju Slovenije celotni vodni repač za ponazorilo velikih vodnih kladiv iz časa fužinarstva.

Razumevanje in vrednotenje tehniških spomenikov počasi prodira v zavest naše javnosti. Ob pomanjkanju ustreznih pravnih določil za varstvo tehniških spomenikov, ki se zlasti v sestavu osnovnih sredstev podjetij še posebno razlikujejo od drugih in pa ob trgovski vrednosti tehniških spomenikov, se vrsta zavarovalnih poizkusov ni posrečila ali pa se zavarovalni prijemi niso izvedli. Nemogoče je bilo n. pr. zavarovati pomurski **mlin na ladjah** pri Srednji Bistrici zaradi predpisov o davkih, ni se posrečilo vključiti v urbanistični načrt prihodnje Idrije rudniško izročilo odražajočo **bašerijo**, zagotoviti prihodnost Kraljeve **kovačije** iz XVII. stoletja v Kamni gorici ali zavarovati **ješe** na Polju pri Kamni gorici s prevzemom v javno upravo. Skrb za zavarovalno stavbo in okolico **slovenske peči** v Dnu nad Kropo, ki jo upravlja ObLO Radovljica, ne zadovoljuje in **fužino** v Rančah nad Framom je bilo mogoče ohraniti le z njeno muzejsko inventarizacijo.

Obratno od navedenih opuščeni ali nerešeni prijemi za dokumentacijo in ponazorilo naše zgodovinske tehniške kulture pa imamo tudi lepo vrsto začetkov, ki zagotavljajo spomeniške uspehe v prihodnosti. Železniško projekтивно podjetje v Ljubljani je 1957 pripravilo načrte za zavarovanje ostankov železniškega **viadukta** v Borovnici. Elektrogospodarska skupnost Slovenije, Mestna elektrarna in Ljubljani, Elektrarna Sava v Kranju, Gozdno gospodarstvo Kranj in Električna cestna železnica v Ljubljani so pokazali kulturno razumevanje za ohranitev **elektrotehniških** spomenikov, tovarni poljedelskega orodja v Batujah in na Muti ob Dravi in pa steklarna v Hrastniku za dokumentacijo **lastne zgodovinske proizvodnje**, slovenski premogovniki na čelu s premogovnikom Velenje so izvršili bistvene predpriprave za **premogarski muzej** v Velenju, železarna Jesenice ustrezno varuje **fužinarski grad** na Stari Savi, Zavod za spomeniško varstvo LRS in OLO Ljubljana pa sta podprla obnovo zgodovinskega **gradu Bistra** za razstave in depoje Tehniškega muzeja Slovenije, ki se izvaja z gmotno pomočjo Uprave za investicije LRS.

Mladost varstva tehniških spomenikov je zahtevala izmenjavo misli o organizaciji in načelih za ustrezno delo. Tako je bilo 1956 na drugem posvetovanju konservatorjev FNRJ podano načelno poročilo o varstvu tehniških spomenikov in podobno na plenarni konferenci tehniško-znanstvene sekcije Zveze društev muzealcev in konservatorjev FLRJ 1957 v Radovljici, ki mu je sledil ogled Jesenic, Begunj in Kroke. Resolucija drugega posvetovanja konservatorjev FLRJ 1956 je priznala upravičenost po upoštevanju posebnega pravnega položaja tehniških spomenikov v razmerju do osnovnih sredstev in opozorila na potrebo po ustrezni rešitvi. Uspeh teh prizadevanj je viden v osnutkih novega zveznega in republiškega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti, ki upoštevatata tudi tehniške spomenike, česar dosedanji spomeniški zakoni niso. — **F. B.**

d) VARSTVO PRIRODE

Posebno intenzivno se je referat bavil z izgraditvijo in afirmacijo Gorske straže, s pripravami za ustanovitev Triglavskega narodnega parka in z organizacijo znanstvenih raziskovalnih del v Triglavskem narodnem parku. Mnogo pobud je dobil na zborovanjih Mednarodne alpske komisije.

I. Gorska straža

(Glej tudi Varstvo spomenikov V, 1953/54, 170.)

Že spomladi 1954. leta se je Zavod za spomeniško varstvo začel baviti z mislijo, da bi tudi v Sloveniji ustanovili Gorsko stražo. Na njegovo povabilo so se kot prvi javili Taborniki in tudi takoj začeli z organiziranjem Gorske straže. Istočasno so na zavodu formirali Koordinacijski odbor, ki naj bi z nasveti in tudi materialno podpiral Gorsko stražo (GS) in bi bil v splošno pomoč prirodnemu varstvu. V tem odboru, ki ga vodi referentka za varstvo prirode, so zastopniki Zavoda, Tabornikov ter Planinske, Turistične in Lovske zveze Slovenije.

Že 1955 je Koordinacijski odbor preskrbel za gorske stražarje značke v velikosti 4/3 cm, ki jih naj nosijo na desnem žepu taborniške bluže. Značka kaže na sinjem dnu dva velikocvetna svišča, pod njima črki GS, nad njima pa konture alpskih vrhov. Vendar pa te prve svilene značke niso popolnoma ustrezale, ker niso bile prenosljive. Zato je odbor 1957 naročil kovinske emajlirane značke iste velikosti in istih barv, ki pa so bile seveda dosti dražje (1000 kosov 150.000 din), a so prenosljive. Ko bo kandidat za gorskega stražarja opravil predpisani izpit, bo dobil tako značko, a z njo vred tudi izkaznico Gorske straže, pritrjeno kot vložek v taborniški legitimaciji.

Kmalu po ustanovitvi Gorske straže je Koordinacijski odbor nabavil propagandne letake »Čuvajmo lepote naših planin« in leta 1956 originalne tempera slike (table), ki naj po kolodvorih opozarjajo potnike na varstvo prirode. Slike so napravili akademski slikarji Molè, Kvas in Pirnat. Še prej je organiziral enodnevne seminarje za bodoče gorske stražarje, na katerih so jih seznanjali s problemi prirodnega varstva, z zaščitnimi rastlinami in živalmi, z ustrojem in nalogami Gorske straže. Seminarji, ki sta jih pripravila referentka za varstvo prirode in zastopnik tabornikov, so bili prirejeni v Ljubljani, Mariboru, Celju, Šoštanju, Trbovljah, Novem mestu, Kranju, Trziču, Postojni, Idriji, Ajdovščini in na Jesenicah. S pomočjo herbarija, episkopa in diaskopa sta vodji seminarjev skušala približati mladini koristno delo Gorske straže. Na seminarju v Ljubljani so bila poleg drugih predavanj tudi predavanja o alpinizmu in turistični opreми ter o prvi pomoči pri nezgodah.

V propagandne namene za pristop h Gorski straži je referat priredil predavanja v Radiu in oskrbel nekaj člankov: Gorska straža tudi pri nas (Slov. Poročevalec 13. II. 1955), Seminarji Gorske straže po Sloveniji (Slov. Poročevalec 20. III. 1955), Gorska straža (Tabor 1954/55 šte. 1/2) in Taborniki so ustanovili Gorsko stražo (Tabor, 1954/55, šte. 8/9).

2. Triglavski narodni park

Delo za Triglavski narodni park opravlja Zavod za spomeniško varstvo že od svoje ustanovitve naprej, posebno intenzivno pa se je začel s tem vprašanjem pečati v zadnjih letih, ko je postalo jasno, da se pašni interesenti Bohinja neupravičeno upirajo ustanovitvi tega za znanost in turistiko tako važnega naravnega parka. Zaradi imena in mej tega parka je Zavod skliceval seje in sestanke, na katere je vabil vse organizacije in privatnike, ki so imeli zanimanje za varstvo prirode: Biološki inštitut SAZU, Botanični inštitut univerze, Prirodoslovno društvo, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo, Kmetijski znanstveni zavod, Planinsko zvezo Slovenije, Turistično zvezo Slovenije, Lovsko zvezo Slovenije, Upravo gojitvenih lovišč ter posamezne geografe in pravnike.

Zedinili so se na ime »Triglavski narodni park« in določili tele meje: od Črne prsti (1844) proti vzhodu po grebenu (razvodnici) čez vrhove Kontni vrh (1647), Visoki vrh (1523) in Kobla (1499) do Baškega prelaza (1281); od tega prelaza po turistični stezi na sever čez planino Šavnik na gozdno preseko števil. 15 med gozdnimi oddelki 82 — 83 in 61 — 60 do planine Strme; od tod po turistični stezi na Lome in do izvira potoka Grmečica ter po Grmečici do Save. Od Save gre meja v ravni črti čez gmajno do železniške postaje Nomenj, od tod po cesti do vasi in dalje po najkrajši strmi stezi do cerkve na Koprivniku (969) in od tod po kolovozu na Zgornje Podjelje; nato po kolovozu na planino Jelje in dalje severno od Javorjevega vrha (1482) po stezi čez Lemovce na Rudno polje; dalje po stezi do izvira Zlate vode, naprej po stezi na Mali Draški vrh (2132), od tam navpično navzdol v dolino Krme na Plešo (1370), nato navpično navzgor na Mali Pršivec (1996) in po grebenu čez vrhove: Veliki Pršivec (2056), Rjavina (2457), Spodnja Vrbanova špica (2299), Cmir (2393); od tod navpično navzdol na Aljažev dom v Vratih (1015), od Aljaževega doma po turistični stezi na Ruše in na Vratca (2244); od tod v ravni črti na vrh Bovškega Gamsovca (2389) in dalje po grebenih čez vrhove Pihavec (2414) in Mali Pihavec (2148) na planino Zajavor (1479); od te planine v ravni črti na vrh Ozebnika (2084), od tod na Prehodavce (1632), na Plaski Vršac (1866), Vrh Labrje (2326), Plaski Vogel (2348), Ravnik (2252), Travnikiški rob (2135), Planjo (2090), Plaski Kuk (2038), Planina za skalo (1516), od tod na Lanževico (2003); od Lanževice po razvodnici med rekama Soča in Sava čez vrhove in sedla: Vrh Gracija (1920), Vratca (1804), Bogatin (1977), Mahavšček (2008), Vrh Škrli (1926), Vrh Planje (1971), Kuk (2086), Podrta gora (2050), Škrbina (1905), Vrh nad Škrbino (2054), Meja (1996), Rušnati vrh (1896), Globoka (1828), Vogel (1923), Vrata (1663), Šija (1850), Čez Suha (1774), Rodica (1952), Veliki Raskavec (1968), Matajurski vrh (1938), Poljanski vrh (1897), Konjski vrh (1879), Četrť (1832) in na Črno prst (1844).

3. Mednarodna alpska komisija

Mednarodna alpska komisija, ki je včlanjena v Mednarodni uniji za varstvo prirode, je bila ustanovljena 1952 v Rottachu na Bavarskem. Leta 1953 je zasedala v Salzburgu, 1954 v Innsbrucku in 1957 v Bolzanu na Južnem Tirolskem.

Člani Mednarodne alpske komisije so vse alpske države, Francija, Italija, Nemčija, Švica in od 1955 tudi Jugoslavija.

Alpska komisija se bavi z naslednjimi problemi:

Popolna ohranitev prvobitnih alpskih področij, ohranitev posameznih pokrajinskih elementov (vode, tal, gozdov), pridobivanje površin za kmetijstvo, zakrasnitev, erozija; paša koz in ovc, steljarjenje; skrb za snago v alpskih pokrajinah z vidika higijene in estetike, ohranitev rastlinstva v Alpah, katalog zaščite potrebnih rastlin, trgovina, eksport in import na prostem živečih rastlin, značilni rastlinski teritoriji; ohranitev živalstva v Alpah, katalog zaščite potrebnih živalskih vrst, lovopusti, zaščiteni teritoriji za divjad, trgovina, eksport in import, kužne bolezni pri divjadi, dolžnost medsebojne opozoritve; vpliv turizma in tujskega prometa na alpske pokrajine, na rastlinstvo in živalstvo, vzpenjače, promet z motornimi vozili, gradnje hotelov, planinskih koč, postavljanje šotorov, taborišča, kempingi; vzgoja v smislu prirodne zaščite, in sicer mladine in odraslih.

Izvršni svet Ljudske skupščine LRS je l. 1955 in potem 1957 imenoval naslednje jugoslovansko zastopstvo pri Alpski komisiji: delegat: Cene Malovrh,

univerzitetni docent, namestnica: dr. Angela Piskernik, referent za varstvo prirode, vladni opazovalec: inž. Tine Mastnik, sekretar za kmetijstvo in gozdarstvo, namestnik: inž. Lojze Funkl, direktor Uprave za gozdno gospodarstvo.

Na zasedanju v Bolzanu, ki sta se ga udeležila inž. Lojze Funkl in dr. Angela Piskernik, se je razpravljalo o problemih, ki so jih sprožili zastopniki včlanjenih dežel. O tem glej članka »Četrto zasedanje Mednarodne alpske komisije v Bolzanu« (Slov. Poročevalec 6. V. 1957 in Naši razgledi 1957, 279).

V tem časovnem obdobju je moral Zavod za spomeniško varstvo s svojim referatom za varstvo prirode po svoji funkciji in dolžnosti večkrat poseči v razna gospodarska in druga vprašanja, tičoča se zaščiteneh objektov v LR Sloveniji.

4. Nekatera vprašanja

Med okupacijo porušeni in le provizorično obnovljeni **železniški most čez Savo v Martuljku** je bilo treba nadomestiti z novim. Železniško transportno podjetje je predložilo Revizijski komisiji pri Direkciji jugoslovanskih železnic v Ljubljani program, ki je obdelal tri različne variante konstrukcije mostu. Komisija je odobrila lok z obešenim voziščem, ker so bili stroški zanj najnižji (predračun 32 milijonov din).

Na podlagi potrjenega programa je Železniško transportno podjetje v Ljubljani 1956 naročilo izdelavo in montažo mostne konstrukcije pri Metalni v Mariboru.

Metalna, tovarna konstrukcij in strojnih naprav, je izdelala elaborat, ki ga je Železniško transportno podjetje predložilo v odobritev Republiški komisiji za revizijo projektov. Ta je obravnavala elaborat na treh razpravah in ga odobrila (štev. RP — 728/2 — 57, ing. U/5 z dne 22. XI. 1957).

Zoper odločbo Republiške komisije se je Zavod za spomeniško varstvo LRS (štev. 57/78 — 57 od 18. XII. 1957) pritožil, in sicer iz razloga, ker je Martuljkova gorska skupina zaradi izrednega geografskega, alpskomorfološkega, estetskega in turističnega pomena proglašena za prirodno znamenitost in bi za gradnjo železniškega mostu vsekakor moral dati Zavod predhodni pristanek, ki pa zanj ni bil zaprosen. Pa tudi če bi bil zaprosen, bi tega pristanka ne mogel dati, ker ločna mostna konstrukcija ni v skladu z estetskim pomenom tega pokrajinskega področja. Nasprotno, kakor hitro je Zavod zvedel za nameravano gradnjo, je takoj opozoril o svojem stališču Sekretariat IS za urbanizem, stanovanjsko izgradnjo in komunalne zadeve. Iz tega opozorila je razvidno, da se je Zavod zoperstavil gradnji takega mostu in je to stališče ponovil tudi na 2. in 3. revizijski razpravi, h katerima je bil vabljen zaradi omenjenega svojega opozorila.

Ni vseeno, kako se obravnava področje Martuljka v pogledu koriščenja, posebno še s tehničnimi objekti, ki po svojih dimenzijah ostro posegajo v karakter kraja. Tehnični objekt mora biti — posebno še v goratih krajih — podrejen značaju prirode, približati se ji mora s svojo umirjenostjo in nevsiljivostjo. V Martuljek bi spadala samo nizka horizontalna konstrukcija mostu.

Sekretariat IS za urbanizem, stanovanjsko izgradnjo in komunalne zadeve je z odločbo od 9. I. 1958 štev. RP — 989/1 — 57 dr. S/C pritožbi Zavoda ugodil. Prav delikatna je bila zadeva s podjetjem **Zastava film v Beogradu**.

Filmsko podjetje Zastava film je 1957 zaprosilo pri Zavodu za spomeniško varstvo dovoljenje za filmanje v zaščiteni Postojnski jami, kjer namerava posneti prizore iz NOB, ko so partizani zažgali nemški magazin bencina v prvem vhodnem rovu jame. Ravnateljstvo zavoda je filmanje dovolilo, seveda s pristavkom, da se ob filmanju ne sme napraviti nobena škoda v jami, ne na

kapniških tvorbah, ne na jamski favni. Nevarnost poškodb je bila v tem, da potrebuje filmsko podjetje pri snemanju kolorfilma črn dim, dim ki je poln saj in ga proizvaja goreči bencin.

Da bi bila izključena vsaka poškodba v jami, je dne 23. X. 1957 posebna komisija, v kateri so bili Edo Turnher, direktor Zavoda za spomeniško varstvo, dr. Angela Piskernik, referentka za varstvo prirode, inž. arh. Marijan Mušič, dr. Roman Savnik, direktor Speleološkega inštituta, Elo Garzaroli, direktor Zavoda Postojnske jame, prof. Hribar, Luce Ditrih in drugi, sklenila, da se napravi v jami Reka — Škocjan pirotehnični poskus in se ugotovijo vplivi na kapnike in jamsko živalstvo. Ker se ta poskus ni mogel izvršiti, je 30. X. druga komisija, Jože Baša, predsednik ObLO Postojna, dr. Roman Savnik, Elo Garzaroli in Dragan Smiljanić, zastopnik podjetja Zastava film določila točne smernice, po katerih se imajo snemalci filma ravnati. Predvsem se prepoveduje vsakršna poškodba kapniških tvorb in vsako zadimljenje, ki bi škodovalo tem tvorbam in jamski favni; za zaščito Biospeleološke postaje mora Zastava film oskrbeti vse preventivne zaščitne mere. Vso moralno in materialno odgovornost za morebitno škodo v jami nosi Zastava film. Vhod v Biospeleološko postajo je bil nato popolnoma zadelan.

Ker se je pri ponovnih snemanjih često razvil gost dim, so se 20. XI. sestali zaradi kontrole v jami direktor Edo Turnher, referentka dr. Angela Piskernik, ravnatelj Tehn. muzeja Franjo Baš, Egon Pretner in ravnatelj Elo Garzaroli. Dognali so, da tudi največje zadimljenje prejšnjih dni ni seglo preko Plesne dvorane in se v glavnem krije s posledicami dima iz leta 1944. V interesu ohranitve jamske prirode in zaradi čim uspešnejše dovršitve filma naj se jama na ozkem mostu pred Snežno dvorano zapre z dvema zaporednima mokrima zavesama, ki naj sta vsaj pol metra druga od druge oddaljeni in bosta popolnoma zaprli notranje dele jame. Bencinsko zadimljenje za zavesami pa se prepoveduje.

Ker je končno bilo treba filmati tudi druge, od dima iz 1944 ne počrnele dele jame, se je na nasvet direktorja Garzarolija, ki je zastopal Zavod za spomeniško varstvo, Lepa jama z zaveso popolnoma oddelila od sprednjih jam, tako da je bila v njej vsaka poškodba izključena. Obenem se je pri Diesel agregatu namestila naprava za čiščenje izpušnih plinov. Da bi naprava čimbolj zadržavala saje, ki so v teh plinih, je inž. Premerl kot izvedenec Zavoda odredil, da se namesto čistilne naprave z vodo uporabi taka z raztopino alkilarilsulfata, ki saje ne samo lovi, ampak jih tudi potopi.

Snemanje filma je končano in v Postojnski jami je vse v redu.

Zaradi nasprotujočih si poročil glede **gozda Panovca pri Gorici** sta poleti 1957 direktor Zavoda in referentka za varstvo prirode, pod vodstvom gozdarskih uslužbencev Gozdnega gospodarstva Gorica pregledala gozd Panovec in se prepričala, da je v resnici prirodna znamenitost visoke kvalitete in da ga je treba staviti pod zakonito zaščito, kajti vsak drug poseg v ta parkovni gozd bi pomenil nepopravljivo škodo v gospodarskem, nacionalnem in estetskem pogledu.

Panovec obsega ca 394 ha. Ker je geološka podlaga fliš in je podnebje milo, vegetacijska doba pa dolga, je izredno prikladen za gojenje eksotičnih gozdnih in parkovnih drevesnih vrst in s tem odličen študijski objekt za gozdarsko znanstveno raziskovanje. Že za časa Avstrije in pozneje Italije je bil izločen iz gospodarskega izkoriščanja. Na okoli 30 raziskovalnih ploskvah so se na hitro

rastočih, odpornih in tehnično pomembnih eksotičnih drevesnih vrstah vršila biološka in tehnološka raziskavanja.

V tem gozdu odlično uspevajo grške in kavkaške jelke (*Abies cephalonica* in *nordmanniana*), sitke (*Picea sitkaensis*), žlahtni, težki in gladki bor (*Pinus excelsa*, *ponderosa*, *strobus*), duglazije (*Pseudotsuga taxifolia*), močvirski tisovci (*Taxodium distichum*), čuge (*Tsuga canadensis*), himalajske cedre (*Cedrus deodara*), paciprese (*Chamaecyparis Lawsoniana*), ameriški jeseni (*Fraxinus americana*), črni orehi (*Juglans nigra*), ambrovci (*Liquidambar styraciflua*), rdeči hrasti (*Quercus rubra*), magnolije, kostanji (*Castanea crenata*), karije (*Carya porcina*) in bambus.

Zavarovanje tega gozda je utemeljeno in osnutek za zaščitno odločbo je že pripravljen.

Uradni list LRS števil. 29 z dne 28. III. 1951 je prinesel odločbo o zavarovanju **človeške ribice** (*Proteus anguinus* Lavr.). Te živali ne smeš loviti, pobijati, prodajati, kupovati in tudi ne izvažati.

Zgodilo pa se je, da je dobil Wolfgang Reichel iz Rüblanda v Harzu (Vzhodna Nemčija) v Postojni 13 človeških ribic za tamkajšnje podzemeljske jame. Naše časopisje je o odtujitvi teh naših kraških posebnosti pisalo in se zgražalo. Zavod za spomeniško varstvo LRS, ki je za zadevo izvedel šele iz časopisnih poročil, je predlagal ObLO v Postojni, da stvar preišče in krivce prijavi pristojnemu javnemu tožilstvu. Prirodoslovno društvo je nelegalni izvoz človeških ribic obsodilo, še posebno iz razloga, ker v Rüblandu ne služijo znanosti, ampak predstavljajo tam zgolj novo turistično atrakcijo.

Res je, da ima Slovenija dovolj proteusov in da zaradi teh trinajstih njihov obstoj ni ogrožen. Toda človeške ribice so pod zaščito in edinole Zavod za spomeniško varstvo more izvoz teh živali in drugih zaščiteneih objektov dovoliti.

Dejanje, ki so ga zagrešili nekateri intelektualci v Postojni, zasluži vso grajo in obsodbo, ker bi že po svojem službenem položaju morali poznati odločbe o varstvu prirode.

Ponovne pritožbe ljubiteljev prirode in posebno še opozorila botanikov zaradi množičnega trgiranja in izkopavanja zaščiteneih zelišč so bila povod, da je Zavod za spomeniško varstvo oz. njegov referat za varstvo prirode, sklical za 16. II. 1957 sestanek, na katerega so bili vabljeni univerzitetni profesorji botaniki dr. Ernest Mayer in dr. Viktor Petkovšek, znanstvena sodelavca NUK in SAZU dr. Valter Bohinec in dr. Maks Wraber, profesor Pavel Kunaver, mag. farmacije Janez Kromar ter direktor Gosada dr. Anton Novak, ki ga je zastopal njegov komercialni ravnatelj Ciril Dular.

Na sestanku je prišlo do težkih očitkov proti **Gosadu, proizvodnemu in trgovskemu podjetju v Ljubljani** kakor tudi proti drugim podjetjem, ki se bavijo z zbiranjem in izvozom zdravilnega rastlinstva. Način trgovanja teh podjetij se ne sklada z interesi skupnosti, ki hoče domače rastlinsko bogastvo ohraniti tudi za bodoče čase in si s tem zagotoviti trajen dotok deviz, ne pa samo za par let. Njihovi zbiratelji pač zaradi potrebe po kemijskih snoveh v rastlini izkopavajo cele rastline s podzemeljskimi organi vred ali pa zbirajo pri drugih najlepše in najbolj zdrave liste in cvete.

Med zdravilnimi rastlinami, za katere se ta podjetja zanimajo, pa so tudi zaščitene rastlinske vrste, tako n. pr. košutnik ali rumeni svišč (*Gentiana lutea*). Na mnogih mestih, kjer je še pred nedavnim rasla ta rastlina v velikih množinah, je ni več najti, izginila je, kakor je izginila v drugih deželah, kjer so jo brez vsakega čuta odgovornosti izkopavali in prodajali.

Ob tehtni debati so diskutantje poudarjali zlasti to-le:

Nobena rastlinska vrsta se ne sme izkoriščati preko njenega rednega naravnega prirastka; z nabiranjem najlepših cvetov (n. pr. sleča) se rastlinska vrsta degenerira, ker ostaja za razplod le slabše cvetje in s tem slabša semena; brez dovoljenja Zavoda za spomeniško varstvo ne sme nihče zbirati zaščitene rastlin, Zavod pa naj daje dovoljenja samo za določena področja; izvozna podjetja naj sama gojijo zdravilne rastline po plantažah na za to primernih krajih; za zaščito prirode je treba vzgojiti šolsko mladino. Zavod naj zaprosi Svet za šolstvo, da pošlje v smislu prirodnega varstva okrožnico na vse osnovne in srednje šole Slovenije.

Končno sta bila sprejeta dva sklepa:

1. Zavod za spomeniško varstvo naj prevzame skrb za določanje kontingentov in rastišč rastlin, ki so zaščitene ali ogrožene ter prihajajo v poštev za kakršno koli gospodarsko izkoriščanje.

2. Ustanovi naj se — slično gozdni taksi — sklad za obnovo in pospeševanje ogroženega rastišča, v katerega bi bila odkupna podjetja dolžna prispevati določen odstotek od nakupov na področju LR Slovenije.

O zadevi Gosada je tehtno pisalo tudi naše časopisje (Slovenski Poročevalec 2., 3., 8. in 10. III. 1957, Naši razgledi 30. V. 1957).

Težka je bila za Zavod in za Referat tudi rešitev problema, ki je nastal, ko je podjetje **Elektro-Sežana** prosilo za lokacijo svojega upravnega poslopja v zaščitenem parku pri graščini v Sežani. S tem dovoljenjem, ki ga je izdal Zavod, je bila močno prizadeta Uprava za gozdarstvo v Kopru, ki je po svoji Sekciji za pogozdovanje Krasa edina skrbela za parke v Sežani, z izdatnimi denarnimi prispevki pa posebno za glavni park pri sedežu ObLO. Kljub vsem nevspehom pa je Uprava za gozdarstvo obljubila, da bo skrbela za parke v Sežani še naprej in jih imela pod svojo upravo.

Naj bo tudi omenjeno, da je pridobil prav ta park veliko na svoji vrednosti, ko je bil postavljen tik ob njem spomenik NOB, delo posebne lepote, ki estetsko dopolnjuje park v ozadju.

Referentka je s sodelovanjem vrtnarskega arhitekta inž. Cirila Jegliča zasnovala ureditev parka na Otočcu pri Novem mestu, parka v Murski Soboti in pri gradu Kromberk.

Pregledani in opisani so bili nasadi, parki in drevoredi na Primorskem, nasad v Hercegovščaku in mali park v Lendavi.

Referentka je sodelovala pri redakciji zakona o zaščiti prirode v Beogradu leta 1957.

O priliki posvetovanja konservatorjev Jugoslavije leta 1955 je referentka predavala na Bledu o estetskem, vzgojnem, kulturnem in gospodarskem pomenu prirodnega varstva, ob posvetovanju konservatorjev in muzealcev LRS v Murski Soboti pa o prirodnih znamenitostih Pomurja.

Nadaljnji članki referentke za varstvo prirode iz tega časa: Po zaščitenih predelih Danske (Proteus XVII. 149), Po polotoku Jutland (Proteus XVII. 216), Bohinj (Planinski Vestnik 1955, 456), Priroda in urbanizem (Zaštita prirode, Beograd 1956), Zborovanje društva Naturschutzpark v Bonnu (Zaštita prirode, Beograd 1956). Arboretum Volčji potok (Naši razgledi 9. II. 1957) in Kaj pravite k temu? (Izvoz ptic pevk iz Slovenije, Slovenski Poročevalec 21. II. 1956).

A. P.

E. SPOMENIKI NOB

Varstvena dejavnost na spomenikih NOB je bila v obdobju 1955-57 dokaj živahna. Med pomembnejša dela spadajo vsekakor obnovitvena in rekonstrukcijska dela v bolnišnici Franja pri Cerknem, asanacija bunkerja Podmornica na Brdu pri Viču, obnova partizanske bolnišnice v Robanovem kotu v Zgornji Savinjski dolini, restavracija prve loške partizanske tehnike na Primoževi žagi v Škofji Loki in popravilo bolnišnice Krvavice nad Iškim Vintgarjem. Mimo teh je bilo v tem obdobju opravljenih še mnogo drugih manjših del na raznih objektih, tako popravilo vseh streh objektov na Bazi 20 na Rogu, deloma tudi na objektih v Jelendolu in Zgornjem Hrastniku, urejena hiša z bunkerjem IOOF na Babni gori in druga.

Babna gora — hiša, v kateri je bil med NOB bunker IOOF. (Foto: M. Vidmar)

Leta 1955 je bila v bolnišnici Jelendol povsem na novo zgrajena baraka, v kateri je bila kuhinja. Prejšnjo je uničevala lesna goba. V celoti je bila obnovljena tudi baraka z operacijsko sobo. Na več objektih so bile izmenjane preperete deske ter obnovljene vse stopnice med barakami. Pokopališče je dobilo novo ograjo iz tesanega lesa. Očiščeni so bili ponovno grobovi ter primerno urejeni.

Ker je bilo staro ostrešje preveč položno, je bilo treba v bolnišnici Zgornji Hrastnik nad operacijsko in bolniško sobo novo, primernejše ostrešje. V spodnjem delu te barake so bile izmenjane dotrajane deske, pri vseh ostalih pa

popravljenе skodlaste strehe. Kakor v Jelendolu je dobilo grobišče tudi tu novo ograjo iz tesanih tramov. Na Bazi 20 so bile na novo postavljene stopnice nad posameznimi objekti; prejšnje so skoraj v celoti zgnile. Potrebno je bilo obnoviti tudi mize in klopi zunaj barak, štiri barake so dobile nove skodlaste strehe. V strehe in okna je bilo vstavljenih 8 m² stekla. Popravljenе in deloma novo vstavljene so bile ključavnice, tako da je sedaj mogoče zaklepati vse barake.

Leta 1956 so se na Rogu na Bazi 20 in v bolnišnici Jelendol nadaljevala obnovitvena dela na skodlastih strehah, ki so bile tudi impregnirane s karbolinejem. Deloma izmenjani in impregnirani so bili tudi posamezni deli na barakah. Vremenske neprilike so doslej na raznih lesenih objektih povzročale trajne poškodbe, ki so terjale neprestana popravila in obnavljanja. Potrebno je bilo seči po zaščitnih impregnacijskih sredstvih, ki zagotavljajo lesu trajnejšo obstojnost, s čimer je mogoče prihraniti mnogo dela in materialnih stroškov. Treba pa bo vsekakor poiskati sodobnejše znanstveno preskušeno impregnacijsko sredstvo za les, kajti karbolinej učinkuje le kratek čas in ga moremo uporabljati le kot zasilno sredstvo. Že leta 1954 je bilo predlagano, da bi poskusili zaščititi les z Bayerjevimi zaščitnimi solmi in olji (basilit in basileum), vendar ti sredstvi doslej še nista bili preskušeni. Ekonomski razlogi pa govore za to, da taka sredstva preskusimo, ker je zaščita lesa z njimi neprimerno cenejša kakor stalno obnavljanje z novim lesom.

V Iškem Vintgarju so bili v partizanski vojni bolnišnici Krvavice obnovljeni slamnati šotori, v kuhinji pod in streha ter mostiček pred njo, vsi leseni deli pa so bili ponovno premazani s karbolinejem.

Babna gora — v hiši z bunkerjem urejena spominska soba. (Foto: M. Vidmar)

Zaradi pomembnosti je bil sporazumno z Zavodom za spomeniško varstvo LRS obnovljen bunker tehnike na Primoževi žagi v Stari Loki. Za njegovo obnovo se je zavzel občinski ljudski odbor in Zveza borcev NOV Škofja Loka.

Leta 1957 so se vse leto opravljala na raznih spomeniških objektih manjša vzdrževalna dela, kakršna terja skrb zanje. Obsežnejša dela pa je terjala bolnišnica Franja, tako zaradi nujnih obnovitvenih del, še bolj pa zaradi elementarne nesreče, ki jo je doletela septembra.

Posebna skrb, ki jo trajno posvečamo temu pomembnemu zgodovinskemu objektu, je že spomladi narekovala celotno obnovo streh na petih objektih,

s čimer so bile zgradbe dobro zavarovane pred vremenskimi vplivi. Dne 12. septembra pa je skalnati plaz, ki se je odtrgal v zgornjem delu levega severnega pobočja v obliki kamnite gmote $2 \times 2 \times 1.50$ m, ki je ob padanju potegnila za seboj še več drugega kamna, objekte močno poškodovala. Poškodbe na barakah segajo okrog 100 m daleč. Nad 10 m^3 kamenja, ki se je zrušilo v sotesko, je močno poškodovalo 6 barak in delno uničilo tudi njihovo bolniško opremo, operacijsko mizo, postelje itd. Vsi objekti so bili takoj obnovljeni, vendar še ni bila odstranjena nevarnost nadaljnjih plazov, posebno v deževnih in zimskih obdobjih. Komisija, ki jo je takoj po nesreči poslal Zavod za spomeniško varstvo LRS v bolnišnico Franjo in v kateri sta bila med drugimi tudi tehnična strokovnjaka inž. Lojze Poljanšek in geolog Anton Grimšičar, je ob točnem pregledu strmega, skalnatega pobočja soteske ugotovila, da je nadaljnje

Babna gora — dvigalna naprava v bunkerju. (Foto: M. Vidmar)

rušenje skalnatih plazov mogoče zaustaviti le z zgraditvijo palisadnih kamnitih sten na ogroženih mestih. Tako bi bilo potrebno zgraditi več takih sten v širini do 10 m in višini do 3 m na več mestih, ponekod v šahovskem zaporedju. Vsekakor terja pomembnost tega spomeniškega objekta čim prejšnje zavarovanje, ker bi ga utegnila ponovna nezgoda še dosti huje prizadejati kakor tokrat. Bolnišnica Franja je med najbolj obiskovanimi spomeniški objekti NOB, kar nam tudi nalaga odgovorno dolžnost, da poskrbimo za zaščitna dela čim prej, vsekakor pa v prvi polovici 1958.

Edina ohranjena bolnišnica v Zgornji Savinjski dolini, pomembna za dejavnost XIV. divizije PVB v Robanovem kotu na severni strani pod Poljskimi devicami, ki so jo leta 1944 belogardisti zažgali, je ostala razen shrambe vsa ohranjena, ker je zaneten požig pogasil Franc Vršnik-Robanov. Vsa leta doslej pa sta bolniška soba in kuhinja močno trpeli in je grozilo uničenje tega zgodovinskega spomenika. Na pobudo oddelka NOB v Celjskem muzeju je bila s področja Sveta za prosveto in kulturo OLO Celje v režiji Zveze borcev NOB Solčava obnovljena. V obeh objektih so bili vstavljeni novi podi, vrata in okna, popravljeno je bilo ognjišče in pogradi ter prekriti strehi. Vsi leseni deli so bili impregnirani s karbolinejem.

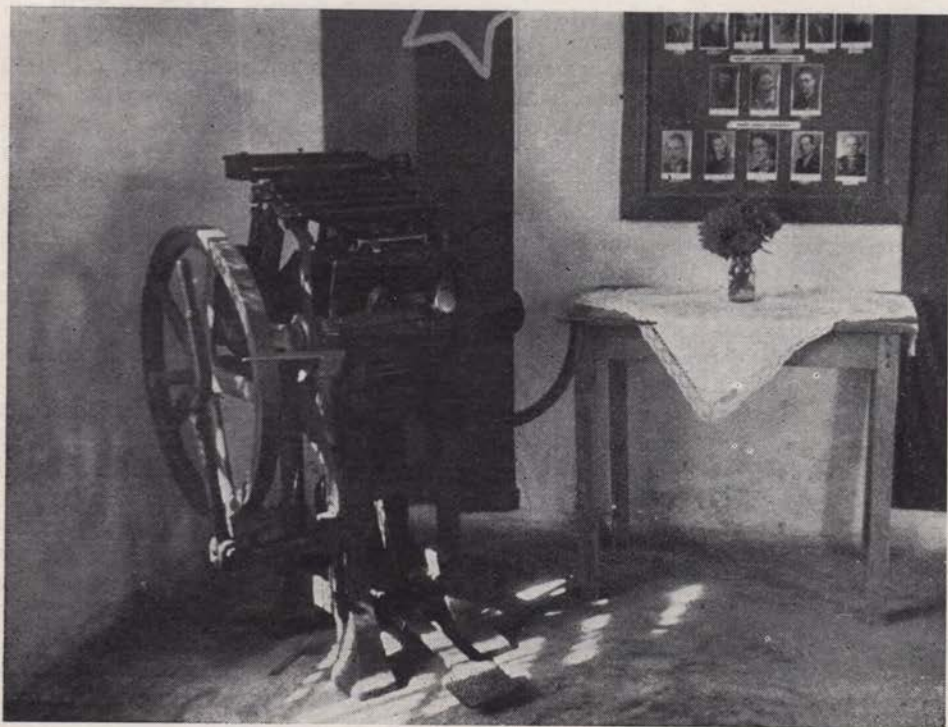
Na pobudo Okrajnega muzeja v Kopru in s sredstvi, ki jih je dala na razpolago Okrajna spomeniška komisija v Kopru, je bila v Gabrovici pri Kopru leta 1956 obnovljena partizanska tehnika v Gabrovici, imenovana »Snežnik-

Žena«. Tehnika »Snežnik« je začela v teh prostorih delovati neposredno pred kapitulacijo Italije septembra 1943, prenehala pa je z delom aprila 1944, ko so jo premestili v nove prostore v Osp. V istih prostorih je nato delovala tehnika »Žena«, in sicer do nemškega požiga vasi v maju 1944.

V bunkerju IOOF na Babni gori je bilo montirano dvigalo, ki veže sobo z bunkerjem. Hkrati je bila urejena spominska soba nad kletnim prostorom.

Bunker Podmornica na Brdu pri Viču, v katerem je bila v času osvobodilne borbe ena najpomembnejših ilegalnih tehnik odporniške Ljubljane, je bil kmalu po osvoboditvi docela urejen v prvotno stanje. Vendar je vsa leta doslej podzemni prostor zalivala voda ter uničevala inventar. Treba je bilo misliti na asanacijo poslopja. Terenski odbor Zveze borcev NOB Vič R. Miklavec si je dalj časa prizadeval za rešitev težavnega problema: izsušitev podzemnega prostora. Vendar ga je bilo mogoče uspešno rešiti šele sedaj z drenažo hiše na pobočju ob južni, vzhodni in zahodni strani. Material je prispeval Zavod za spomeniško varstvo LRS, delo pa so po strokovnih načrtih in pod vodstvom opravili člani ZB Vič, terena Brdo. Tako je sedaj ta pomembna tehnika obvarovana pred vdiranjem vode in bo mogoče bunker z nadaljnjim delom postaviti v prvotno stanje.

Pomembno delo celotnega spomeniškega varstva obsega tudi prizadevanje za sestavo celotne partizanske topografije. Začetna dela od 1948 do 1955 je opravil Zavod za spomeniško varstvo LRS, ki je v tem obdobju delal na evidenci vseh spomenikov NOB v okviru svojega referata NOB. Zaradi specifičnosti svoje

Ljubljana — »Podmornica«, tiskarski stroj. (Foto: M. Vidmar)

dejavnosti in ker v obsegu Zavoda tega referata ni bilo moč razširiti, kakor bi dana naloga zahtevala, je bil sporazumno z muzejem NO LRS referat priključen njemu. Seveda je dejavnost spomeniške zaščite slejkoprej pridržana zavodu, ki pa v tem pogledu tesno sodeluje z muzejem. Odslej je partizanska topografija postala glavna naloga referata za spomeniško varstvo NOB.

Močna spodbuda za nove smernice partizanske topografije je bila posvetovanje sekcije muzejcev in konservatorjev muzejev NOB pri Zvezi muzejskih društev Jugoslavije od 21. do 26. avgusta 1956 v Ljubljani, na katerem je bilo podanih nekaj važnih in izčrpnih referatov o problematiki spomeniškega varstva NOB. Nadaljnje delo je obstajalo v 4-članski ekipi muzeja NO LRS, ki je septembra 1955 več dni delala v Savinjski dolini. Še isti mesec je šla druga ekipa v Dolomite z nalogo, obdelati kraje in objekte, kjer so se od jeseni 1942 do 1943 zadrževali najvišji forumi osvobodilnega odpora.

Kras, deloma Vipavsko in Goriško je obdelala tričlanska ekipa novembra leta 1955.

Aprila in maja 1956 pa je en sam uslužbenec muzeja NO skrbno in podrobno popisal partizansko dejavnost in obeležil spomenike NOB v 176 krajih na sektorjih Dobrnič-Trebnje in Žužemberk-Mirna peč-Čatež. Septembra tega leta je bila opravljena prva faza topografije v Beli krajini. Sedem muzejskih uslužbencev je v sodelovanju z Glavnim odborom ZB NOV, Dolenjskim muzejem v Novem mestu in Belokranjskim v Metliki sistematično organiziralo svoje delo ter doseglo prav lepe uspehe.

Že v začetku leta 1957 so izkušnje, pridobljene v Beli krajini, sprožile živahne razprave v pogledu topografskega dela. Iniciativo oddelkov NOB pri podeželskih muzejih, da se bavijo s partizansko topografijo, je muzej NO vsestransko podpiral in razvijal ter na podlagi obsežnih anketnih vprašanj, ki so bila razposlana vsem muzejem, izdelal osnutek predračuna izdatkov za topografske ekipe vseh muzejev NOB. Ob izdatni pomoči muzeja NO so šle na teren ekipe osmih okrajnih muzejev. Ekipa iz Brežic je delala julija in avgusta na sektorjih Sromlje-Artiče. Senovo-Ložce-Jelše na Bohorju, Globoko-Pišcec in Šempeter-Kozje-Pilštajn. Celjska ekipa je v mesecih od junija do oktobra delala v Saleški dolini z osrednjimi točkami Svitanj, Piški vrhovi, Okonina, Pesje, Šentilj, Šentandraž, Cirkovce, Plešivc, Ravne, Zavodna, Šentvid, Bele vode, Zaloka in Topolščica z vsemi zaselki, ki spadajo v te katastrske občine. Ekipa Goriškega muzeja je začela z delom na terenu bivšega Kraškega okrožja, kjer je doslej topografsko pregledala 37 krajev. Na sektorjih Podgora, Podnanos in Prestranek je ekipa Notranjskega muzeja v Postojni popisala zgolj bunkerje. Po 24 dneh dela na sektorjih Juršinci in Desternik je 4-članska ekipa Mestnega muzeja v Ptujju kot prva opravila svoje delo in že novembra 1957 je Mestni muzej v Ptujju izročil kot prvi izbrano gradivo muzeju NO v Ljubljani. Muzej NOB v Slovenjem Gradcu je obdelal področje Mislinjske doline, štiričlanska ekipa v Škofji Loki pa je obdelala nad dvajset hribovskih zaselkov na desnem bregu Poljanščice in Sore, to je od Žirov do Medvod. Na terenu Tolminskega delajo na partizanski topografiji trije ljudje. Do decembra 1957 je ekipa obdelala Podbrdo, Hudo južino, Obloke in Koritnico. Delo je koordinirano z Goriškim muzejem. Lastno ekipo za Kočevsko je organiziral muzej NO LRS.

Vse doslej opravljeno topografsko delo predstavlja pomemben prispevek k celotni partizanski topografiji. Z njim smo si hkrati pridobili mnogo izkušenj, ki naj koristijo nadaljnjemu delu v tej smeri, ki terja dosti organizacijskega smisla in sistematičnega ter vztrajnega dela. Vsakršna površnost pomeni zaman

opravljeno delo, zato je treba pri sestavi ekip izbirati sodelavce, ki bodo za opravljanje določenih nalog dovolj vztrajni, vestni in požrtvovalni, s čimer se je doslej tudi odlikovala večina ekip pri svojem delu. Zavedati se moramo, da bo celotna partizanska topografija za zgodovino osvobodilne borbe izredno pomembna in bo mogoče šele z njeno pomočjo napisati veliko zgodovino osvobodilne borbe na Slovenskem. Prav zato gre muzeju NO LRS za njegovo pomoč ekipam vsa zahvala in tudi njemu samemu moramo za sistematsko organizacijo topografskega dela izreči priznanje. Saj je prav tu zastavil delo, kakor ga ne bi mogel bolje. — E. T.

Resumes

Dr. A. Piskernik: Le Parc national du Triglav. Historique des efforts en vue de sa création.

Les efforts en vue de la création du Parc National du Triglav remontent exactement à cinquante ans. C'est en effet en 1908 que le professeur Belar eut, le premier, l'idée de la création d'un tel parc dans la Vallée des sept lacs. A partir de 1944, de nombreuses institutions et organisation ont travaillé, de concert avec l'Institut de la R. P. de Slovénie pour la conservation des monuments, à la protection du parc alpestre de la Vallée des sept lacs et, plus tard, d'un parc plus étendu englobant le lac de Bohinj et ses environs. En s'appuyant sur des projets pour la protection commune de la Vallée des sept lacs et de la région de Bohinj, une commission, nommée ad hoc en 1955 par le Conseil de l'Instruction et de la Culture, a élaboré un nouveau plan qui a servi de base à toute ce qui a été décidé ou entrepris à cet effet depuis 1956.

F. Šarf: Conservation de l'architecture populaire.

Dans son article, l'auteur attire l'attention sur les difficultés qui surgissent dans la conservation des monuments ethnographiques immeubles. La vie actuelle exige qu'on modernise les édifices (élargissement des fenêtres, modification du plan intérieur), alors que l'intérêt de la conservation des monuments demande qu'on garde ces immeubles dans leur état premier et qu'on leur conserve leur originalité et leur caractère de témoignage. Comme on n'espère pas qu'il soit possible de conserver, à l'avenir, toutes les constructions présentant un caractère d'architecture ethnographique, leur documentation descriptive photographique et technique est une espèce de topographie, un des moyens de conserver, au moins pour la science, des documents de ce domaine de l'ethnographie. Un travail systématique qui, à cet égard, a gagné presque toutes les régions de la Slovénie, s'est dirigé, ces derniers temps, vers quelques vallées alpestres de la Hte Carniole dont les constructions appartiennent au type alpestre dans ses diverses variantes.

M. Jagodic: Rénovation de la maison natale du poète Aškerc à Senožeti près Rimske Toplice.

L'auteur fait part des travaux de rénovation de la maison natale du poète épique slovène Aškerc. De ce fait même, cette construction est intéressante sous l'angle historique et culturel et, déjà, assure sa protection comme monument historique, mais elle présente en même temps un intérêt ethnographique.

Dr. M. Zadnikar: Etude de l'architecture romane.

Il y a seulement quelques années qu'on s'est adonné pour la première fois à une étude systématique de l'architecture romane en Slovénie et qu'on a réuni et documenté les monuments de cette époque. Malgré cela, on fait sans cesse sur le terrain de nouvelles découvertes qui, certes, n'apportent aucune modification aux résultats historico-artistiques ou géographico-artistiques qu'il convient de considérer comme définitifs, mais viennent cependant augmenter le nombre des monuments typiques déjà connus et révèlent toujours de nouveaux détails. Dans cette étude, l'auteur cite p. ex. de nombreuses fenêtres romanes, jusqu'à présent murées, et qui, mises au jour, ont laissé voir les encadrements de bois qui s'y adaptaient. On a encore découvert quelques portails et le plus ancien monument épigraphique du moyen-âge connu jusqu'à présent et datant du milieu du XIIe siècle. On a également étudié en détail l'architecture d'une église du roman attardé avec un pilier central monolithe du milieu du XIIIe siècle; c'est justement là qu'on a découvert un portail d'un grand intérêt avec des fragments de peintures de l'époque.

M. Vidmar: Cloître de Bistra.

Parmi les quatre Chartreuses de Slovénie, celle de Bistra (Vallis jocosa) fut fondée en 1255 et abandonnée en 1782. L'église fut démolie et le reste des bâtiments affecté à d'autres usages.

Sous l'administration du Musée Technique de Slovénie on a maintenant procédé à un arrangement convenable de l'architecture de l'ancien monastère. La partie la plus ancienne qui ait été conservée (l'église démolie datait déjà du XIIIe siècle et avait subi des modifications de style baroque) est un petit cloître du milieu du XVe siècle avec des voûtes cannelées. Les autres bâtiments sont des XVIe et XVIIe siècles.

L'article s'étend surtout sur les travaux de conservation effectués dans le cloître qui était muré et dont le dallage était recouvert. Il a été reconstitué dans son état primitif. On a retrouvé le vieux dallage de briques et de pierre; toute la construction a été nettoyée de tous les revêtements ultérieurs et les ouvertures murées ont été rouvertes.

M. Železnik: Restauration des «autels dorés».

A propos de la restauration de l'autel de Muljava de 1676 qui est un des plus beaux des nombreux «autels dorés» de Slovénie, l'auteur déclare qu'il est important de tenir compte des monuments de ce genre et, se basant sur la liste des «autels dorés» de Hte Carniole, il parle des critères qui, outre le degré de l'imminence du danger qui menace ces autels, entrent en considération pour une priorité dans le choix des sculptures sur bois pour leur restauration. L'auteur pose ensuite la question de la conservation et de la restauration de ces autels; il dit que ce sont là des oeuvres d'art décoratif collectives, ce qui dicte une nouvelle manière d'en aborder la restauration. On permet des compléments, des retouches exactes et la redorure.

A. Gspan: Sur l'organisation des services de conservation et de restauration du matériel de bibliothèque et d'archives en Yougoslavie et dans la R. P. de Slovénie.

L'auteur s'étend sur les efforts faits jusqu'à ce jour pour protéger la matériel de bibliothèque et d'archives menacé, à l'échelon fédéral et, se basant sur l'état de choses qui existe en Slovénie, il recommande plus de vigilance et plus d'activité pour la protection de documents ayant subi quelque avarie mécanique ou menacés de destruction par des maladies parasitaires. A cet effet, il serait nécessaire de disposer de ressources matérielles plus considérables permettant la création, dans les institutions centrales, de laboratoires et d'ateliers qui nous font encore défaut pour conserver ces vestiges du passé.

M. Subic: Rapport sur le travail des ateliers de restauration.

Le chef de l'atelier de restauration de l'Institut de la R. P. de Slovénie pour la conservation des monuments historiques parle de l'activité de cet atelier de 1955 à 1957. L'article ne parle que des travaux exécutés dans l'atelier même, car les travaux faits sur place sont mentionnés et décrits dans les exposés des conservateurs, les lieux étant donnés par ordre alphabétique.

L'auteur s'étend sur les procédés de conservation, surtout de la conservation des peintures à l'huile, une des principales activités de l'atelier. En ce qui concerne p. ex. le grattage des vernis, l'auteur est d'avis qu'après grattage les tableaux sont «plus colorés et plus vivants, mais perdent quelque peu de charme que la patine du temps donne aux oeuvres d'art ainsi que ce ton de musée auquel nous sommes si accoutumés.» C'est pourquoi, dans cet atelier, on n'enlève le vernis que partiellement et seulement lorsqu'il n'est pas possible de le régénérer et lorsqu'il trouble d'une façon sensible l'expression du tableau.

Tout comme pour les vernis, on décide pour chaque tableau en particulier du procédé à employer quand il s'agit de retouches, de pointillage, etc.

De 1955 à 1957, on a retouché 163 tableaux, 22 sculptures indépendantes et en partie l'autel doré de Muljava. Les grandes toiles du peintre autrichien J. M. Krenser Schmidt ont particulièrement demandé de grands efforts.

Rapports des conservateurs 1955—1957

- a. Monuments artistiques
- b. Monuments archéologiques
- c. Monuments techniques
- d. Curiosités naturelles
- e. Monuments de la Guerre de Libération Nationale.